

DIPLOMADOLGOZAT

Koppány Dorottya

2023

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Budai Campus
Tájépítészeti, Településtervezési és Díszkertészeti
Intézet
mesterképzési szak

**Romtemplomok bemutatásának lehetőségei a Káli-
medencében**

Belső konzulens: Dr. Sárospataki Máté
Egyetemi docens

**Belső konzulens
intézete/tanszéke:** Kertművészeti és
kertépítészeti tanszék

Külső konzulens:

Készítette: Koppány Dorottya

Budapest
2023

„old le a te saruidat lábaidról; mert a hely, a melyen állasz, szent föld.”

2 Mózes 3:5

Tartalomjegyzék

TÉMAVÁLASZTÁS OKA, JELENTŐSÉGE ÉS CÉLJA.....	3
IRODALMI ÁTTEKINTÉS	4
VIZSGÁLAT	6
A SZAKRALITÁS	6
Szakralitás a múltban	7
Szakralitás a jelenben.....	8
A HELY SZELLEME.....	9
ROMSZEMLÉLET	12
Romtemplomok – Templomromok.....	15
Romok a tájban	15
MŰEMLÉKVÉDELEM	17
A műemlékvédelem tervezői hozzáállása	18
A Balaton-felvidék műemlékei, középkori egyházi emlékei	19
A KÁLI-MEDENCE BEMUTATÁSA	21
A Káli-medence szakralitása.....	22
A hely szelleme a Káli-medencében – a Káli-medence karaktere	25
Látványkapcsolatok jelentősége a Káli-medencében.....	26
A Káli-medence jelenlegi helyzetének értékelése.....	27
A Káli-medence látnivalói	29
Védelmek	30
A Káli-medence középkori templomai	31
A KÁLI MEDENCE TÖRTÉNETE	32
Történeti áttekintés.....	32
Birtokviszonyok – területhasználat változása	36
Települések története	38
A romtemplomok jelenlegi állapota.....	40
KONCEPCIÓ.....	49
Javasolt útvonal bővítés	49
Előképek, megvalósult példák	51
Átfogó tervezői elvek és eszközök, a tervezés fő szempontjai	55
Romtemplomok.....	57
Információs rendszer.....	66
Egyedi elemek.....	67
Anyaghasználat	67

Úthálózat	67
Növényalkalmazás	68
ÖSSZEFOGLALÁS.....	71
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS.....	72
TERVLAPJEGYZÉK	73
ÁBRAJEGYZÉK	73
IRODALOMJEGYZÉK.....	75
MELLÉKLETEK.....	83

BEVEZETÉS

TÉMAVÁLASZTÁS OKA, JELENTŐSÉGE ÉS CÉLJA

Diplomamunkám célja volt, hogy a tájban megjelenő örökségvédelmi objektumok kapcsán a szűkebb és tágabb környezeti összefüggéseket vizsgálva adjak adekvát válaszokat, kertépítészeti koncepciókat úgy, hogy a katolikus templomromok eredeti funkciójához és vallási-, valamint kulturális értékéhez kapcsolódjon környezetük fejlesztése. A tervezési területem a Káli-medence, ami sajátos karakterrel és földrajzi lehatárolással rendelkezik. Területéhez képest gazdag középkori templomromokban.

Témaválasztásom, azért esett a Káli-medencére, mert ez egy jól körül határolható táj, amelyben szervesen együtt fejlődtek a települések és amelyben több, középkori emlék megjelenik, többek között romtemplomok is. Szakdolgozatom (címe: Templomkertek tájépítészeti szempontú vizsgálata mintaterületeken) során is a templomokkal és környezetükkel foglalkoztam, a szakrális emlékek mindig közel álltak hozzám, világnézetemből, református vallási identitásomból adódón is fontosnak tartom ezen örökségi elemek megőrzését és funkcióval való ellátását, valamint eszközként való felhasználását a zöldinfrastruktúra fejlesztésében. Dolgozatomban a tervezés megalapozására és relevanciájának indoklására a vizsgálati részben a romtemplomokhoz kapcsolódó fogalmakat vizsgáltam. A legtágabb fogalomtól haladtam a vizsgálati területem felé, így először a szakralitást határoztam meg, illetve annak változását, majd a hely szellemének fontosságáról írtam. A továbbiakban a romok jelentőségének kialakulását, szimbolikus tartalmukat, illetve ami ezeknél fontosabb, a tervezői hozzáállás szemszögéből a romok szerepét vizsgáltam a tájban. A Káli-medence bemutatását történeti áttekintéssel kezdtem, majd az egyes településekről a romtemplomokra tértem át. A kertépítészeti koncepciókban az elméleti és gyakorlati kutatásra alapozva fogalmaztam meg a tervezői elveket és eszközkészletet a templomromok tájépítészeti fejlesztése kapcsán.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az irodalmi kutatás célja a történeti folyamatok feltárása és megismerése, a romokhoz való hozzáállás megismerése, a szakrális építészet és a hely szellemének bemutatása és a Káli-medence műemlékeinek, középkori emlékek megismerése volt.

Irodalmi kutatásom során megismertem a romokhoz fűződő viszonyát az embereknek, a társadalomnak, miért fontosak vagy miért nem, milyen szinten kötődünk hozzá, mit jelképeznek, illetve ez a jelképrendszer hogyan változott. Véleményem szerint ez a kutatás megalapozza, hogy miért fontos a meglévő, még látható, templomromokat (romokat) bemutatni és az utókor számára megőrizni. A történeti és alapvető földrajzi adottságok feltérképezésén túl további kutatásokat végeztem mintaterületem, a Káli-medencével kapcsolatban, amelyek többek között a területhez és a helykötődéshez, a romok turisztikai szerepéhez kapcsolódó cikkek tanulmányozása volt.

Kutatásom elején a romokhoz kapcsolódó érdeklődésre kerestem a választ, több külföldi cikk elolvasásával igyekeztem megérteni, hogyan alakult ki a romok iránt való különös figyelem, milyen kapcsolat fűzi a romokhoz az utazót, a turistát. A kutatásom ezen részéhez Hartmut Böhme (BÖHME) cikkét, illetve Horváth Dániel DLA (HORVÁTH) értekezését olvastam el, mindkét szerző azt a kérdéskört járja körül, hogy az évszázadok során hogyan változott az emberek romokhoz való viszonya. A romok témáján belül a templomromok kialakulásáról is olvastam külföldi cikkeket. Az angol és francia publikációkban bemutatott folyamatok a hazaitól merőben eltérő képet festenek, ám a mai hasznosításukhoz kapcsolódó kérdések hasznosak voltak számomra, legfőképpen Thomas Coomans *From Romanticism to New Age: the Evolving Perception of a Church Ruin* (COOMANS) című cikke, amelyben egy francia katedrális romjának hasznosításáról és illő funkcióval való megtöltéséről értekezik. Piotr Krasny *Ruins of sacred building* című cikkében szintén a külföldi folyamatokat ismerteti, illetve röviden arra keresi a választ, ma mi a romok szerepe, hogyan tekint rájuk a társadalom. A romok alkalmazásának jelentőségét a kertművészetben Hajdu Nagy Gergely (HAJDU NAGY, 2011) doktori értekezésének (*Rusztikus építmények a magyar kertművészetben romok, grották, remeteségek*) téziseiből ismertem meg behatóbban.

A szakrális táj fogalmának megismeréséhez Keményfi Róbert *A magyar nemzeti tér megszerkesztése* (KEMÉNYFI, 2009) című fogalomtárát olvastam, melyben a fogalom kialakulásáról és jelentéséről ír szoros összefüggést feltételez a néprajz – népi kultúra és

a szakrális táj kialakulás – jelentése között. A szakralitáshoz kapcsolódó fogalmakat a Magyar Katolikus Lexikon alapján fogalmaztam meg. A téma vizsgálatához elengedhetetlen forrás Mircea Eliade *A szent és a profán* (ELIADE, 2019) című műve, melyben a szakralitás szerepét tárgyalja az egyén, illetve a társadalom életében, valamint a szent helyek kialakulásának folyamatát mutatja be.

A hely szellemének definiálásához elengedhetetlen volt Hamvas Béla (html3) és Christian Norberg-Schulz megfogalmazását alapul venni, ezen meghatározásokon kívül Jankó Ferenc (JANKÓ, 2002) fogalmát tartottam hasznosnak, aki sokkal tárgyilagosabban közelítette a témát. A hely szellemének keresztyén helyszínekhez, főleg épületekhez való viszonyát, Frédéric Debuyst *A hely szelleme a keresztyén építészetben* (DEBUYST, 2005) című könyvéből ismertem meg jobban, aki ezen építmények és a környezetük szoros kapcsolatát mutatja be több konkrét példán keresztül.

A tervezési területemhez szorosabban kapcsolódó források közül Koppány Tibor *Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében* (KOPPÁNY, 1967), illetve *A Balaton-Felvidék románkori templomai* (KOPPÁNY, 1963) című cikkei nyújtottak a terület épített emlékeivel kapcsolatban támpontot. Történeti kutatásom a Káli-medence területére terjedt ki, amelynek megismeréséhez alapvető írott forrásaim Veress D. Csaba (Veress1, Veress2, Veress3) cikkei, illetve a *Száz magyar falu, Köveskál* településsel foglalkozó fejezete voltak a terület múltjának bemutatásáról, a települések történetének pontosabb megismerésére a községek honlapjai (html10, html11, html12, html14) nyújtottak további segítséget. A medence elmúlt évtizedeinek változását *Szijártó Zolt Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében* (SZIJÁRTÓ, 2002) című cikke alapján foglaltam össze, valamint a *Mi lesz veled Káli medence?* című értekezést olvastam el (html6). A földrajzi adottságok megismeréséhez Dövényi Zoltán *Magyarország Kistájainak Katasztere* (DÖVÉNYI, 2011), illetve a Balaton-felvidéki Nemzeti Park hivatalos honlapja (html15) adta az alapot, a területen található védelmekről az Országos Környezetvédelmi Információs Rendszer OKIR honlapján tájékozódtam (html9)

A hazai műemlékvédelem helyzetének megismerésére online cikket olvastam *Műemlékvédelem, stratégia, célok* (html4) címmel, illetve a hatályos jogszabályokat (2001. évi LXIV. törvény a kulturális örökség védelméről) és a vonatkozó nemzetközi Charták (Velencei, Firenzei) előírásait vettem figyelembe.

A középkori templomok településbeli szerepéről egy a magyar középkori templomokkal foglalkozó weboldalon (html2) olvastam, illetve a kisebb falvakban betöltött szerepükről Sallay Ágnes és Mikházi Zsuzsanna (SALLAY-MIKHÁZI, 2008) cikkében.

VIZSGÁLAT

A vizsgálat során fontosnak tartottam mind a romtemplomokhoz kapcsolódó fogalmak mind a romtemplomok földrajzi környezete, a Káli-medence megismerését. Véleményem szerint mind az elméleti kutatás, mind a medence történetének és jelenlegi helyzetének megismerése hozzájárult ahhoz, hogy megalapozott, a helyhez illő, de a szakrális szerepet és a történelmi emléket megőrző koncepciókat tudjak megfogalmazni.

A SZAKRALITÁS

A Magyar Katolikus Lexikon (html1) a szakrális szót a következőképpen definiálja: *a latin sacer, 'megszentelt' szóból alkotott újlatin műszó, a szent szinonimája. Szakrális építmények, helyszínek, tájak alatt a valamely valláshoz erősen kapcsolódókat értjük, azon helyeket, ahol felfedezhető a vallásosság jelenléte.*

A szakralitás alapvetően a vallás megjelenését jelenti, egy helyszín odaszentelését, elkülönítését a vallás gyakorlása céljából. A szakrális építmények már az ókorban is megjelentek, ilyenek voltak a római templomok, a görög szent ligetek vagy a zsidók életében a Szent sátor később pedig a jeruzsálemi nagytemplom. Ezek a helyszínek az Isten tiszteletének és a vallási élet kiemelt színterei voltak, a kereszténység elterjedésével pedig a középkor során épített templomokkal megsokasodott ezen szakrális helyek száma.

A diplomadolgozatomban katolikus templomokkal foglalkoztam, így a továbbiakban a szakralitás kérdéskörét a kereszténység szemszögéből vizsgáltam és mutattam be. A templomok alapvetően a találkozás színterei, az egyén, a gyülekezet, mint közösség és Isten között. A liturgia végzése szakrális cselekmény, amelynek helye a templom. Azonban a liturgia és az istentisztelet nem csak a falakon belül történik, számos esetben a szabadterben is folyik, így a templomok szakrális vonzáskörzete a falakon gyakorlati értelemben is túlnyúlik. A templomok körül már a középkorban gyakran megjelentek kisebb díszkertek, szimbolikus növénykiültetéssel, illetve a temetők is a templom körül

kaptak helyet (DR. Jámbor Imre (2009): Bevezetés a kertépítészet történetébe. FVM Vidékfejlesztési, Képzési és Szaktanácsadási Intézet, Budapest. 184 p.). A templomtornyok, a hazai táj meghatározó elemei, már messziről hirdetik a szakralitás jelenlétét, amelynek köszönhetően a tájban vizuális elemként is meghatározóak. A szakralitás tájban való megjelenésének speciális formái a kolostorok és környezetük, melyek egy adott szerzetesrendhez tartozó és általuk művelt területet jelent.

A szakrális táj, Keményfi Róbert meghatározása szerint a táj alapvető karakterére utal, arra mi uralja az adott területet, mi a meghatározó, ez az összetétel a táj kulturális elmeiből és a lejátszódó történeti folyamatokból tevődik össze. Szerinte a történelmi események, változások, illetve a kulturális lenyomatok azok, amelyek megszentelnek egy helyet (KEMÉNYFI, 2006). A szakrális terek kialakulásában meghatározó mind a kulturális, mind a történelmi háttér, egy hely megszentelése azonban nem az emberektől, hanem Istentől jön (ELIADE, 2019 p.22), a vallásos ember számára biztos pontot létrehozva a világban. A fentieket összefoglalva a szakrális tájat a vallásosság jelenléte és a megszentelt helyek folytonossága hozza létre:

„A szakrális táj nem más, mint a népi kultuszok szakadatlan eredményeként keletkező lenyomat.” (Georg Schreiber)

A templomok szakrális építmények, melyek alapvető színterei az egyházi életnek, ez a szerepük az évszázadok során végig fennmaradt, ám az épületek és a fenntartó egyházak társadalomban betöltött funkciója jelentős változásokon ment keresztül a történelem során.

Szakralitás a múltban

A középkorban az egyház szerepe sokkal jelentősebb volt a mindennapokban, a templomok a települések központjában helyezkedtek el. A nagyobb települések esetében a templomok térszerkezetformáló szerepe visszaszorult, ám a falvak esetében *„A házak és a szabad terek kialakulásában a fő szervező erőt a templom és annak elhelyezkedése jelentette”* (SALLAY-MIKHÁZI 2008).

A templom épülete körül gyakran alakult ki nagyobb tér, mely a falu életében meghatározó hétköznapi eseményeknek, a piacnak, a népgyűléseknek, a hirdetéseknek adott helyet, az egyházi eseményeken, például a búcsún túl. A jelentősebb közösségi

épületek, az iskola, a községháza is a templom mellett helyezkedtek el, gyakran ez a terület számított a legrangosabbnak, a módosabb lakosok is erre a környékre igyekeztek építeni házaikat (BALASSA, 1997).

Ezek alapján tehát elmondható, hogy a templomépületek településhálózat alkotó szerepe igen jelentős volt, ám ezen kívül az őket fenntartó egyház szerep is nagyobb volt. A templomok helyének meghatározása során fontos szempont volt a domborzat megfigyelése, elsősorban magaslati helyekre építették őket, illetve gyakran voltak fallal körülvéve, mivel veszély esetén védelmi szerepük is volt (html2).

Az egyház nagyobb földterületeket birtokolt az elmúlt évszázadokban, mint napjainkban, a püspökségekhez jelentős méretű területek tartoztak, gyakoriak voltak az egyházi kézben lévő falvak is. A középkori emberek életében a szakralitás vagy ahhoz kapcsolódó személyek azért is voltak meghatározóbbak, mint napjainkban, mert világi hatalommal és befolyással is rendelkezett az egyház és annak vezetői.

Véleményem szerint a természet tisztelete és megfelelő mértékben való használata és nem kizsákmányolása is összefügg a szakralitással, az a hozzáállás, amely vigyáz arra amilyen van. Egyedi tájértékeink között rengeteg kőkeresztet találunk, ugyan ezek nagyrésze a 18-19. században épült, sokszor mezőgazdasági- vagy szőlőterületek mellett kaptak helyet. Az iparosodás előtt élt ember sokkal jobban kapcsolódott a természethez és annak folyamataihoz, a termesztés során azokat vette alapul, aktívabban kötődött a tájhoz, mivel az gyakran a megélhetést biztosította számára.

Szakralitás a jelenben

Napjainkban a vallás szerepe teljesen megváltozott, a középkor óta az évszázadok során az egyház hatalmi szerepét, átvették a különböző ideológiák, irányzatok. A keresztyénség meghatározó szerepe a mindennapokban eltűnt és sokkal inkább az egyes emberek személyes életében van jelen, valamint a hagyományokban, szokásokban, mint a húsvéti és karácsonyi időszakban való templomba járás. Alapvetően elmondható, hogy a templomok településalakító szerepe és az egyház közéletben való szerepe csökkent, de nem tűnt el, a szakralitás azonban sokkal kevésbé van jelen az emberek mindennapjaiban, amihez a tájtól való elszakadás és az olykor túlzottan ingergazdag környezet és folytonos rohanás is hozzájárult.

Az egyházi helyszínek, templomok gyakran turisztikai célpontokká váltak, ám a zarándokutak, zarándokhelyek, máig fontos helyszínei a közösségek életének, főleg a katolikus egyházban. A szakrális helyszínekhez kötődik egyfajta nyugalom és csend, a templomok a gyakorlatban a szentmise/istentisztelet révén és azon túl is a híveknek teret nyújtanak az elmélyülésre és biztosítják az Istennel való kapcsolatteremtés nyugodt körülményét. A csend a mai világban sokszor hiányzik, ez lehet az egyik oka annak, hogy a természetben való túrázás népszerű időtöltés, a nyugodt, csendes helyek felértékelődtek sok ember számára. A fentiek következtében a tájban megjelenő romtemplomok különleges helyszínt biztosítanak ahhoz, hogy Isten felé forduljunk.

A Káli-medencében, de alapvetően a Balaton-felvidéken is, a romtemplomok többnyire csendes, természetközeli helyszíneken helyezkednek el, egykori vallási szerepük pedig nyugodt hangulatot kölcsönöz a környezetüknek. Ezek a természetben megjelenő, szakrális elemek tehát fontos részét tudják képezni a feltöltődésnek, az elvonulásnak, ezért is tartom fontosnak bemutatásukat és környezetük rendezését, funkcióval való megtöltésüket.

A HELY SZELLEME

A következőkben röviden a hely szellemének fogalmát mutattam be, mely a hely karakterének és identitásának jobb megértésében adott segítséget.

A *genius loci*, magyarul a hely szelleme, egy ősi latin kifejezésből ered, melyet egy adott hely szentségének hangsúlyozására használtak, a témával többek között Christian Norberg-Schulz és Hamvas Béla foglalkozott részletesebben, utóbbi a hely, mint fogalom/terület meghatározásával kapcsolatban. Hamvas Béla úgy fogalmazott „*a helynek arca van, a hely sohasem definiálható, ezért a helynek nincs tudománya, ellenben van költészete, művészete és mítosza*” (html3). Hamvas Béla értekezése alapján megállapítható, hogy a tájnak, mint helynek is van arca, karaktere, amitől személyes, különleges lesz a befogadó számára. Ezt az aspektust azért fontos ismernünk, mivel a természetben, tájban való tervezés során, véleményem szerint, mindig fontos a karakterhez való kapcsolódás, annak erősítése, alátámasztása, nem pedig megváltoztatása. Vergilius a *Georgica*-ban úgy fogalmaz „*minden talpalatnyi földnek 'karaktere' van*”, tehát bárhol tervezünk, egy meglévő állapotot formálunk, erősítünk vagy módosítunk.

Jankó Ferenc a hely szellemét a következőképpen fogalmazza meg:

“A hely szelleme olyan dinamikusan változó, természeti vagy épített környezeti helyekről kisugárzó, az észlelő számára csak ott, helyben átélhető transzcendentális, alkotó, teremtő erő, amelynek hordozó, közvetítő elemei a természeti és épített környezet, a kultúrtáj, a helyi társadalom, és többnyire közvetetten az információkat továbbító kommunikációs csatornák. Alapvető objektív elemei a történelmi ismeretek, emlékek, mint a helyben valaha élt emberek, illetve megtörtént fontosabb események, tudati, tárgyi és írott emlékei, forrásai, illetve a jelenlegi településkép, helyi társadalom jelenbeli életmódja, életrendje, szokásai, de lehetnek szubjektív egyéni elemei is.”

(JANKÓ, 2002)

A kifejezés a hely karakterére is utal, arra a pluszra, amitől más lesz az adott táj, mint a többi, amitől identitást, egyediséget kap. A hely szelleme különösen jelenik meg azokon a helyeken, amelyeket a társadalom is felruház jelentéssel, jelentőséggel, különleges funkcióval.

A fogalom magában foglalja azt is, hogy ismerem az adott területet, annak a múltját és annak funkcióját, az adott hely egyediségét, konkrét vonásait.

A hely szellemének eredeti jelentése vallási többlettel rendelkezett, az ókori vallások ugyanis erősen kötődtek egyes helyszínekhez, ám a fogalom ezen plusz jelentéstartalma mára elveszett, átalakult, inkább utal egy általános érzésre, hangulatra, mint valamilyen vallási szerepre. A *genius loci* a helyhez való kötöttséget fejezi ki, azt hogyan kötődünk a tájhoz, amely folyamatosan változik, így vele együtt a szelleme is. A táj és a hely változása magával hozza annak hangulati, jelentésbéli változását is, amennyiben a táj kevésbé változik, úgy annak a helynek a szelleme, karaktere sem fog átmenni nagy változásokon. A hely szellemének szubjektív és objektív jellemzői is vannak. A személyes emlékek, élmények, a lelkiállapot mind a szubjektív érzékeléshez adnak hozzá, míg a mai kulturális és szellemi élet, a történelmi események és emlékek az objektív érzékeléshez. Ezek alapján elmondható, hogy egy adott helyről való tudás segíthet a hely jobb megértésében. A helyek története és történelme, az elmúlt korok és napjaink korszelleme mind formálják a hely szellemét, karakterét, annak értelmezését (JANKÓ, 2002).

A keresztyén építészetben is megjelenik a hely iránti tisztelet, az adott hely karakteréhez való alkalmazkodás, az abba való illeszkedés. A keresztyén templomok szerves kapcsolatban épültek a környezetükkel, *párbeszédben állnak a természettel, a tájjal, az épített környezettel* egyszerre meghatározó és kiemelkedő épületek és egyszerre befogadók (DEBUYST, 2005), kiemelt pontot jelentenek a profán térben (ELIADE, 2019 p.58). Tehát a hely szelleme különösen fontos szerepet játszik a templomok építésekor, ám az helyszín megszentelése, mindig felülről jön.

ROMSZEMLÉLET

A romok és a hozzájuk fűződő érdeklődés jobb megértéséhez fontosnak tartottam, hogy felkutassam hogyan alakult ki és milyen háttere van a romok iránti érdeklődésnek. Amiatt végeztem ilyen irányú kutatást, hogy megfelelő háttértudásom legyen, a koncepció kialakításához és kellő érzékenységgel tudjam bemutatni ezeket az egykori templomokat. A téma alaposabb megismeréséhez cikkek, illetve doktori értekezések voltak a segítségemre, amelyekből betekintést nyerhettem a külföldi tendenciákba, amink következtében a magyar folyamatokat is tudtam mihez hasonlítani.

A romok jelentőségét és többlettartalmát vizsgáló munkák alapvetően filozófiai irányból közelítik meg a kérdést. A rom állapot a mai szemlélő számára természetes, a helyhez való kötődését nem az egykori épület képe, hanem a jelenlegi formája adja, illetve a romhoz kapcsolódó történeti háttér, a lassú változás, a múlt jelenléte. Horváth Dániel DLA értekezésében három fogalmat határoz meg, amelyek szerint a romokhoz kapcsolódnak: fenség, jelenlét és hiány. Megállapításával egyetértek, mivel a romok hordoznak magukban valami fenséges, önmagukon túlmutatót, valami tiszteletet parancsolót. A romok a táj, a település sokszor aktív részét képezik, jelen vannak, nem csak fizikai értelemben, de a múltba mutatva történeti jelentőségükkel is. Mindezek ellenére a romokban mégis van egyfajta hiány, nem teljeselek, sokszor funkció nélküliek. Vizsgálatom tárgyát a tájban megjelenő romok adják, melyekre úgy gondolom hatványozottan igaz, hogy a természet és a kultúra közti állapotot jelenítik meg (HORVÁTH). A romok kialakulásának különböző okai vannak: történelmi esemény, gazdasági fordulat, vallási fundamentalizmus. A Magyarországon található romok létrejöttéért a legtöbb esetben háborús esemény felel, a tatárjárás, a török hódoltság, a Rákóczi-szabadságharc.

A létrejöttük módján túl, a romot szemlélő társadalom is hozzájárul, az adott korban milyen módon fordulnak a romokhoz. A romszemléletnek alapvetően két irányzatát különböztetik meg: a romantikus és a klasszikus hozzáállást. A két irányzat teljesen más irányból közelíti meg a kérdést, ám egyik sem tekinti a romot önálló elemnek, nem hagyatkozik a látogató képzeletére, holott a romok létrejöttének fontos részét képezi az azt szemlélők hozzáállása (HORVÁTH).

A romokhoz való hozzáállást, a kor tudományos álláspontja, illetve vallásossága erősen befolyásolta. Az elpusztult épületmaradványok önmagukban nem rendelkeznek többletjelentéssel, azt mindig az adott kor felfogása ruházta rájuk. Harmut Böhme szerint, ahhoz, hogy kialakuljon a romok jelentősége és szimbolikája, először fel kellett fedezni mik is azok a romok, melyekről csak akkor beszélhetünk, ha az adott társadalom az omladozó épületet új jelentéssel ruházza fel, „rom” -má teszi. Az így létrejött elemek a múlt lenyomatai lesznek, Böhme szerint képírássá válnak, az adott társadalom történelmére emlékeznek.

A romkultusz meghatározó helyszínévé vált a reneszánsz idején Róma, ekkor az ókori romok elhordásával alakulhatott ki, mint az európai történelem meghatározó eszménye. Az egykor öröknek hitt római birodalom romjai új nézőpontot hoztak az emberek felfogásában, a mulandóság jelen van még a legnagyobb birodalmakban is (BÖHME), de pont ez a mulandóság, ami létrehozza a romokat. A katolikus egyház megerősödésével Rómában is megjelentek a keresztény templomok, az egyház pedig kihasználta az ókori pogány templomok romjait: az egykori vallások építményei már elmúltak, romok, de a kereszténység templomai állnak, ezzel a keresztény vallás győzelmére mutattak rá az egyházi vezetők, a pogány vallások felett. A tanítás alátámasztására őrizték meg az ókori romokat.

Az európai költészetben a 16-17. században a Rómában található romok jelképezték a fenséges esztétikáját (BÖHME), ez az elgondolás a reneszánsz parkokban is megjelenik és egyre népszerűbbek lettek az ókori romok, mint kerti elemek, ez a folyamat csak később a tájképi kertek korszakában teljesedett ki (Vácrátóti Nemzeti Botanikus Kert műromja, Margitszigeti kolostorromok, Stowe gótikus templom és a Virtusok temploma, Schönbrunn Római rom), műromok helyett egykori épületek romjait is elhordtál és helyezték el a tájképi kertekben, különleges példa a tatai angolkertben található rom (1. ábra), mely egykori épületek és művi elemeket egyaránt tartalmaz.

A tájképi kertekben elhelyezett romok esetében azok egykori jelentősége, értéke, szerepe gyakran elveszett és a látványa lett a legfontosabb tulajdonsága (KRASNY, 2020).

1. ábra: A tatai angolkertben található műrom (forrás:

<https://csodalatosmagyarorszag.hu/wp-content/uploads/2022/08/cseke-to-tata-angolpark-murom-kirandulas5-csodalatosmagyarorszag.jpg>)

A romokról alkotott kép változása a 18. században már melankolikus jelentőséggel bírt és az időtlenségre utalt, ekkor kezdődött a kertépítészetben is intenzív használatuk. A romokkal egy meghatározó karakterrel rendelkező hely kialakítása volt a cél. A 18. századig könnyed játékosság és életélvezet jellemezte a kerti romokat, ami a szentimentalizmus következtében alakult át, melynek hatására a természeti élmény megtapasztalására, a magányosság kifejezésére, a világtól való visszavonulásra, a csöndes elmélkedésre helyeződött a hangsúly és ezeket az érzéseket igyekeztek közvetíteni a romokkal is (HAJDU NAGY, 2011).

A modern felfogásban a rom a természettörténelem részévé vált (BÖHME), a modernizmus rohanásában sokkal gyorsabban változnak a körülöttünk lévő elemek, gyorsabban alakulnak ki romok, a történeti emlékek jelentősége így felértékelődik és jelentése átformálódik.

Az évszázadok során sokat változott a romokhoz való hozzáállás, az általuk hordozott érték, a mögöttük lévő jelentés.

A romokhoz való hozzáállást, a kertépítészetben való megjelenésükkel is vizsgálhatjuk, melyre kitér doktori értekezésében Hajdu Nagy Gergely is, aki a rusztikus építmények szerepét vizsgálta a magyar kertművészetben, értekezéséből fontosnak tartom kiemelni a megállapítását, hogy az *urbanizált és civilizált ember* az épített elemek által közvetített mögöttes gondolatokat sokkal könnyebben értelmezi, mint a hasonló céllal jelenlevő élő elemeit a kertnek vagy annak struktúráját (HAJDU NAGY, 2011). Dolgozatomban a

vizsgált romtemplomaim ugyan a tájban helyezkednek el, de valószínűleg rájuk is igaz, hogy megfelelő bemutatás mellett sokkal könnyebben értelmezhetők.

Romtemplomok – Templomromok

A franciaországi és angliai tájakban megjelenő templomromok kialakulásának fő oka, a felvilágosult, új gondolkodásmódot megfogalmazó forradalmak voltak (COOMANS). A forradalomnak gyakran estek ezen vallási épületek az áldozatául.

A magyarországi helyzet ezzel szemben teljesen más, templomaink nagy része háborús események során vált rommá, pusztult el. Az elpusztult templomok a tájban maradtak, köveiket elhordták és a természet lett úrrá rajtuk, más esetekben átépítették őket, új templomok alapját képezték. A romtemplomok közül vannak hazánkban kiemelkedő példák, mint a zsámbéki romtemplom, a dörgicsei templomromok vagy a Pálos kolostorromok, ám a legtöbb rom kevésbé ismert, pedig hazánkban ezres nagyságrendben fordulnak elő az Árpád-kori és középkori templomok romjai. A Balatonfelvidék különösen gazdag ezen emlékeinkben.

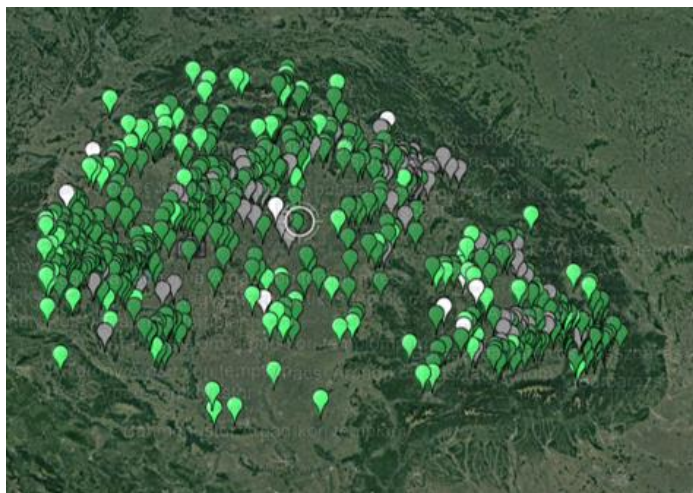
A romtemplomok szakrális szerepe, már kevésbé érzékelhető, vagy teljesen elveszett, funkciójuk gyakran átalakul vagy egyáltalán nincs. A romtemplomok helyreállításuk esetében sem kapnak új funkciót, inkább a megőrzésre helyezik a hangsúlyt, általában állag megőrzés formájában (pl.: Tök romtemploma, Alsó- és Felsődörgicse romtemplomai, Balatonfüred papsokai Szent Mihály templomrom, Hajdúböszörmény Zeleméri templomrom), de előfordul ezen romok visszaépítése templommá (Kisdörgicse templomroma).

Romok a tájban

A tájépítész szakma alapvetően a szabad terek, épületeken kívüli területek tervezésével, védelmével és fejlesztésével foglalkozik legyen ez műemlék, műemléki környezet vagy anélküli. A tervezési területen holt és élő alkotóelemek tagolják és strukturálják a környezetet, teret, kertet, parkot, tájat. A romok, mint kompozíciós elemek vehetnek részt a tervezésben, a kert részeként. A tájképi kertek esetében az egykori várak vagy erődök is megjelenhetnek látványelemként, mivel ezek gyakran egy magaslaton kaptak helyet, környezetükhöz viszonyítva látvány béli szerepük a meghatározó. A várak városi környezetben betöltött szerepe is meghatározó több, közép-európai példa is van arra, hogy

az egykori vár (amely ma is állhat) környezetében jelennek meg nagyobb zöldfelületek például Bécs vagy Budapest esetében is. A Római birodalom kiterjedése miatt hazánkban római kori és ókeresztény emlékek is megjelennek, gyakran városi környezetben vagy nagyobb elemként a tájban.

Alapvetően elmondható, hogy a fentebb felsorolt elemek, kiterjedésük és történelmi jelentőségük miatt kiemelkednek a tájból, meghatározó részei a látványnak és a köztudatnak. A hazánkban található középkorból származó műemlékek nagy része rom és középkori műemlékeink között közel 1000 templom található, a két kategória metszetében pedig a templomromok kapnak helyet, melyek szép számmal állnak hazánkban. Ezen épített emlékeink sokszor nem látványosak, nincs különleges vonzerejük, de a táj részét képezik, sokszor egészen elhagyott helyeken jelennek meg és képviselik a múltat. Hazánk területén több olyan templom található, mely az Árpád-korban épült és a későbbiek során alakították át, az adott kor építészeti stílusának megfelelően (Kővágóörs katolikus temploma), az átépítés alapvetően a barokk kor folyamán volt elterjedt (KOPPÁNY, 1963).

2. ábra: A királyi Magyarország területén található Árpád-kori templomok (forrás: Lisztes Tamás)

Hazánk gazdag középkori templomokban és templomromokban, ezen korú emlékeink az ország egész területén megtalálhatóak, illetve a királyi Magyarország területén (2. ábra) is jelentős a számuk, melyre azért fontos kitérni, mivel keletkezésükkor az ország sokkal nagyobb kiterjedésű volt. Az épületek és a romok egy része műemléki védeltséget élvez és egyes tájegységeken nagyobb számban fordulnak elő. Ennek fő oka az egykori településhálózat sűrűsége. Az egyik ilyen kiemelt terület a Dunántúli-dombság, de az

Északi-középhegységben és Erdély területén is nagy számban fordulnak elő ezen emlékeink.

MŰEMLÉKVÉDELEM

A történelmi épületek és helyszínek védelme és fennmaradása érdekében, ezen emlékeinket egységes, rendszerben való védelemmel látják el, a műemlékként nyilvántartott és műemléki jelentőséggel rendelkező értékekkel a műemlékvédelem foglalkozik.

A 2001. évi LXIV. törvény 7. paragrafusa fogalmazza meg a műemléki érték, illetve a műemlék fogalmát:

- „*műemléki érték: minden olyan építmény, történeti kert, történeti temetkezési hely, vagy műemléki terület, valamint ezek maradványa, továbbá azok rendeltetés szerűen összetartozó együttese, rendszere, amely hazánk múltja és a magyar nemzet vagy más közösség hovatartozás-tudata szempontjából országos jelentőségű*[2] *történeti, művészeti, tudományos és műszaki emlék alkotórészeivel, tartozékaival és beépített berendezési tárgyaival együtt, vagy egyes nevesített értéke vonatkozásában*” [2001. évi LXIV. tv. 7. § 17. pont][3].
- „*műemlék: olyan közhiteles nyilvántartásban nyilvántartott műemléki érték, amelyet miniszteri döntéssel, határozattal vagy e törvény alapján miniszteri rendelettel védetté nyilvánítottak*” [2001. évi LXIV. tv. 7. § 15. pont][5] [6].

A műemlékvédelem feladata a védelemre érdemes alkotások felkutatása, értékelése, számba vétele, védetté nyilvánítása, a műemléknek és környezetének fenntartása, helyreállítása, védelme, valamint hasznosítása. A műemlékek helyreállítása során, a műemlék jellege, a történeti kontextusa és egykori funkciója is meghatározó elemei a tervezésnek. A műemlék fizikai és történeti adottságain túl, a műemlékhelyreállításhoz különböző módon fognak hozzá a szakemberek, a fejlesztés mértékét és a bemutatás módját tekintve, megkülönböztethetünk rekonstrukciót, helyreállítást, megidézést, restaurációt, revitalizációt.

A műemlékek védelmére és fenntartására, valamint helyreállítására vonatkozó szabályok törvényi keretek között vannak meghatározva: 1997. évi LIV. törvény a műemlékvédelemről.

A műemlékek helyreállítása során fontos figyelembe venni a hazai és nemzetközi előírásokat. Ilyen előírás a Velencei Charta (1964), mely a műemlékhelyszínek konzerválására és restaurálására fogalmaz meg ajánlásokat, fő elve, hogy a társadalom számára érthető és hasznos legyen a megújítás, a feltárt emlék megértését könnyítse meg, mindezt anélkül, hogy megváltoztatná az építmény értelmét. Ezen kívül fontos a kiegészítő elemek olyan módon való alkalmazása, mely jól elkülöníthető a meglévőktől és minimálisan nyúl hozzá az építményhez.

A műemlékvédelem tervezői hozzáállása

A tervezői koncepcióm megalkotása előtt fontosnak tartottam megismerni a műemlékvédelem hozzáállását a műemléki területek megújításához, összegyűjtve az alapvető álláspontokat, mivel az általam tervezett területek mind műemléki védelmet élvező romtemplomok közvetlen környezetét jelentik.

A műemlékek helyreállításának folyamatát minden esetben kutatás kell, hogy megelőzze, hiszen ez fogja megalapozni a tervezést. A helyreállítás alapvető célja az emlékek megőrzésén túl, a megismertetés, a társadalom számára befogadhatóvá tétel, a jelentőségének megismertetése (html4). A műemléki helyreállítások elvi háttéréhez a Velencei Charta (1964), illetve a kertek esetében a Firenzei Charta (1981) nyújt támpontot, melynek tovább gondolásaként az elfogadó tagállamok törvényi háttére szab jogi kereteket. A műemléki helyszínek helyreállítása során, a tervezői hozzáállás, a megrendelő igénye és a kertről megmaradt információk alapján van lehetősége a megújításra, mely lehet rekonstrukció, restauráció, revitalizáció, de lehetőség van jelszerűen megidézni az egykori állapotot (FEKETE). A tervezői hozzáállások közül az alábbi idézet jól összefoglalja miként hat a helyszín a megújítás módjára, mi a legfontosabb cél a megújítás során:

„A folytonosság érzete nem kell, hogy útjában álljon új ötleteknek – éppen ellenkezőleg. Minél mélyebbre nyúlnak a gyökerek, annál többféle a tápanyag. A hely identitása által indított felújító fejlesztések olyan egyediséget ragadhatnak meg, mely vonzza az embereket jóval azután is, hogy az újdonsága varázsa elmúlt.”(html4)

A Balaton-felvidék műemlékei, középkori egyházi emlékei

A Balaton-felvidék igen gazdag középkori egyházi emlékekben, Koppány Tibor *Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében* című írásában 183 olyan emléket ír össze, mely rendelkezik középkori elemmel, vagy maga középkori épültmaradvány, elpusztult rom.

A középkori emlékek közül, több román stílusban épült, melyek egy része műemléki védettséggel is rendelkezik, ezekről ír Koppány Tibor *A Balaton-felvidék román kori templomai* című (3. ábra) cikkében. Rövid kortörténeti leírásában bemutatja az a folyamatot mely során a népesség növekedésével nőtt a területen található templomok száma is, mely a középkorban meghaladta a jelenleg álló templomok számát, ebből a sűrűbb településhálózatra következtethetünk. A középkori templomok és templomromok pusztulásának oka a török háborúkon és a barokk átépítéseken túl a XIX-XX. század nem megfelelő hozzáállása volt (KOPPÁNY, 1963).

A cikkben Koppány Tibor 64 műemléket és annak alaprajzát, valamint rövid történetét ismerteti, a listában alapvetően templomromok szerepelnek, a gyűjtés célja volt, az akkor részben ismeretlen helyszínek felkutatása és számbavétele is. A falusi templomokon túl a Balatonfelvidéken egykori kolostorok romjai is felfedezhetők, Salföldön a Pálos kolostor, a Szent Jakab kolostor az Agár-tetőn, a Szent-Mihály kolostor romjai Nagyvázsonyban vagy az Almádi monostor Monostorapáti mellett, ez alapján megállapítható, hogy a szerzetesi élet egykor aktív volt a területen. A gyűjtésben szerepelnek az általam kutatott romtemplomok alaprajzai is, mely a helyszínrajz elkészítése során adott segítséget.

66. KÉP. A Balaton-Felvidék románkori műemlékei.

Abb. 66. Kunstdenkmäler des Balatonoberlandes aus der romanischen Zeit.

Map showing the locations of Romanesque monuments in the Balaton-Felvidék region. The map includes the Balaton lake and surrounding areas. The locations are marked with small squares and labeled in Hungarian and German. The labels are: ORKAY, VILONYA, BÉBODA, VESZPRÉM, LITKE, Szentkatalin, BÉBODA, TÁMA, FELSŐ-ALSÓÖRS, CSOPAK, KÉK, B. KÖVED, PÉCSÉLY, NEMESLEANYFALU, NAGYVÁSÁRONY, CSEPELY, DABAS, TALIANDÖRÖG, SÁSKA, VERÉC, SARVÁLY, ZALASZANTÓ, KIRÓDÖRÖGSE, KÖVÉRD, KIRÓDÖRÖGSE, ORVÉNY, ARÁTI, TITANY, TITANY-ÚJLAK, Szentbalázs, B. UDVAR, ZÁRKA, TOTTÓSKÁL, KEREKIKÁL, CSOBÁNC, GYULAKESZI, KIRÁTI, HEGYHÁZAS, KÁPTALANTÓTI, KIRÓRS, B. SZEPLED, EGER, KÉVTÜLÖP, B. EDERICS, SEGLIGET, BADAACSONY, KESZTHELY, ALBÓRÁJOK, FENÉKPUSZTA, ZALÁNÉ.

A BALATONI FELVIDÉK ROMÁNOKORI MŰEMLEKEI

20

A KÁLI-MEDENCE BEMUTATÁSA

A Káli-medence közigazgatási szempontból nyugat Magyarországon, a Közép-Dunántúli régióba tartozó Veszprém megyében, a Tapolcai járásban található. Földrajzi szempontból Dövényi Zoltán a Dunántúli dombsághoz sorolja, azon belül a Balatoni-medence (4. ábra), Tapolcai-medencéjének részének tekinti. A templomok vizsgálata szempontjából az egyházmegyei felosztást is fontos figyelembe venni, középkori templomaink a katolikus egyházhoz tartoznak, mely szempontjából 12 egyházmegyre van osztva az ország, a medence a Veszprémi Főegyházmegye, Tapolcai Esperesi Kerületéhez tartozik. A történelem során is a veszprémi püspökség felelt a területért.

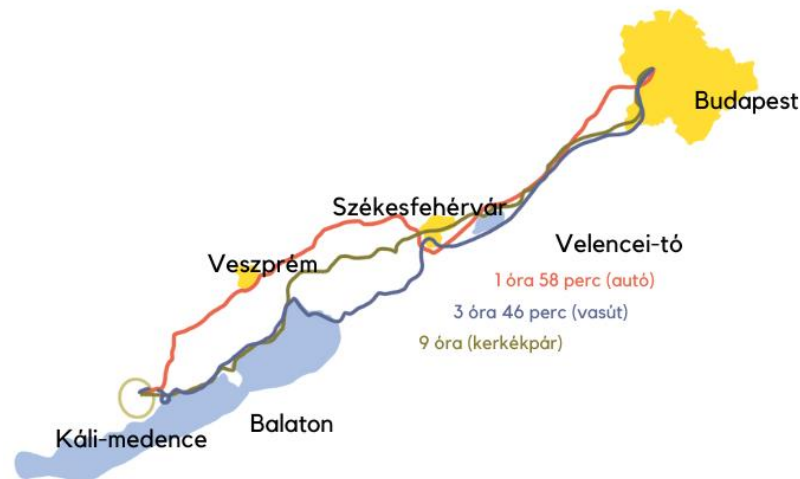

4. ábra: A Káli-medence elhelyezkedése (forrás: saját szerkesztés, térkép: Google Earth)

A Káli-medence természeti adottságait tekintve az átlagosnál melegebb, mediterrán jellegű éghajlattal rendelkezik, a vulkáni alapkőzet és a rajta kialakult talaj kedvező feltételeket biztosít a szőlő és gyümölcsstermesztés számára (DÖVÉNYI, 2010, 450-453.o). A medence gazdag geológiai értékekben, Szentbékállá és Kővágóörs határában is találhatóak úgynevezett kötengerek. Vízrajzát tekintve több kisebb patak és csatorna szeli át a területet a legjelentősebb a Burnót-patak, állóvíz a medencében a Kornyi-tó, valamint a Salföldi bányatavak, illetve a területen fakad a Theodóra forrás is.

A Káli-medence lehatárolásával kapcsolatban különböző térképeket is találtam, így diplomadolgozatomban saját lehatárolást hoztam létre. A lehatárolásnál azt a területet vettem figyelembe, mely látványát tekintve is egy egységet alkot, a határt a környező hegyek oldalában húztam meg, körülbelül 200 méteres magasságban. Balatonhenyét és Monoszlót nem vettem bele a területbe, ezen területeket van, hogy külön mellék medenceként említik, mint Monoszlói-medence (html5), illetve részben domborzatilag is el vannak választva a Káli-medencétől.

A Káli-medence Budapestről gépjárművel és vasúttal (5. ábra) érhető el a legkönnyebben, de kerékpárral is megközelíthető a Budapest-Balaton kerékpárútnak köszönhetően.

5. ábra: A Káli-medence megközelíthetősége különböző közlekedési eszközökkel.
(forrás: saját szerkesztés)

A Káli-medence szakralitása

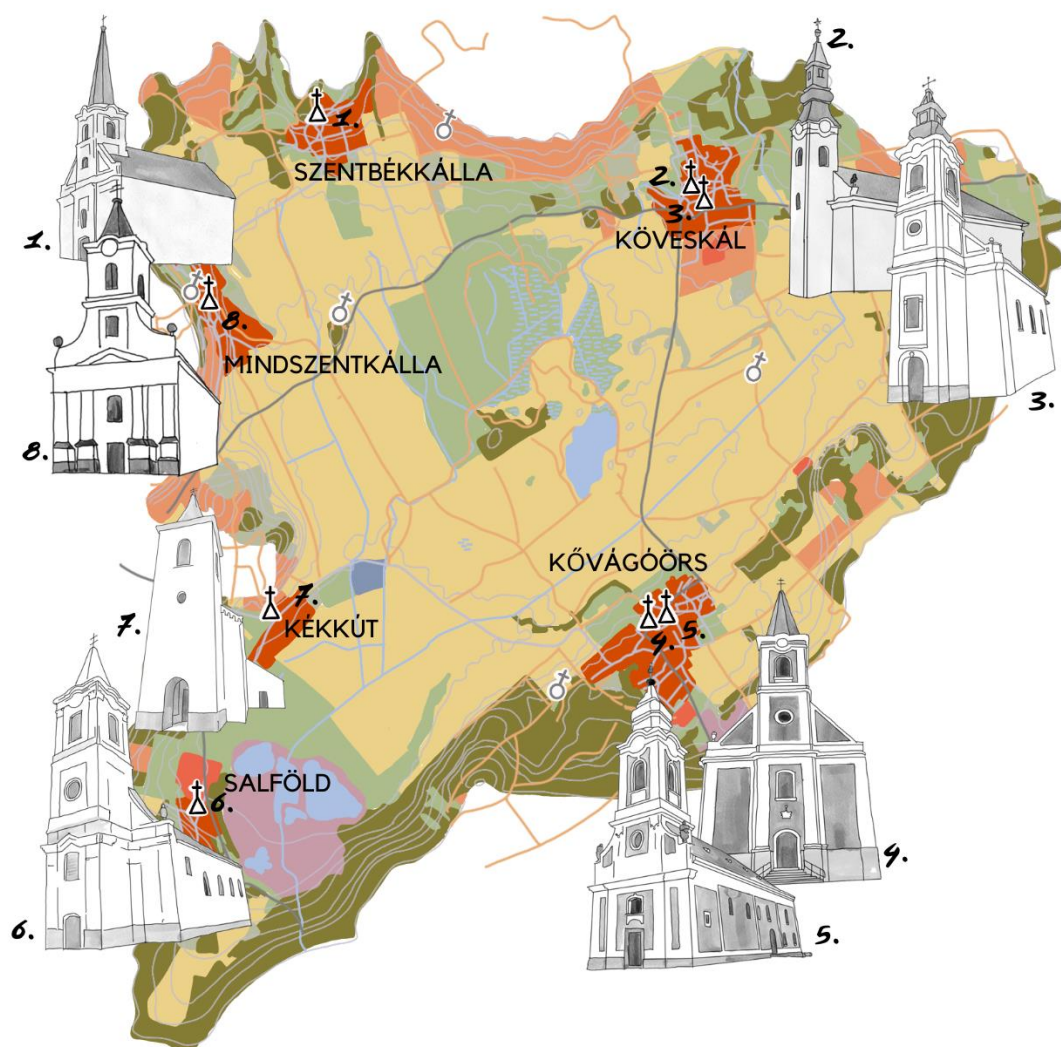
A Káli-medence Árpád-házi Szent István király uralomra kerülése után a királyi- és királynői birtokok részét képezte, az uralkodó által hozott törvény szerint minden 10 falunak kellett egy templomot állítania, mely a medence területére is vonatkozott. A középkori leírásokból és a fennmaradt romokból arra következtethetünk, hogy egykor sűrű településhálózat volt jelen a tájban, mely települések szinte mindegyike rendelkezett templommal. A 14. századra, a területen a veszprémi püspökségnek voltak nagyobb birtokai, az egyház jelenléte és szerepe tehát meghatározó volt a török pusztítása előtt. A templomok a középkor során fontos szerepet játszottak az egész közösség épülésében, gyakran ezek voltak az egyetlen középületek a településen, tornyuk pedig iránymutató szerepet is betöltött (html2). A templomok körül általában cinterem volt, a fallal körülvett épület háborús időben védelmi szerepet is betöltött, ám a Káli-medencében ez nem valószínű, mivel Csobánc vára közvetlenül mellette feküdt, a forrásokból pedig tudjuk, hogy a medence védelméért felelt. A kőfaragás művészete is sokat fejlődött a templomépítéseknek köszönhetően, a Töttöskáli templomrom máig megmaradt, gótikus stílusú ablakán ez jól megfigyelhető. Az egyház és annak építményei tehát fontos szerepet játszottak és meghatározó szerepet gyakoroltak a hétköznapi emberek életében.

A 16. század során, mind a katolikus barátok, mind a református lelkipásztorok segítették a törököktől sújtott terület lakóit (köveskál100). A hódoltság ideje alatt a középkori templomok elpusztultak, a települések nagy részével együtt. Az újjáépítés során a 18. században egyes romokra építették fel a barokk stílusban épült új templomok egy részét, ám a legtöbb rom a pusztulásnak lett átadva. A második templomépítési hullám után a terület ismét fellendült, ám az egyházi birtokok már nem tudtak visszaállni, az itt működő szerzetesi közösségek is felbomlottak. Mindszentkállya területén a veszprémi püspökségnek voltak szőlőbirtokai. Az következő századokban a társadalmi változások miatt az egyház szerepe csökkent, a szocializmus alatt pedig jelentősen csökkent a terület lakossága is.

A jelenlegi táj meghatározó látványelemei a templomtornyok (6. ábra), a medencében található túraútvonalak pedig a romtemplomokat érintik. A romtemplomok mindegyike korábbi, már elpusztult településekhez tartozott, mai helyzetüket tekintve kettő van település határában, a többi külső területen fekszik. A medence karakterét, az emberi tevékenység szempontjából alapvetően a mezőgazdaság, azon belül is az állattartás, illetve a szőlőtermesztés jellegzetes elemei határozzák meg. A természetes környezet a kőtengerek különleges elemei a tájnak, ám a medencét körülvevő erdővel borított és szőlőterületekkel, prérházakkal tarkított hegyoldalak látványa a meghatározóbb. A tájban ugyan megjelennek a templomromok, illetve templomtornyok, de az évszázadok során az egyházi tevékenység nem volt olyan mértékű, hogy az maradandó nyomot hagyjon a tájon.

A tájban ugyan nem, de annak látványában és részleteiben mégis fontos a szakrális építmények jelenléte, azok összekapcsolás és bemutatása különleges hangulattal ruházna fel a tájat, annak aktívabb részeivé tenné a templomokat.

Georg Schreiber (KEMÉNYFI, 2009) úgy fogalmazta meg a szakrális táj fogalmát, hogy annak kialakulásában egy olyan lenyomat keletkezett, melyet a népi kultuszok szakadatlansága hozott létre. Ez a folyamat a török pusztítása és a szocializmus alatti elnéptelenedés miatt nem figyelhető meg a Káli-medencében, jelenlegi kultuszát és hagyományait alapvetően, az 1980-as években betelepülő művészek és értelmiségi réteg határozta meg, a kialakulás folyamatát a *Tér és a kultúra közötti viszony* című fejezetben foglaltam össze. Ezek alapján a szakralitás a táj része, de nem aktív meghatározója a területen.

	szántó		meglévő templom
	szőlő		romtemplom
	gyep		vízfolyás
	erdő		burkolt út
	cserje		főút
	település		föld út
	vízfelület (tó)		szintvonal
	Theodóra forrás-és palackozó		
	major		
	bánya, ipari terület		

6. ábra: A Káli-medence templomai és jelenlegi területhasználata (forrás: saját szerkesztés)

A hely szelleme a Káli-medencében – a Káli-medence karaktere

A Káli-medencébe érkezve egy jól lehatárolt tájban találjuk magunkat. Jellegében hasonló a Balaton-Felvidékhez, lankás gyepes domboldalaival és erdőkkel tarkított hegyeivel, melyek lábánál megjelennek a préházak és szőlők. A domborzati és geológiai adottságok miatt a szántóföldi művelés helyett a legeltető állattartás a meghatározóbb, a tájat átszövő utak illeszkednek annak rendjébe, a legelőkön álló magányos fák és facsoportok, a legelőket elválasztó és a vízfolyások mellett megjelenő fasorok meghatározó elemei a tájnak.

A medencét minden oldalról hegyek határolják, a belső területekről, a közvetlen szomszédságában lévő Balaton víztükre sem látszik, de körültekintve ismerős „alakokat” vehetünk észre, mint a Badacsony vagy a Hegyestű. A tájban a hegyeken túl, a medence településeinek (Köveskál, Szentbékáll, Mindszentkál, Kővágóörs, Salföld, Kékkút) templomainak tornya emelkedik ki a lankák és erdőfoltok közül, a déli lankákon pedig préházak és szőlőterületek, gyümölcsösök kapnak helyet, onnan néznek le a tájra.

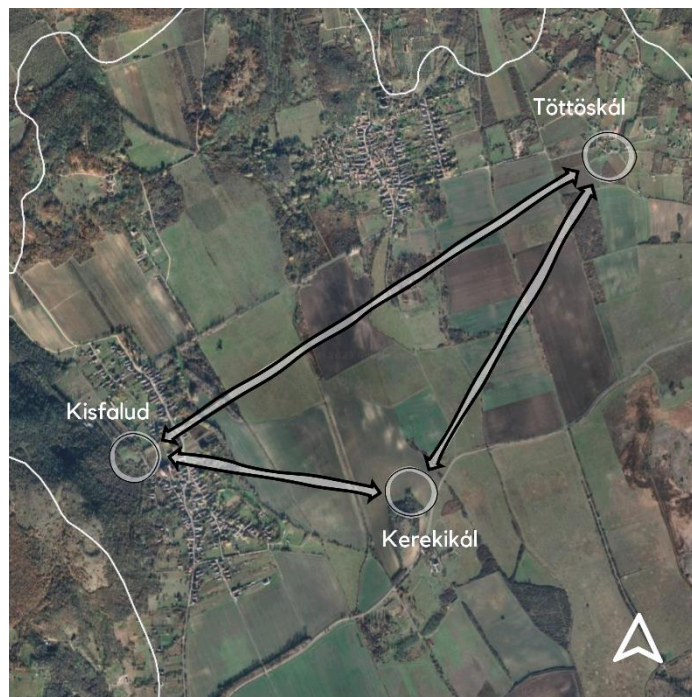
A medencében csend uralkodik, ez kiemelt pontjainak (Kornyi-tó, Kerekikáli földvár, romtemplomok, kilátópontok, emberi tragédia szoborcsoport) egyik közös jellemzője, a táj nyugodt, melyet részben az elmúlt évszázadok során őt jellemző állandóságnak köszönhet. Sétánk során találkozhatunk túrázókkal, de a kevésbé ismert helyszíneken többnyire magunk vagyunk. A terület magasabb pontjairól, peremén elhelyezkedő helyszínekről, de a lankás központi területéről is kedvező látvány nyílik a szemünk elé, a békés környezet pedig a táj csodálására és megállásra ösztönöz.

A medence különlegességéhez hozzáad a vulkáni alapkőzet, mely helyenként felbukkan a felszínre, ennek a kőzetnek a sajátossága, hogy a napsugarak melegét megtartja, ennek köszönhetően tudott kialakulni a területen a sok szőlőbirtok és a különleges mikroklíma, melyek miatt gyakran mediterrán tájként hivatkoznak rá és a tájban járva tényleg sok hely képe felvillan az ember előtt, de mindig könnyen felismeri, hogy a Balaton mellett, a Káli-medencében jár.

Látványkapcsolatok jelentősége a Káli-medencében

Az eddig leírtak alapján elmondható, hogy a Káli-medencében meghatározóak az egyes látványelemek, illetve azok kapcsolata. A táj ezen tulajdonságát domborzati adottságainak és a települések medence széli helyzetének köszönheti. A már említett templomtornyokat a terület középső részén fekvő gyepek területekről, könnyű beazonosítani, a medence bármely pontjáról látható valamely település templomának tornya.

A medence különleges látványelemei a romtemplomok, azokon belül is három tűnik ki a tájból, Mindszentkállya település felett Kisfalud egykori templomának romja, a kerekikáli földvár melletti rom, illetve a szőlőhegyen, a töttöskáli rom. A megtalálásukat segítik a környezetükben lévő markánsabb elemek, mint a mindszentkállyai katolikus templom, a földvár vagy a szőlőhegyen álló préház és idős mandulás. A három romtemplom további különlegessége, hogy látványkapcsolat van közöttük (7. ábra), tehát minden romtól látszódik a másik kettő.

7. ábra: Különleges látványkapcsolattal rendelkező templomromok.

(forrás: saját szerkesztés, térkép: Google Earth)

A Káli-medence jelenlegi helyzetének értékelése

A Káli-medence jelenleg népszerű kirándulóhely, illetve boros pincéiről ismert, turisztikai szerepe a rendszerváltás utáni évtizedek során alakult ki, ezt a folyamatot jártam körül a következőkben.

A tér és a kultúra közötti viszony (Szijártó Zsolt: Turizmus és regionalizmus a káli medencében cikk alapján)

A modernizáció korában a helyhez kötődés, a kulturális identitás is változik, máig fontos, de kevésbé intenzív szerepet játszanak az identitás felépítésében a földrajzi helyek, valamely vidék vagy akár távolabbi hely. A regionális terek is fontos szerepet játszanak a kulturális identitás kialakításában. Konrad Köstlin megfogalmazta a „kis terek által nyújtott vigaszt”, melynek szerepe, hogy a modern világban egyre nehezebben kialakítható kulturális identitásban, a szabadidő megjelenésével ezekben a terekben van lehetőség a „tényleges vagy a vágyott társadalmi státusz” reprezentálására. A régiók abban segítenek, hogy egyéni karakterükkel lehetővé tegyék a helyhez való kötődést és ez által a globalizálódó világból kiszakadva az egyént különlegesként jelenítsék meg. A kisebb tájak, kiszakadnak a környezetükből és önmagukban többletjelentést kapnak „regionális egyediségek, különlegességek” lesznek. Ezek alkotják a regionális kultúra színtereit, melyek megoldást nyújtanak a modernizáció egyszínűségéből való kiszakadásra. A nem tömeges turizmus színterei, melyek sokfélék és egyediek, lehetőséget biztosítanak a terek lassú megismerésének, időbeliségük megtapasztalására (Lutz), visszanyerik jelentőségüket, melyet a modernizáció során vesztek el. A régiók szempontjából rendkívül fontos a múlt, a történelem kérdése, vagy annak csak egy darabja, mivel ezek a tájak nem önmaguktól alakulnak ki, hanem egy csoport értelmezése nyomán, a Káli-medencében pedig megfigyelhető ez a folyamat.

A Káli medence régióvá formálódása a 20. században, az 1970-es években kezdődött, amikor sok szabadidővel rendelkező értelmiségi művészek nyaralókat vettek a területen. Az újonnan ideköltözők számára fontos volt a hagyományok tisztelete, így az általuk vásárolt régi lakóházakat rekonstruálták, több régi szokást pedig újjáélesztettek, mind vallási, mind sport ünnepeket. Ezen túl fontos volt számukra és tudatosan keresték a múlt emlékeit, a jelen értékeinek megóvása érdekében a természeti erőforrásokat ökológiai jellegűen használták föl. A letelepedésük és kulturális tevékenységük létrehozott egy új

régióképet, melyben a különböző történelmi korok, különböző ideológiái találhatóak meg egymás mellett. Az így létrejött, mesterségesen alkotott „táj” a kialakulása során átalakult és természetessé, autentikussá vált, legitimitást szerezve magának. A Káli-medence régióképének kialakításában, tehát ez a jól definiálható értelmiségi csoport játszott szerepet, kialakítva egy teret a turizmus számára, ám ez a tér egyfajta védelmet is nyújt a terület számára, hiszen azt mutatja meg amit ő akar, ezzel megvédve a terület többi részét a kíváncsi szemek elől.

A hely ad különlegességet, pluszt az identitásnak, így a régiók is fontos szerepet játszanak ebben a kérdésben, a táj és annak karaktere, meghatározó elemei hozzák létre a kötődés, identitás alkotás lehetőségét, a táj formálása pedig a tájépítész feladata. A tájépítészetnek fontos feladata lehet ezen tájak kialakításában, formálásában. Eszközeivel érzékeny módon tud a tájra reflektálni, az identitását megkeresni, megerősíteni és fenntartható módon kialakítani a használat lehetőségét, a tájban jelenleg rejlő értékekkel és a múlt (romok, hagyományok, szokások, tájhasználat) értékeinek összekapcsolásával.

A Káli-medence állapota napjainkban

A Káli-medence a rendszerváltás környékén vált népszerű nyaralóhellyé a fővárosi értelmiség és művészek számára, a 80-as évektől kezdve vásároltak a településeken régi, népi épületeket, melyeket kellő hozzáértéssel és érzékenységgel újíttak fel, így a medence népi építészetének elemei magas színvonalon lettek kialakítva. A nádtetős, fehérre meszelt házakkal, szinte minden településen találkozhatunk, a legszebbek talán Kővágóórs területén állnak. Az először csak nyaralókat vásárló, majd később letelepülő, bebíróknak nevezett értelmiségi csoport, az épületmegújításokon túl sajátos kultúrát is kialakítottak, a számukra fontos helyek köré saját ünnepeket alakítottak ki, így azok bizonyos szempontból kultuszhellyé váltak. A rendszerváltás után a turizmus fellendülésével a Káli-medence is népszerű úti cél lett, fellendült a helyi turizmus, melynek a kultusszal felruházott helyszínek kiemelt elemei lettek. A turizmus előzményének a zarándoklatot tartják, melynek célja a szenttel való találkozás volt, a hétköznapiból (profánból) kiszakadva, dolgozatomban a turizmus ezen irányának létrehozására, erősítésére adtam javaslatot.

A terület turizmusa az elmúlt 20 évben nagy változáson ment keresztül, mely negatív hatással volt a helyiek életére, a Káli-medence vidéki értékeire. A bebírók által elindított

folyamat, mára 'elit tömegturizmussá' nőtte ki magát, melynek fő szereplői a medencébe betelepült értelmiségi réteg tagjai, akik az ide látogató, alapvetően városi turisták igényeit szolgálják ki gasztronómiai és kulturális szempontból is (1. melléklet). A kialakult állapot kedvezőtlenül hat a helyiek életére, mivel a falvak lassan átalakultak a turizmus teljes kiszolgálására, ennek következtében a falvak elnéptelenednek, részben az elvándorlás, részben az elöregedés miatt. A tömeges turizmust is figyelembe véve a területet az 'elskanzenesedés' veszélyezteti, annak a vidéki idillnek, nyugalomnak, természeti környezetnek, közösségnek és karakternek az eltűnése, ami különlegessé teszi a Káli-medencét (html6). Ezt a folyamatot azért tartottam fontosnak bemutatni, mivel a tervezéshez ismernünk kell az adott helyszínen zajló folyamatokat, hogy kinek tervezünk, illetve a kialakított koncepciónk milyen további változásokat fog létrehozni, erősíteni.

A Káli-medence látnivalói

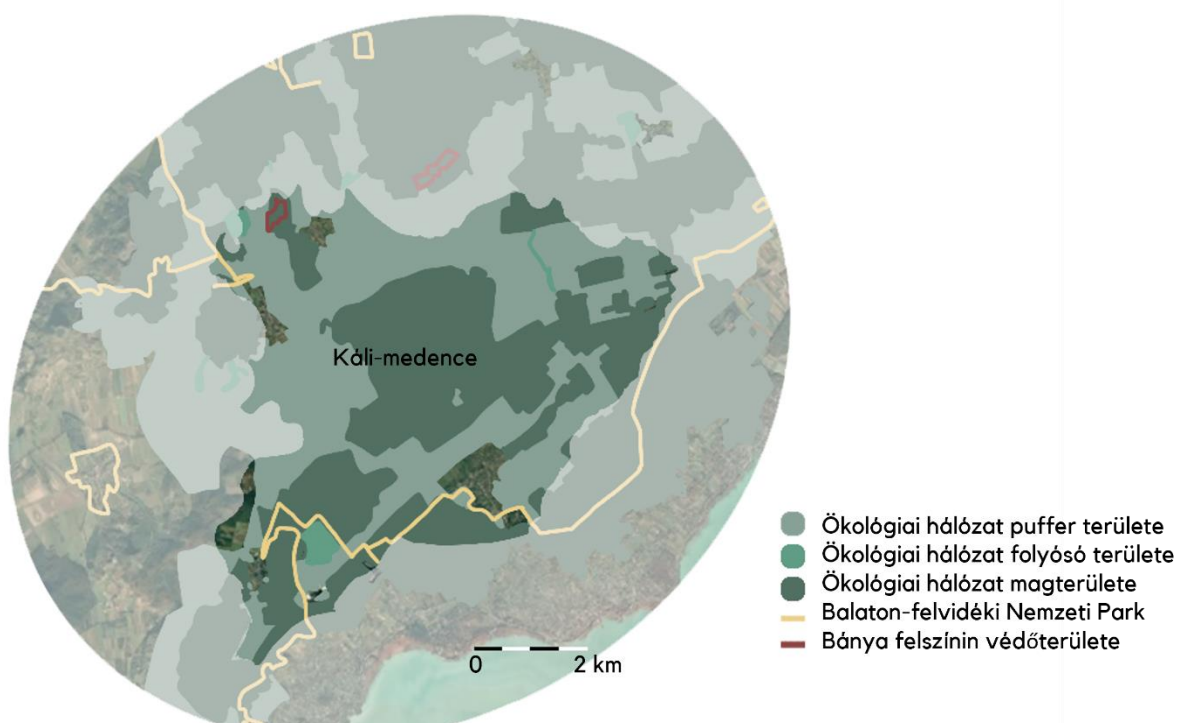
A Káli-medence turisztikai népszerűségét nem csupán a bebírók által kialakított kulturális eseményeknek és felélesztett, újra gondolt hagyományainak köszönheti, hanem a már korábban bemutatott különleges karakterének és természeti értékeinek is. Az egykori vulkáni tevékenységnek köszönhetően a területen több helyen találhatóak, különleges geológiai képződmények, úgynevezett kötengerek. Szentbékállá, Kővágóörs és Salföld határában is húzódik egy-egy, de a medencében több helyen felbukkan az alapkőzet a felszínen. A természet felfedezésére turista utak és tanösvények adnak lehetőséget, de a kerékpáros közlekedésre is van lehetősége, mivel az áthaladó utak forgalma viszonylag kicsi. A medencében jelenleg öt tanösvény található, illetve helyi és térségi túra útvonalak, valamint országos és nemzetközi utak is, a terület északi részén halad az országos kék túra, a Mária út egy mellék szakasza, illetve a Szent Jakab út is.

Mind a települések kül-és belterülete rendelkezik látnivalókkal (html7), épített örökséggel, a medence több évszázados történetéből. A már említett geológiai értékeken túl, a diplomadolgozatom témáját jelentő romtemplomok fordulnak elő nagy számban a területen, valamint a ma is álló templomok száma is kiemelkedő. A települések belterületén, Kővágóörsön található egy zsinagóga, izraelita temető, valamint egy mosóház, Köveskálon egy régi temető, valamint egy szegyenkő a református templom előtt, ezeken kívül a településeken felfedezhetjük a már említett falusi házakat, melyek a népi építészet előtt tisztelegnek, színvonalas megújításukkal.

A medence 'látnivalója' maga a karaktere, hangulata is.

Védelmek

A Káli-medence területének jelentős része a Balaton-felvidék Nemzeti Parkhoz tartozik, valamint a teljes medence a Bakony-Balaton Geopark részét képezi, különleges geológiai képződményeinek köszönhetően. A természeti értékekben gazdag medence a Nemzeti Ökológiai Hálózat részét képezi (8. ábra). A medence területén található romtemplomok műemléki védelmet élveznek (kivéve a Sásdikáli rom, melynek helyére, egy különböző korú kövekből álló, domb emlékeztet) (html9).

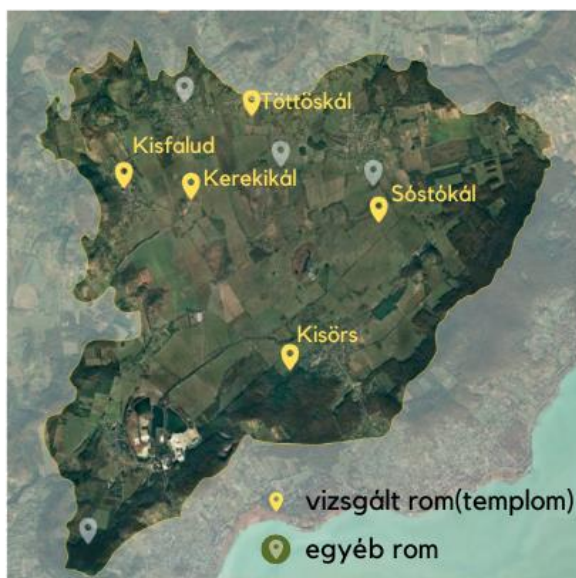

8. ábra: A Káli-medence országosan védett területei, melyek nem fedik le a medence teljes területét
(forrás: saját szerkesztés, térkép: Google Earth)

A Káli-medence középkori templomai

A Káli-medence karakterét erősítik, a területén található középkori romok jelenleg hat középkori romtemplom ismert: Kisfalud, Kerekikál, Töttöskál, Kiörs, Sásdikál és Sóstókál (9. ábra), valamint kettő palotarom (Sóstókáli, Velétei) és egy Pálos kolostor romjai Salföldön.

A középkori templomok közül, amelyek nem pusztultak el, a Köveskálon található elbontották, helyére barokk templom került kialakításra, a kövágóörsi középkori templom pedig átépítésre került. A középkori templomokról elmondható, hogy egyhajós, négyszögletes szentélyzáródású épületek voltak, melyeket keletelve építettek. A keletelés azt jelenti, hogy a templom szentélye kelet felé néz, így a felkelő nap a szentély ablakán besüt a templomba. Véleményem szerint ezen emlékeink jó eszközként szolgálhatnak a szakralitás, valamint a középkori élet bemutatására, mintaterületem a Káli-medence, melyben viszonylag kis területen található több romtemplom, így azokat nemcsak egyenként, hanem egymáshoz való viszonyukban is el lehet helyezni, illetve bemutatni. A templomok építésének pontos idejét nem minden esetben ismerjük, a templomokról a XIII. századi egyházi összeírásból kaphatunk információt, építésüket a XI-XIII. századra teszik, ez alól kivételt képez Sóstókál temploma, melyet a település megalakulásával 1340-ben építettek (Veress1). A templomok az egykori településeken belül helyezkedhettek el, a Kisfaludi templom mellett temető is helyet kapott, melynek helye még az 1985-ös légifelvételen (melléklet) is megfigyelhető, mára azonban teljesen eltűnt.

9. ábra: A középkori romok elhelyezkedése a Káli-medencében
(forrás: saját szerkesztés, térkép: Google Earth)

A KÁLI MEDENCE TÖRTÉNETE

Történeti áttekintés

Diplomadolgozatom témája szempontjából fontosnak tartom a Káli-medence történetét röviden áttekinteni, bemutatva, milyen változásokon ment keresztül ez a terület, a vizsgált romtemplomok körül hogyan változott a táj és a települések hálózata. Történeti áttekintésemet a honfoglalástól a 20. századig taglalom. Először átfogó módon a fontosabb eseményeket mutatom be, majd a birtokviszonyok változását, végül pedig a romtemplomok körüli egykori, esetleg ma is meglévő településeket. Történeti kutatásom során a legfőbb forrásom Veress D. Csaba három részes cikksorozata volt, *A Kál-völgy története* az első rész *A Kál-völgy története a magyar honfoglalástól a török háborúkig* (Veress1), a második rész *A Kál-völgy története a török háborúk korában* (Veress2), a harmadik rész pedig *A Kál-völgy története 1712-1792 között* (Veress3). A történeti leírásom tehát ezen a három cikkben alapszik, ahol egyéb forrást is felhasználtam ott külön hivatkoztam azokra. A terület történetének elemzését idővonal formájában is megjelenítettem, a legfontosabb eseményeket kiemelve (10. ábra).

A honfoglaló magyarság a Kárpát medencébe kelet felől érkezett és abból az irányból foglalta el a területet. A Dunántúlra és a Balaton felvidékre is viszonylag hamar eljutottak, 907-ben a Balaton felvidéken Kál horka és törzse alakított ki fejedelmi szálláshelyet, a központ a mai Mindszentkállától keletre található Káli földvár lehetett.

A fejedelmi rendszer felszámolását követően I. István alatt, a Káli medencében királyi- és királynői birtokokat hoztak létre, melyek egészen a XIV. század közepéig biztosak voltak. Ebben az időszakban alakult ki a területre jellemző földművelés, illetve a szőlő- és borkortermelés legkorábban itt kezdődött a Balaton felvidéken. A XI. századtól kezdeték el betelepíteni a medencét, udvarnokokkal és várjobbágyokkal, ez a folyamat egészen a XIII. századig tartott. Az alacsony társadalmi réteghez tartozó, elnyomott és jogfosztott jobbágyok, alapvetően földműveléssel foglalkoztak. A XII. század során, a katonáskodásért földet kapott, várjobbágyok jelentős magánvagyonra tettek szert, melyből az egyház számára tettek adományokat, először az almádi kolostornak adományoztak földeket. Az adományoknak köszönhetően kezdett el nőni az egyházi birtokok száma a medencében. A tatárjárás korából nincs információ a területről, ám ennek következménye a várépítések megjelentek a medence határában, ekkor épült meg

Csobánc vára is a völgytől nyugatra, melyet a Gyulaffy család birtokolt. A XIII. században kezdődtek meg a Káli medencében a templomépítések. Az első templom 1263-ban épült Kővágóörsön, majd 1276-ban Sóstókálon, 1276 és 1277 között Mindszentkállán, 1283-ban Sósdkálon és majd 1333 és 1334 között Kerekikálon. Az első település a Káli völgyben Kál falu, a mai Köveskál lehetett, mely egy fontos hadiúton feküdt, ami Fehérvárat és Tapolcát kötötte össze. A XIII. század második felében a bárói pártok belháborúja és az egyházi tulajdonba kerülő területek miatt a királynői birtokok rohamos széthullásnak indultak és egy zavaros birtokviszonyú terület jött létre. A legtöbb egyházi vagyon a veszprémi püspökséghez tartozott, az egyházi hierarchia szerint pedig a zalai főesperesség alá voltak rendelve a Káli medence falvai. Létre jött egy hadakozó egyházi, nemesi réteg. A köveskáli nemesek 1340-ben elvándoroltak és új települést alapítottak, Sósótókált és új templomot építettek a faluban. A birtokviszonyokban az 1341. év hozott nagy változást, ekkor a királyi birtokok, az igazolt nemesi birtokokat leszámítva, a veszprémi püspökségre szálltak, a birtok átruházás folyamata 1342. szeptember 8.-án zárult le. Püspöki birtokok voltak ekkor Mindszentkál, Szentbékállá, Kerekikál és Töttöskál, csaknem teljesen nemesi birtokok voltak Köveskál, Sóstókál, Kővágóörs és Henye.

A török fenyegetése a 15. századtól érintette Magyarországot. Az első török pusztítás 1529-ben érte a Balaton felvidéket és a Káli-medence környékét, ekkor a Bécsbe vonuló török hadak teljesen elpusztították Ecsér falvat. Az 1534-es rovásadó összeírásból kiderül, hogy az 1532. nyarán történt török támadás során a török lovasság a vidéket felégette. A falvak a támadások következtében sorra néptelenedtek el, majd miután 1552-ben a török elfoglalta Veszprém várát, 1566-ra a Balaton teljes északnyugati és nyugati partvidéke hadszíntérré vált.

A csobánci vár a Gyulaffy családhoz tartozott és őket védelmezte, a Veszprémi vár a püspök számára nyújtott menedéket. A Káli medencében a nemesi falvak elnéptelenedtek, Sóstókál falu pedig teljesen elpusztult, egyedül Kerekikálon írtak össze lakost. A 1546-os béketárgyalások ellenére történt török protyázások miatt a völgy minden falva elnéptelenedett 1548-ra. A medence közelében található várak közül 1552-ben Veszprémet foglalták el, 1554-ben pedig Csobáncot támadták meg, a következő évek adóösszeírásai minimális lakosságról tesznek említést. A 1593-ban újra kitörő háború következtében a Káli-völgy szinte teljesen elpusztult és az 1630-as évekig nem települt

be. A XVII. század közepén találunk említést újabb adásvételről, ekkor kezdett fellendülni a bortermelés és kereskedelem, rendeződtek a szőlőbirtokok, az 1680-as évekig a Káli völgy falvai a török hatóságoknak is fizettek adót. A török hódoltság végét 1690. április 13. jelentette, Kanizsa felszabadulásával, a Balaton felvidéknek. A következő időszakban a Rákóczi szabadságharc súlytotta a területet, ekkor a lakosok Csobánc várába menekültek, ahol a császári csapatokkal összetűzésbe kerültek és csak súlyos vereségek árán tudták visszaverni a támadókat.

A 17. század közepére eltűnt a Káli-medence sűrű, középkori településhálózata. (100 falu-Köveskál) A török hódoltság és a szabadságharc végét követően fokozatosan helyre álltak a feudális társadalmi és gazdasági viszonyok.

A jobbágyokat, egytelkes nemeseket és nemeseket megkülönböztető első összeírás 1716-ban volt. A Rákóczi szabadságharc után a birtokviszonyok a következők voltak a Káli-medencében: a veszprémi püspökséghez tartozott Mindszentkál, Szentbékállát az Acsády családdal közösen birtokolta, a veszprémi káptalanhoz tartozott Kisfalud. A két kismemesi falvat, Köveskált és Kővágóörsöt jogaikban és birtokaikban megerősítették.

A török háborúk után az első egyházi összeírás 1755-ben történt, ebből tudjuk, hogy az 5 település közül Szentbékállán működött katolikus templom, illetve rendelkezett pappal. A Mindszentkállán található régi templomot a kuruc háborúk után restaurálták, a XVIII. század során pedig több település épített, illetve újíttott fel magának templomot. Köveskálon, engedéllyel, elbontották a középkori templomot, mely helyén barokk stílusban építettek újat. Kővágóörsön az evangélikus közösség építette újjá a középkori templomot, a katolikus közösség pedig új templomot épített. Mindszentkállán és Szentbékállán is a katolikus közösségek építettek templomokat. Mária Terézia 1768 és 1770 közötti úrbérrendezése ezt a területe is érintette, a korabeli összeírások arról tanúskodnak, hogy a 18. században Kővágóörs gazdag település volt. A háborús időszak után a terület gyarapodásnak indult, a növekvő népesség, a vagyoni gyarapodás és a szőlőtermelésnek köszönhetően, a Káli-medence jó helyzetben volt.

A dualizmus korában a terület környékén megjelentek nagyobb települések, melyek, a vasútnak is köszönhetően, új központként funkcionáltak, az 1908-ban épített vasútvonal Tapolcára jelentős mértékben csökkentette a medence jelentőségét. Az 1896-os filoxéra járvány a területet is súlytotta, melyből csak lassan tudott helyreállni 1935-re (Köveskál-TAK), de egykori szőlőterületeit máig sem állították vissza.

A 20. században a világháborúk hatását szenvedte a terület. A II. világháború során, 1945-ben rakétatámadás érte Köveskált, az oroszok bevonulása után, pedig kifosztották a falvakat. Az 1950-es évek kulákküldözés következtében elnéptelenedő falvak jöttek létre és ez a folyamat a rendszerváltásig tartott, a háborúk után létrejövő törpebirtokok, a központosítás során eltűntek, újból átalakult a völgy birtokszerkezete.

Az 1980-as években tehetős értelmiségi réteg fedezte fel magának területet és kezdett a hagyományos épületek felújításába, ám közösségformáló szerepük sajnos nem volt ebben az időszakban. A rendszerváltás után, pozitív irányba kezdett el fejlődni a terület, a népesség növekedett és a gazdálkodás is újra megjelent a területen (100 falu-Köveskál).

Birtokviszonyok – területhasználat változása

A Káli-medencében a középkortól kezdve a szőlőművelés és a bortermelés volt a legjellemzőbb tevékenység, ennek oka, hogy a klimatikus adottságok és az általában kedvező feltételeket biztosított. A köves és gyenge minőségű talaj sem volt kedvező a nagy méretű szántók kialakításához, de a szőlő- és bortermelés kedvező bevételeket biztosított, így a szántóföldi művelés és az állattartás is annak volt alárendelve, ennek az oka az is, hogy alapvetően szarvasmarhát tartottak, illetve élelmezési céllal baromfit és tehenet (100 falu-Köveskál).

A középkori területhasználatot a birtokviszonyok összeírásából (melléklet) ismerhetjük, a területen alapvetően szőlő és szántóterületek voltak, illetve kaszáló, rét és erdő, melyet műveltek. Az állatok legeltetésére közös marhalegelővel rendelkeztek, illetve egy vízimalom is működött a területen. A 15. századi jelentések szerint jó szőlőtermő vidék volt, mely egészen napjainkig igaz (Veress1).

A 17. században a gyümölcsstermesztés és a szőlőművelés is visszaszorult, növekedett a rétek területe, a török pusztításának következtében több egyházi birtok eltűnt, az 1711-ben kialakuló béke után a birtokviszonyok jelentősen változtak és sok konfliktust szültek.

Az újonnan betelepülő lakosok és a helyiek között többször alakult ki vita a birtokviszonyokat illetően, a növekvő állatállomány legeltetésére szolgáló területnyerés, pedig a falvak között okozott ellentétet (Veress2). A földszerzés jellemző formája volt az irtás, mely során az erdő és legelőterületeket alakították szántóvá, illetve szőlőtermesztésre alkalmassá, ezen területek az őket átalakító, majd művelő gazdát illették (Veress3).

A katonai felméréseket elemezve jól megfigyelhetőek a jellemző területhasználatok, legszembetűnőbb változás az erdőterületek csökkenésében látható, alapvetően elmondható, hogy egy viszonylag stabil területhasználattal rendelkező medencéről beszélhetünk (11. ábra). Tehát a mai állapot egy csaknem 300 éves művelés folytonos meglétét tükrözi.

11. ábra: A Káli-medence területhasználatának változása 18-20. század
(forrás: saját szerkesztés, alaptérképek: mapire.hu)

Települések története

Köveskál

A Káli-medence központi elhelyezkedésű települése, Köveskál, melynek területén már a honfoglalás utáni időkben éltek, a terület Kál horka téli szálláshelyéül szolgált. Mai nevén először 1291-ben említik az egyházi összeírások, tulajdonlását tekintve nemesi birtokok és egyházi uradalom volt a 15. században. A fennmaradt feljegyzésekből tudjuk, hogy jó szőlőtermő vidék volt, illetve a középkorban meghatározó település volt a környéken, értelmiségi papok szolgáltak az egyházban, valamint világi tisztviselők is kerültek ki a lakosok közül, a falu alispáni feladatokat látott el.

A török hódoltság erősen súlytotta Köveskál falvat is, melyben ebben az időben mind a református prédikátorok, mind a ferences szerzetesek és barátok kiemelkedő módon segítették a lakosság életét. A török kiűzése után lassan helyreállt a rend, de az egyházi birtokok megomlottak és a szerzetesi élet is megváltozott, a szerzetesi közösségek eltűntek a területről. A 18. század során állt helyre a település helyzete, gyarapodott a lakossága, szőlőhegye pedig továbbra is kiváló bort termett. Köveskál kurialista nemesi község volt, gyarapodó népessége, vagyoni helyzete és jelentős szőlőtermelése következtében mezővárosi rangot kapott és vásár tartására volt jogosult. A település egészen a 19. század végéig a térség egyik központjaként szolgált, ám a vasútépítések következtében elveszítette jelentőségét és a 20. század elején „faluvá süllyedt”. A második világháború alatt rakétatámadás érte, illetve az oroszok kifosztották. A szocializmus alatt egészen a 70-es évekig kedvező szövetkezeti gazdálkodás jellemezte, ám ezen időszak után hanyatlásnak indult. A rendszerváltás utáni folyamatok következtében népszerű turisztikai célpont lett, a terület falvai közül gasztronómiai szempontból kiemelkedő, ám rá is igaz a más ismertetett elnéptelendés, állandóan csak minden harmadik házat laknak a területen, a többi szállás, illetve nyaraló (html6).

Szentbékálla

A település nevét az Árpád-korban itt működő és térítési munkát végző Szent Benedek rendi szerzetesekről kapta, a hagyomány úgy tartja a Bencés rend birtoka volt. A községet, már a római korban is lakták, a honfoglalás után a Kál horka területéhez tartozott, majd királyi később egyházi birtok lett. A középkorban a veszprémi püspökség birtoka volt, és 26 adófizetőt írtak össze 1526-ban. A török hódoltság idején többször

felégették, 1572 után pedig elpusztították, de hamar újra települt, 1696-ban 141 hold szántót és 15 hold szőlőt műveltek az itt élők (html10). A települést a devecseri Choron család, később az Eszterházyak birtokolták. A településen található egy dézsmaszedő pince is. A településen ma is megfigyelhető a középkori utcaszerkezet egy része, a település mellett található kőtenger, pedig kiemelkedő geológiai érték (html11).

Mindszentkál

A medence északnyugati végében elhelyezkedő település a Mindenszentek tiszteletére szentelt templomáról kapta nevét. A mai település a korábbi Mindszent, Kál és Kisfalud összenövéséből jött létre, először 1700-ban írták le közösen (html12). A település, már a középkorban is a veszprémi püspökhöz tartozott, amit Tátika váráért kapott és egészen 1945-ig birtokolta. A rendszerváltás után ismét a püspökség birtokába került több szőlő a település határában, melyek a veszprémi érsekség legnagyobb szőlészetéhez tartoznak és az itt termelt bor biztosítja a misebort a környező települések számára (html13).

Kővágóörs

A település már honfoglalás korában lakott volt, Örs törzs szállásterületét alkotta, innen származik nevének eredete is. A határában található kőtenger elemeit malomkőként használták fel, malomkőnek „vágták” őket, innen ered a kővágó előtag a község nevében. Első írásos említése 1221-ből Sol comes végrendeletéből ismert. A település a 19. században mezővárosi rangot kapott, illetve kereskedelmi központként működött, egy rövid ideig pedig alispáni székhely volt. Ma a településhez tartozik az egykori középkori falu Sóstókál területe is. Sóstókál települést 1340-ben alapították a Köveskálról elvándorolt nemesek, templomát is ekkor építették, ám a település a török harcok során elpusztult, napjaikban a templomrom és egy palotarom utal az egykori falu helyére (html14). Kővágóörs talán a legismertebb falu a Káli-medencéből, melynek fő oka, hogy közigazgatási határa a Balaton partjáig nyúlik, a tóparti településrésze Pálköve.

A romtemplomok jelenlegi állapota

A Káli-medencében jelenleg hat olyan középkori templom található, melyeket nem építettek újra és maradványuk máig látható, ebből öt darab élvez műemléki védelmet, a hatodik romnak pedig a helye ismert, ám formája, álló fala már nem található meg, a Sásdikáli romra csupán egy különböző korú kövekből álló halom utal. A következőkben a romtemplomok környezetének jelenlegi állapotát ismerttettem.

Töttöskál

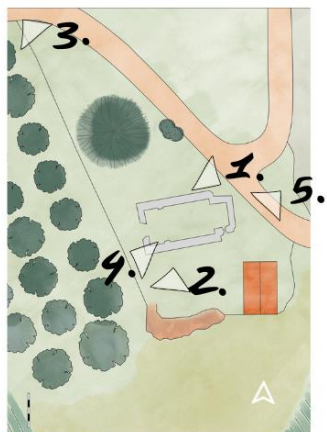
A töttöskáli templomrom (14. ábra) ma közigazgatásilag Szentbékállá településhez tartozik, a belterületől távolabb található szőlőhegy aljában fekszik, prэшázak és szőlőterületek közelében, a Fekete-hegy oldalában. A közvetlen környezetében egy prэшáz (4.,5.) található, a szomszéd telken pedig egy idős mandulás (3.), észak-keletről egy út határolja a területet, melynek másik oldalán családi házak, illetve szőlőterületek fekszenek. A romtemplomtól szép kilátás nyílik a medencére, amit kedvező fekvése és a Káli-medence felé a magas növényzet hiánya tesz lehetővé.

12. ábra: A töttöskáli romtemplom környezete (forrás: saját fénykép)

A vizsgált romtemplomok közül ez maradt meg a legmagasabb falakkal, mivel a 19. században még miséztek benne. Jelenleg rossz állapotban van, a bejáratot fa szerkezet

tartja, a rom belsejében veszélyes tartózkodni. Az épület értékes elemét képezi, a megmaradt gótikus stílusban kialakított ablak (2. melléklet), a szentély déli oldalában, illetve a falon felfedezhetőek az egykori karzat elemei.

13. ábra: A töttöskáli templomrom környezete 2 (forrás:saját fénykép)

A templomtól északra egy idős diófa (1.) (*Juglans regia*) található, amely meg van dőlve, törzse is üreges és elkezdett kiszáradni. A romtemplom belsejében cserjék telepedtek meg, melyek részben tovább roncsolják az épület állapotát. Az út mentén néhány idős bodza (*Sambucus nigra*) található. A templomtól délre, a terület határát, egy szabálytalan kőrakás jelzi, mely a szomszédos telekhez tartozik, nyári időben a tulajdonos dézsás leandereket helyez el ezen (2.).

14. ábra: Töttöskál jelenlegi állapot térbeli helyszínrajza (forrás: saját szerkesztés)

Kerekikál

A Káli-medence, egyik fő látványossága a Kerekikáli földvár, mely ahogy korábban bemutattam, a Kál nemzetség egykori székhelye lehetett. A földvár mellett egykor egy település húzódnhatott, erre utal a máig megmaradt templomrom (16. ábra), melyet Koppány Tibor szerint a múlt század közepén présházzá alakítottak. Az épület rossz állapotban van és az átépítés miatt napjainkban kevésbé felismerhető, hogy egykor egy templom funkcióját töltötte be.

15. ábra: A kerekikáli romtemplom környezete (forrás: saját fénykép)

A rom szűk és tágabb környezetéről is elmondható, hogy növényzettel erősen benőtt (1.,4.), mezei juhar, dió, kökény, bodza, de túlnyomórészt gyalogakác alkotja az állományt. A területet szántóföldek övezik (3.), a főútról egy fákkal övezett út vezet (5.), melynek bejáratát (6.) kissé nehézkes megtalálni, pedig a medencében futó Theodora tanösvény egyik állomása. A főúttól a romtemplomhoz vezető út növényzettel erősen benőtt, kisebb cserjék, illetve lágyszárúak (főleg csalán) nehezítik a bejutást. Magában a romtemplomban is kisebb fák és cserjék nőnek, környezetében pedig akác sarjak találhatóak.

16. ábra: Kerekikál jelenlegi állapot térbeli helyszínrajza (forrás: saját szerkesztés)

Kisfalud

Mindszentkállya település határában fekszik az egykori Kisfalud templomának romja (18. ábra), az első katonai felmérésen még Kisfaludként szerepel a település. Az épületből mára rövid falszakaszok, illetve a szentély tartópillérei (4.) maradtak meg.

17. ábra: A kisfaludi romtemplom környezete (forrás: saját fénykép)

A katonai térképek szerint a templomtól délnyugatra temető kapott helyet, napjainkban azonban a feltételezett helyén már nem kivehető ez a használat, de az 1985-ös légifelvételen (3. melléklet) még láthatóak egykori határai. A területen szintén áthalad a Theodora-tanösvény. A romtemplom környezetében a szakértő szem felfedezheti, hol húzódott az egykori cinteremfal. Növényzetét tekintve a rom környezetében egy nagyobb

gyepes terület található, melyet rendszeresen nyírnak, illetve két *Acer campestre* (mezei juhar) áll az egykori szentély közelében.

A Kopasz-hegy oldalában (1.,2.) található területről, mind Mindszentkállya településre (5.), a katolikus templomra, mind a Káli-medencére kedvező a kilátás. A rom egy teraszon található (3.), a falu felé egy gyepes, cserjés (*Prunus spinosa*), a hegy felé hasonló vegetációval rendelkező környezet veszi körül, melyet a csúcs felé alacsony fás erdősülés követ.

18. ábra: Kisfalud jelenlegi állapot térbeli helyszínrajza (forrás: saját szerkesztés)

Sóstókál

A Káli-medence központi részén található gyepes területen terült el egykor Sóstókál települése, a török korban elpusztult, korábban bemutatott, településből egy palotarom, illetve egy templomrom (20. ábra) maradt meg az utókor számára. A romhoz, az Emberi-tragédia szoborcsoport parkolójától egy kényelmes 15 perces séta vezet, mely során megfigyelhetjük a vadvirágos réteket és legelőket, melyek egy részén pásztorkodó birkatartás folyik. Az épületet dél felől is megközelíthetjük, a kék jelzésű turistaúton.

19. ábra: A sóstókáli romtemplom környezete (forrás: saját fénykép)

A romtemplomhoz érve, az épület tágabb környezetében megfigyelhetjük a hepe-hupás talajt, mely az egykori település jelenlétére utal, régészeti feltárást a területen nem végeztek, így a falu szerkezete és pontos mérete nem ismert. Maga a rom egy magaslaton áll (5.), mely részben a leomlott falainak törmelékéből jött létre, körülötte 5 darab fa áll, mind mezei juhar (*Acer campestre*).

A szentély mögött egy kőfeszületes fakereszt kapott helyet. A rom körül kisebb facsoportok találhatóak (3.), az összefüggő gyepfelületben, melyben az utak nyomvonalát is felfedezhetjük. A romtól kedvező látvány nyílik a Káli-medencére (1.,2.), jól megfigyelhetjük a határoló hegyek vonulatát, a jellemző tájhasználatokat. A rom környezetében található gyepeken a legeltető állattartás is jellemző (4.). Mivel a településektől távol esik, a természet megfigyelésére is alkalmas, a zajszennyezés sokkal kisebb mértékű.

20. ábra: Sóstókál jelenlegi állapot térbeli helyszínrajza (forrás: saját szerkesztés)

Kisörs

Kövágóörs mellett található, növényzettel jelentősen benőtt helyzetben Kisörs település egykori templomának romja (22. ábra), melyből mára egy csekély falszakaszon (2.) kívül, az épület építőkövei (3.) figyelhetőek meg.

21. ábra: A kisörsi romtemplom környezete (forrás: saját fénykép)

A rom mellett található egy tisztás, mely nincs művelés alatt, a tavaszi helyszínelés során jól bejárható volt, nyáron azonban magasra növő vadvirágok (1.) borítják. Az útról, valószínűleg helyi lakosok által kialakított, fából ácsolt kapu (4.) jelzi a bejáratot a templom felé, az ösvény egy cserjékben gazdag fás állományon vezet át, maga a rom környezete is erősen benőtt kisebb fákkal és cserjékkel.

22. ábra: Kisörs jelenlegi állapot térbeli helyszínrajza (forrás: saját szerkesztés)

KONCEPCIÓ

A koncepcióalkotás során a legfontosabb célom az volt, hogy a romtemplomok és környezetük újra megteljenek funkcióval, élettel, oly módon, hogy a szakrális szerep kerüljön előtérbe. Az alapvető koncepcióm a helyhez kötődő és ahhoz illeszkedő, olyan helyszínek kialakítása volt, melyek a maguk egyszerűségével és a keresztyénség jelképeinek és gondolkodásmódjának felhasználásával, megpihenést, megállást tudnak adni az odalátogatók számára. Az elhelyezett elemek megalkotásakor az egyszerű formák és minimalista megfogalmazást helyeztem előtérbe, ám ezek elhelyezését, jelentéstöbblettel való megtöltését tudatosan alakítottam ki. Minden helyszínről elmondható, hogy a hely karakterét, hangulatát figyelembe véve alakítottam, valamint a természetközelség mértékéhez megfelelő intenzitást hoztam létre, anyaghasználat és növényalkalmazás szempontjából is. A romtemplomok környezetének kialakításán túl javaslatot tettem a meglévő tanösvények kibővítésére is, a célom az volt, hogy azokat a romokat is érintsék, melyeket jelenleg még nem.

Javasolt útvonal bővítés

A romtemplomok bekapcsolását a Káli-medence turistaút hálózatába elengedhetetlennek gondoltam, ezért az előképek és az egyes helyszínek kialakítása előtt szükségesnek tartottam a már meglévő tanösvény hálózat, valamint annak fejlesztésének bemutatását (T1 tervlap). A medence általam vizsgált területén jelenleg öt darab tanösvény található (html15):

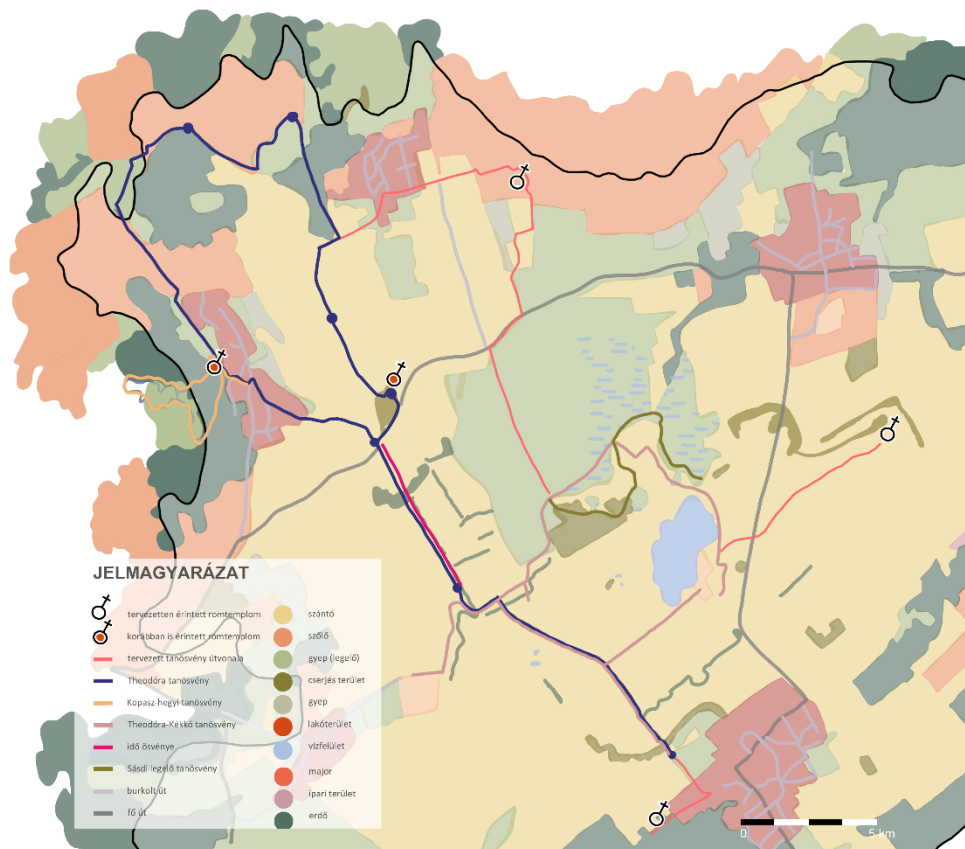
- Theodóra tanösvény (8 km)
- Theodóra-Kékkő tanösvény (8 km)
- Idő ösvénye (1,1 km)
- Sásdi-legelő tanösvény (1,5 km)
- Kopasz-hegyi tanösvény (3 km)

A javaslatom során három romtemplomot (Töttöskál, Sóstókál, Kisörs) kapcsoltam be, a kettőt (Kisfalud, Kerekikál) már érintő tanösvény. A javasolt útvonalat tervlapon ábrázoltam (T2 tervlap, 23. ábra). Alapvetően lekanyarodó ágakat terveztem, illetve a Töttöskál felé vezető ágot visszakötöttem a tanösvény Sásdi-réten található szakaszához. Az így kialakult tanösvényt van lehetőség körbejárni, a romtemplomokat. Az újonnan kialakított útvonal 6,6 kilométerrel hosszabbítaná meg a jelenlegi tanösvény hálózatot,

melynek teljes hossza 21,6 kilométer. Az új tanösvény azon szakasza, mely minden romtemplomot érint és körbe járható, 17,5 km hosszú, amely 2,5 kilométerrel számolva óránként 7 óra alatt tehető meg kényelmesen.

A medencében található utak egy része alkalmas kerékpáros közlekedésre is, így két keréken is van lehetőség megismerni a medencét, a kerékpárral bejárható a burkolt, illetve szórt utak nagyrésze. A romtemplomok közül Töttöskál és Kisörs a legkönnyebben megközelíthető kerékpárral, de a kisaludi és a sóstókáli romhoz is, nehezebb terepen, illetve földúton, el lehet jutni. A kerekikáli földvár mellett található romhoz fekvése miatt nem lehet kerékpárral eljutni.

A tanösvény meglévő tábláit megtartottam, de állapotuk miatt felújításuk szükséges. A kisaludi és a kerekikáli romtemplomok mellett található táblákat is megtartottam, ám a koncepció kialakítása miatt áthelyeztem.

23. ábra: Meglévő és tervezett tanösvények a medencében (forrás: saját szerkesztés)

Előképek, megvalósult példák

A koncepcióalkotás folyamatának egyik első lépését jelentette előképek keresése. A tervelőzmények közül hazai és külföldi példákat is gyűjtöttem, illetve találtam angol nyelvű információs füzetet is, amely a romtemplomok megújítására ad vezéreket. Az előképek gyűjtését azért tartottam fontosnak, hogy megismerjem a fő tendenciákat, illetve elhelyezzem a saját terveimet is egy meglévő folyamatban.

A Balaton-felvidéken a már bemutatott romtemplomokon túl, több ismert romtemplom található, melyek korábbi rekonstrukcióknak köszönhetik hírnevüket, mivel ezen épületmaradványok sokszor hasonló helyzetben találhatók, mint a Káli-medencében ezért fontosnak tartottam rövid ismertetésüket, az előképek, megvalósított példák elején.

- **Dörgicsei romtemplomok**

Balatonakali magasságában, egy észak-déli irányú völgyben fekszik három település, amely mind rendelkezik középkori romtemplommal, melyeket az elmúlt évszázadban, illetve a közelmúltban alakítottak ki bemutatásra.

- **Kisdörgicse**

A legészakibb településrészen található romtemplomot (24. ábra) idén adták át, miután a Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési központ által rekonstruálva lett, az 1960-as években biztosított falakat kiegészítették és visszaépítették a romot eredeti méretébe. A romtól távolabb pad, információs tábla és egy gyümölcsfa kapott helyet. (html16)

24. ábra: A kisdörgicsei helyreállított templom

(forrás: https://kozepkoritemplom.hu/wp-content/uploads/2023/05/kisdorgicse_templomrom_3.jpg)

- Felsődörgicse

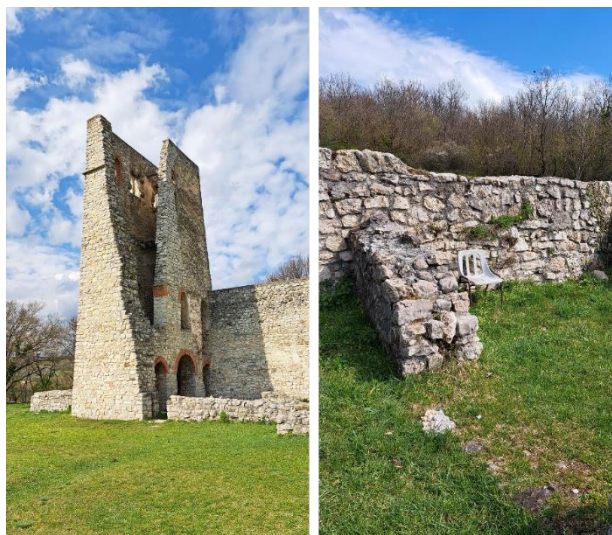
A település közepén elhelyezkedő romtemplom (25. ábra) állagmegóvását az 1960-as években végezték el, Éri István régészeti kutatásai alapján Koppány Tibor végezte az építészeti tervezést. A romot építészeti módszerekkel konzerválták és mutatták be az arra látogatók számára, a templom falának felső vonalát és az újonnan ráépített részt téglával választották el, hogy egyértelművé tegyék a visszaépítést. (html17)

25. ábra: A felsődörgicsei templomrom (saját fénykép)

- Alsódörgicsei Boldogasszony romtemplom

A település legnagyobb romtemplomának (26. ábra) konzerválása szintén az 1960-as években történt, szintén Éri István és Koppány Tibor vezetésével. A feltárt falmaradványokat és a torony maradványait konzerválták, a környezetében padok kaptak helyet, illetve rendszeresen nyírt gyep veszi körül, de a romtemplomot itt is építészeti eszközökkel mutatták be. (html18)

26. ábra: Az alsódörgicsei templomrom (saját fénykép)

- Aszófői romtemplom

A Balaton-felvidéken található következő romot (27. ábra) a Market Építő Zrt. ROM Vándor programjának keretén belül újult meg. A megújítás során az épület állagmegóvásán túl, annak környezetét is rendezték, az cinteremfal vonalában, egy vesszőből font kerítés kapott helyet (html19).

27. ábra: Az aszófői templomrom

(forrás: <https://welovebalaton.hu/cikk/2023/8/8/latnivalok-kultura-kovesdi-templomrom-megujulas>)

- Taliándörögdi Szent András romtemplom

A Káli-medence szomszédságában található romtemplom környezetében 2020-ban egy alkotótábor keretében készült gótikus kaput idéző installáció (28. ábra), építész hallgatók tervezésében. A fa szerkezet a templom főtengelyében kapott helyet visszaállítva ezzel az egykori térszerkezetet (html20). A falak állagmegóvása még a 2000 évek elején történt meg. (html21)

28. ábra: A taliándörögdi templom előtti fa kapu (forrás:

<https://csodalatosbalaton.hu/hirek/balaton/het-kulonleges-fainstallacio-a-meses-balaton-felvideken/>)

- Tök romtemploma

A Zsámbéki-medencében található romtemplom konzerválására (29. ábra) tavaly került sor, a már említett ROM vándor program keretében, melynek célja nem a romok visszaépítése, hanem a romkonzerválás. Az Árpád-kori templom maradványai körül a cinteremfalra utaló növénykiültetést hoztak létre, illetve információs tábla, pad és egy fa is helyet kapott a szántóterületen álló rom mellett. (html22)

29. ábra: Tök romtemploma (forrás: saját fénykép)

A felsorolt példákból látszik, hogy a romtemplomok, de a romok bemutatásához, hazánkban alapvetően építészeti eszközöket használnak, illetve a történeti állapotot különböző eszközökkel idézik meg. A nemrégiben felújított, illetve bemutatott romtemplomok esetéből, arra következtethetünk, hogy ezen emlékeink máig fontos szerepet töltenek be.

Külföldi példákat is kerestem, melyek esetében hasonló irányt figyeltem meg, a külterületen, természetben álló templomromok esetében a megőrzés és helyreállítás főként az épületre összpontosul (Ablain-Saint-Nazaire, öreg templom, Franciaország, 4. melléklet) de megjelennek külföldön is az alulról jövő kezdeményezések, a helyiek kötődése a romokhoz (St Peter's Church, Stanton Low Park, Anglia 5. melléklet).

A külföldi szakirodalmat kutatva, az anglikán egyház által közölt ajánlást találtam, a romtemplomok megújítására. Alapvető célnak kell lenni a tanulmány szerint a bemutatásnak és megőrzésnek, illetve központi előirányzott javaslatok is vannak az egyesült Királyságban a romok fenntartásával kapcsolatban. Számomra lényeges volt, hogy a növények alkalmazását a romokon nem vetik el, a fűféléket ajánlják erre a célra, mivel azok segíthetnek a védelemben és megőrzésben (html23). Véleményem szerint előremutató javaslatok megfogalmazása a romok megőrzése céljából és úgy gondolom a bemutatott hazai példák jók kezdeményezők lehetnek a továbbiakban.

Átfogó tervezői elvek és eszközök, a tervezés fő szempontjai

Ahogy a bevezetőmben írtam tervezésem alapját a romtemplomok szakrális szerepének bemutatása adta.

Tervezői alapelveim közé tartozott, hogy az épületekhez, az állagmegóvason túl, más elemet nem tervezek hozzá, jelenleg meglévő épített tömegükön nem változtatok. A tervezett épített elemek intenzitásánál figyelembe vettem a helyszínek természetközelséget, minden helyszínen törekedtem arra, hogy kevés, de jelentéstartalommal bíró elemeket helyezzek el.

Tervezői eszközeim alapvetően a jelentéstartalommal való megtöltése volt az egyszerű formáknak és elemeknek, a helyek karakterét és a romok környezetét figyelembe véve. A letisztult vonalvezetés, a minimalista kialakítás jellemezte a koncepciók megfogalmazását. Alapvető eszközöm volt egy egységes információsrendszer kialakítása, melynek segítségével mélyrehatóbban is be tudom mutatni a Káli-medencét, illetve a romtemplomokat, valamint összekötő arculati elemként funkcionálnak a különböző területek között (29. ábra). A szakralitás bemutatásához keresztény szimbólumokat használtam, minden helyszínhez egy bibliai igeverset kötöttem, amely a koncepció fő üzenetét fejezi ki, foglalja össze, melyben Krisztus életét és személyét mutattam be, különböző eszközökkel és utalásokkal.

Az egyes helyszínekhez kialakított koncepciók alapját, a romtemplom és környezetének már meglévő karaktere és hangulata adta, melyet a helyszínelés és a történeti kutatás alapján fogalmaztam meg. A terveimben, ezt az egyediséget emeltem ki és erősítettem meg, a következőkben az egyes helyszínekre kialakított elképzelésimet mutattam be.

Minden helyszínen elhelyezésre került egy jelzőoszlop és egy információs tábla, valamint minden romtemplom esetében szükséges az épület szakszerű módon való állagmegóvása.

A koncepció ismertetéséhez előképeket is gyűjtöttem (30. ábra), ezek fő célja a hangulat megidézése és az egységes arculat bemutatása volt.

30. ábra: Előképek a koncepcióhoz (forrás:
<https://hu.pinterest.com/regisztr4lok/diploma/>)

Romtemplomok

Kisfalud

„Én vagyok a jó pásztor” János evangéliuma 10:11 (BIBLIA)

A kisfaludi romtemplom a medence nyugati szélén helyezkedik el, Mindszentkállya település feletti Kopasz-hegy oldalában, magaslati elhelyezkedése miatt kedvező a medencére való kilátás. Földrajzi elhelyezkedésének és a középkori templomok keletelésének köszönhetően a romtemplom tökéletes helyet biztosít a napfelkelte nézés számára. Ez a megállapítás adta a helyszín koncepciójának egyik pillérét. A területen, a korábbiakban leírtak alapján az egykori cinteremfal vonala is kivehető, ennek bemutatása, megidézése adta a következő pillért. A szakrális szerepet az egykori fal területén belül elhelyezett 12 bárányt ábrázoló kőszoborral (31. ábra), melyek az apostolokra utalnak, erősítettem. A medencében jellemző az állattartás, így ezek az elemek nem hatnak idegenül a területen.

31. ábra: A kőbárány és a cinteremfal kiemelése fasorral (forrás: saját szerkesztés)

A kialakítás során a cinteremfal térbeliségének érzékeltetéséhez, annak vonalához illeszkedve egy fasort telepítettem, melyet kelet felé, illetve az áthaladó út kijáratainál megnyitottam. A napfelkelte nézéshez két helyre telepítettem padokat, az egykori szentélybe, illetve a rom mögött, így van lehetőség a templom megmaradó maradványival együtt, illetve 'csak' a tájat figyelve élvezni a napfelkelte látványát. A romtemplomtól nyíló kedvező kilátást a padok elhelyezésével, a növényzettel, illetve az elhelyezett

funkcióval erősítettem. A szentély egykori vonalában vadvirágos keverékkel emeltem ki a falak helyét és határoló szerepét (K1 tervlap). A cinteremfal régészeti módszerekkel való bemutatását terveztem a terület nyugati oldalán, mivel maga a fal nem látható, így bemutatását fontosnak tartottam, illetve az információs táblán ismertetném a látogatókkal a cinterem egykori vonalát.

A területen elhelyezésre került 12 darab, helyi bazalttufából készült bárány szobor, melyek mindegyikén megjelenik egy-egy apostol attribútuma. Az elhelyezett padok, négyzetes hasáb formában lettek kialakítva, egyszerűségükkel a természetbe illesztésük volt a célom. A romtemplom és a környezet bemutatására egy új információs táblát helyeztem el (32. ábra), a meglévőt pedig áthelyeztem mellé. A terület falu felőli 'bejáratánál' kapott helyet, a minden helyszínen megjelenő jelző oszlop. A fasorhoz 3 fajt ajánlottam almát (*Malus domestica*), körtét (*Pyrus communis*), illetve

madárberkenyét (*Sorbus aucuparia*). A szentély kiemelésére magkeveréket alakítottam ki buglyos fátolvirág (*Gypsophila paniculata*), búzavirág (*Centurea cyanus*), sziklai csenkesz (*Festuca pseudodalmatica*), francia perje (*Arrhenatherum elatius*) fajokból.

32. ábra: Az információs táblák és a rom látképe (forrás: saját szerkesztés)

A területen áthaladó út vonalát módosítottam, ennek oka, hogy jelenleg a romtemplom sarkánál halad, ami kedvezőtlen, az új útvonal egy kisebb kanyarral lett kiegészítve, megfelelő hely jött létre ezáltal az információs táblák elhelyezésére.

A koncepció kialakításához a területen két darab fát (*Acer campestre* – mezei juhar) kell kivágni, melyek a látvány szempontjából kedvezőtlen helyen vannak (F1 tervlap).

33. ábra: Kisfalud tervezett állapot térbeli helyszínrajza (forrás: saját szerkesztés)

Töttöskál

„Én vagyok az életnek kenyere” János evangéliuma 6:48 (BIBLIA)

A töttöskáli templomrom a Káli-medence északi peremén helyezkedik el, az Öreg-hegy

oldalában fekvő szőlők és présházak között. A koncepció alapját Krisztus én vagyok az élet kenyere kijelentése adta, melyhez a környező területhasználatok a szőlők és a gyümölcsösök jó alapot biztosítottak.

34. ábra: A búzamező az idős diófa körül (forrás: saját szerkesztés)

A romtemplom északi oldalán található nagyobb területen alakítottam ki utat hal formájában, amely egy ókeresztény jelkép, Jézus Krisztus Isten Fia Megváltó szavak görögül való összeolvasása a *ιχθυσ*, *ichthüs* szót képzik, melynek jelentése hal, ez a jelkép is azt szimbolizálja, hogy Krisztus az élet. Az utak által határolt területen egybefüggő búzamezőt hoztam létre (34. ábra), mely észrevehetőbb módon szemlélteti, az élet kenyerét. A templom belső részében információs táblák kaptak helyet, illetve a szentélyben egy szőlőtövet ábrázoló szobor, mely arra utal, hogy Jézus a szőlőtő (János evangéliuma 15:5). A kenyér és a bor a református egyházban az úrvacsora, illetve a katolikus egyházban eukarisztia jegyei is, melyek szintén Jézust, mint az élet forrását emelik ki.

A templomtól délre kedvező kilátás nyílik a tájra, itt egy kilátóteraszt alakítottam ki, paddal, ahol a tájat csodálva lehet elmélkedni. Az út két ágánál az egyik helyi bazalt homokkő burkolatot kapott, míg a másik egy gyepebe nyírt nyomvonalat. Az utak kiindulási pontján egy pihenő került kialakításra, asztallal és kerékpártárolóval, ide került a jelzőoszlop is. A pihenő mellett kis gyógynövénykert kapott helyet (K2 tervlap).

A koncepció kialakításához a területen három darab *Sambucus nigra* (fekete bodza) bokrot szükséges kivágni (F1 tervlap).

35. ábra: Töttöskál tervezett állapot térbeli helyszínrajza (forrás: saját szerkesztés)

Kerekikál

„Monda néki Jézus: Én vagyok az út, az igazság és az élet” János evangéliuma 14:6 (BIBLIA)

A kerekikáli földvár oldalában álló romtemplomhoz, egy fákkal keretezett úton lehet bejutni, maga az út és a templom környezete is erősen benőtt, így ezen területek megtisztítása fontos a növendék fáktól és cserjéktől. A területen egy keresztutat alakítottam ki, ami a fákkal borított úton vezet a romtemplomhoz, ahol a szentély egykori helyén kapott helyet a Golgota, ezzel az átalakított templom egykori felépítését is ki szerettem volna emelni.

36. ábra: A romtemplom nyugat felől (forrás: saját szerkesztés)

A stációk rozsdamentes acél oszlopokon elhelyezett képek, melyeken nincs alak ábrázolva, csupán jelképek utalnak az eseményekre. A romtemplom környezetébe a tisztítás után egy körívbe ültetett fasort telepítettem (36. ábra), mely szabályos formájának köszönhetőn látványosabb pontként jelenik meg a tájban. Az utolsó kettő stáció körül kísérő kő ívet terveztem, a keresztút állomásai pedig váltakozva az út jobb és bal oldalán kaptak helyet.

37. ábra: A keresztút bejárata és az információs oszlop (forrás: saját szerkesztés)

A területen telepített köríves fasort mandulából (*Prunus dulcis*) telepítettem. A főútról a terület megközelítése egy fákkal benőtt úton lehetséges, mely bejáratánál egy mindig nyitva álló kaput helyeztem el (37. ábra) (K3 tervlap).

A koncepció kialakítása érdekében a romtemplom környezetében, illetve beljében szükséges a fiatal növényzet eltávolítása, ami a rom belső részében eperfát, bodzát és akácot jelent, a környezetében pedig akácfa sarj telepet (F1 tervlap).

38. ábra: Kerekikál tervezett állapot térbeli helyszínrajza
(forrás: saját szerkesztés)

Sóstókál

„Senki sem mehet az Atyához csak én általam.” János 14:6 (BIBLIA)

A sóstókáli templomrom a medence központi részén található, ennek köszönhetően ez a legcsendesebb és nyugodtabb a vizsgált helyszínek közül. A tervezési alapvetésem egy elcsendesedésre alkalmas hely kialakítása volt.

A települése kialakulásához is kapcsolódik az elvonulás, útrakerülés motívuma, így a területen is ezt fogalmaztam meg.

Az érkező utak találkozásától a romtemplom szentélyéig húzódó padszerű elem is egy életutat mutat be, Krisztus életét. A kezdőponton egy fa került elhelyezésre, a végponton pedig egy kereszt (39. ábra), a kettő között szimbólumok segítségével mutattam be Jézus életének főbb eseményeit:

1. Jézus születése – maga a fa
2. pásztorok és bölcsek üdvözlése és ajándékai
3. Jézus 12 évesen a templomban
4. Jézus megkeresztelkedése
5. csodálatos halfogás – a tanítványok elhívása
6. kánai menyegző – az első csoda
7. a hegyi beszéd
8. Jézus lecsendesíti a tengert
9. Jézus bevonul Jeruzsálembe
10. az utolsó vacsora
11. Jézus halála és feltámadása – maga a kereszt

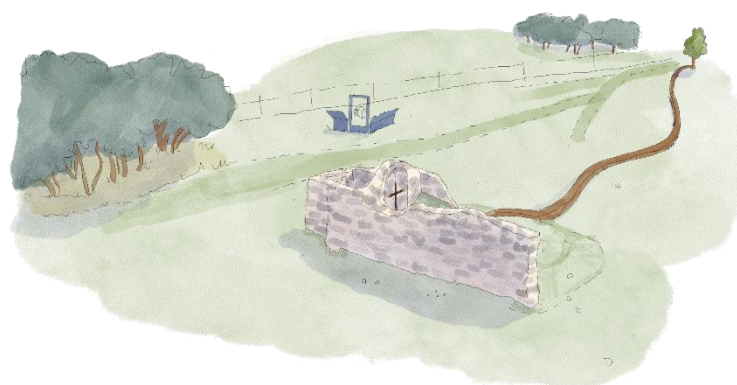
39. ábra: A szentélyben álló kereszt (forrás: saját szerkesztés)

A 'padot' fából alakítottam ki, a jelképeket pedig a padból domborúan kiemelkedő elemekre faragva terveztem. A romtemplomtól kissé távolabb helyeztem el az információs táblát, mely kiegészül, a templomot bemutató, átlátszó táblára készített tömegrajzzal, illetve a feltároló dombokat bemutató táblával. A jelzőoszlop az érkező utak találkozásánál kapott helyet. Az 'út' (40. ábra) elején található fa kocsánytalan tölgy (*Quercus petrae*) (K4 tervlap).

40. ábra: A romtemplom északnyugat felől (forrás: saját szerkesztés)

A területen 5 darab fát terveztem kivágásra a romtemplom körül, melyeket rossz állapotuk és az épület megóvása érdekében szükséges eltávolítani (F1 tervlap).

41. ábra: Sóstókál tervezett állapot térbeli helyszínrajza
(forrás: saját szerkesztés)

„Az a kő, amelyet az építők megvetettek, az lett a sarokkő.” Zsoltárok könyve 11:22
(BIBLIA)

A műemlékileg védett romtemplomok közül a Kővágóörs határában található egykori kisörsi rom maradt meg a legrosszabb állapotában. Az egykori épületből egy alacsony falszakasz áll körülötte a templom építőkövei, a legromosabb rom. A koncepcióm alapját

Krisztus, mint a sarokkő adta, amit sokan megvetettek, de a hívők számára maga az alap. A romtemplom is elhagyott, de mint szakrális épület tájékozódási pont a medencében, ahogyan Krisztus is az lehet a világban. A tervem a templom közvetlen környezetében az épület egykori köveiből egy iránytű kialakítása volt (42. ábra), melyen az égtájakon kívül a medence fő látványosságai is helyet kaptak (K5 tervlap).

42. ábra: A templom előtti iránytű (forrás: saját szerksztés)

Az iránytű kialakításához a templom köveit használtam fel, melyek a medencére jellemző bazaltból lettek faragva, a feliratos kövek ugyanebből a fajtából lettek kialakítva, de méretük miatt ezek újonnan faragott kövek.

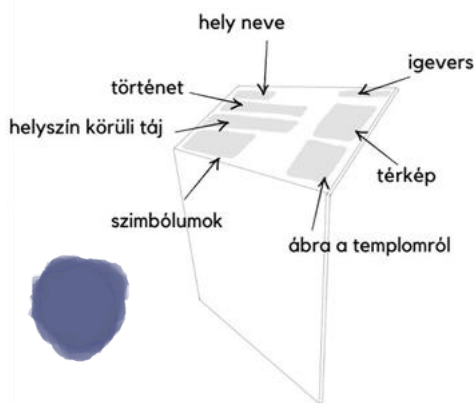
A terv kialakításához 2 darab *Acer campestre* (mezei juhar) kivágása szükséges (F1 tervlap), valamint a lágyszárú növények rendszeres eltávolítása a romtemplomról és az előtte található terület rendszeres kaszálása is.

43. ábra: Kisörs tervezett állapot térbeli helyszínrajza (forrás: saját szerkesztés)

Információs rendszer

A különböző helyszíneken lévő romtemplomok egységes arculatának kialakításához egy információs rendszert hoztam létre. Minden helyszínre elhelyezésre került egy jelzőoszlop, illetve egy ismeretterjesztő tábla (44. ábra), melyen a templom története, környezetének bemutatása, a helyszínen megtalálható jelképek rövid magyarázata, a helyszínhez kötött igevers, egy térkép, illetve a romtemplomról készült rajz kapott helyet.

44. ábra: Az információs tábla vázlata és előképe (forrás: saját ábra, pinterest.com)

A táblák acélból készültek és szürkés kék árnyalatot kaptak. A jelzőoszlopon az adott templom ikonja és neve, valamint a többi templom hozzá való elhelyezkedése jelenik meg. A jó olvashatóság érdekében a táblákon fehér színű felirat kapott helyet (45. ábra).

45. ábra: Információs tábla vázlata (forrás: saját szerkesztés)

Az oszlop és a tábla is beton tömb alapozást kapott és egyénileg kialakított elemek, melyek műszaki ábrázolása R1 számú tervlapon találhatóak. A sósótkáli rom mellett elhelyezett útszerű pad elemet az R4 számú tervlapon ábrázoltam.

Egyedi elemek

A tervezés során a stációk és a bárány szobrok kialakításához előképeket kerestem, majd egyedi elemként alakítottam ki őket, a stáció tervei a R2 tervlapon találhatóak. A bárány szobrokat helyileg fellelhető kőből terveztem, míg a stációkat a táblákhoz hasonlóan acélból, tömb alapozással. A bárányszobrok mindegyikén egy-egy apostol attribútuma kapna helyet, utalva, melyiküket jelképezi.

A stációk az információs táblához hasonló szint és anyagot kapnának, kialakításukat tekintve hengeres elemek, melyeken egy ovális tábla részen kapnak helyet a fehérrel nyomtatott rajzok, melyeket a 30. ábrán bemutatott előkép alapján rajzoltam.

Anyaghasználat

Az anyaghasználatot tekintve a természetes anyagokat részesítettem előnyben, ez alól az információs rendszer elemei képeztek kivételt, az időtállóságuk és a letisztult forma elérése végett, melyeket acélból terveztem meg, ám ezeket színben próbáltam minél természetesebben kialakítani, a már említett szürkés kék árnyalatból (#5d6490).

Sósótkál település esetében terveztem különleges bemutató táblákat, melyek szintén acélból, szürkés-kék árnyalatban készültek. A dombokat bemutató táblán felirat kapott még helyet, a templomépületet bemutató tábla pedig egy keretbe foglalt vastag műanyag lapból lett kialakítva, melyen a templom egykori tömegének rajzva látható.

A padokat fából terveztem, egyszerű hasáb kialakítással, időállékonysága miatt fenyőből (R3 tervlap). A pad horgonyzott acél lábakon áll, melyeket rozsdamentes csavarok rögzítenek, megakadályozva ezzel a fa közvetlen talajkapcsolatát. A padok tömör fából készülnek, tömb alapozással, a pad formai és műszaki kialakításához előképet a Streetpark kültéri bútorokat gyártó cég Twistula nevű kollekciója adta (html24).

Úthálózat

A tervezési területeimen az úthálózatot a jelenlegi állapotában hagytam. A helyszínelés során úgy tapasztaltam a templomokat érintő földutak megfelelő állapotban vannak,

kisebbségi változtatásokat igényelnek csupán. A burkolat tervezését a természetközeli állapot megőrzése végett is mellőztem, csökkentve a területek zavarását és terhelését.

Növényalkalmazás

A Káli-medence teljes területét érinti a Balaton-felvidéki Nemzeti Park (BFNP), a tervezés során alapvető szempont volt a Nemzeti Park előírásainak megfelelő fajok telepítése. Az ajánlott, illetve tiltott növényfajokról a BFNP honlapján (html15) található összefoglalóból tájékozódtam és az alapján állítottam össze a tervezett növények listáját.

A legfontosabb szempontok a következők voltak:

- honos növények telepítése
- a terület éghajlati adottságainak megfelelő fajok alkalmazása
- tájfajták, a területen már megtalálható, ott jellemző fajok alkalmazása
- az adott terület természetességének megfelelő fajok alkalmazása
- invazív és idegenhonos fajok kerülése
- a BFNP által ajánlott fajok alkalmazása.

Az ajánlott növényfajokat listába gyűjtöttem össze, előképekkel (46. ábra). Az általam tervezett területek közül Kerekikál, Kisfalud és Sóstókál romtemploma körül terveztem fásszárú növény telepítését. A Nemzeti Park a honos növényfajok mellett gyümölcsfák telepítését is ajánlja főleg a szőlőterületek környékén. A medence környéki hegyoldalakon a mészkerülő cseres-tölgyesek, illetve nyílt mészkerülő tölgyesek találhatóak, valamint erdőszytyeppek (PAPP-SZURDOKI), így ezen vegetációk növényei is honosnak számítanak a területen.

Javasolt fásszárú fajok és a javasolt helyszín:

- mandula (*Prunus dulcis*), Kerekikál
- körte (*Pyrus communis*), Kisfalud
- alma (*Malus domestica*), Kisfalud
- madárberkenye (*Sorbus aucuparia*), Kisfalud
- kocsánytalan tölgy (*Quercus petraea*), Sóstókál

A töttöskáli romtemplom környezetébe fűszer- és gyógynövénykertet, illetve összefüggő búzamezőt terveztem. Kisfalud romtemplom egykori szentélyének vonalába terveztem évelő kiültetést.

- Fűszer- és gyógynövények:
- kakukkfű (*Thymus serpyllum*)

- zsálya (*Salvia officinalis*)
- rozmaring (*Rosmarinus officinalis*)
- kerti ruta (*Ruta graveolens*)
- levendula (*Lanvandula angustifolia*)
- Búza (*Triticum sp.*)
- Évelők:
 - buglyos fátýolvirág (*Gypsophila paniculata*)
 - búzavirág (*Centurea cyanus*)
 - sziklai csenkesz (*Festuca pseudodalmatica*)
 - francia perje (*Arrhenatheum elatius*)

Sorbus aucuparia

Prunus dulcis

Quercus petraea

Malus domestica

Pyrus communis

Centaurea cyanus

Gypsophila paniculata

Festuca pseudodalmatica

Arrhenatherum elatius

Triticum sp.

Salvia officinalis

Ruta graveolens

Rosmarinus officinalis

Thymus serpyllum

Lavandula angustifolia

46.ábra: Előképek a növényekről (forrás: saját szerkesztés)

ÖSSZEFOGLALÁS

Diplomadolgozatomban arra kerestem a választ milyen tájépítészeti eszközökkel lehet a romtemplomokat bemutatni. Az eszközök megfogalmazásához azonban elengedhetetlennek tartottam, hogy megfelelő háttértudásom és ismeretem legyen a romtemplomokat övező legfontosabb fogalmakról, illetve a tervezési területemről, ez a kutatás előzte meg a koncepció kialakítását.

Az elméleti kutatásom legfontosabb megállapítása, hogy fontos ismernünk az általunk tervezett helyhez kötődő fogalmak és örökségek meglétét. A hely szelleme, a romok ismeret és a szakralitás mind elengedhetetlen ahhoz, hogy jobban megértsük a romtemplomok karakterét. A hely szelleme, a környezet karaktere fontos kerete a helyszíneknek, a szakralitás az odalátogatók számára ad többletet, lehetőséget az elcsendesedésre, a romok jó eszközei a múlt bemutatására.

A műemlékvédelem fontos részét képezi a történeti emlékeink megőrzésének, melynek jó eszköze a bemutatás, az előképek keresés során hazai példákon mutattam be a meglévő tendenciákat. A koncepcióm kialakításához alapvető vezérfonal volt az állandóság megidézése.

A Káli-medence történeti és jelenlegi állapotának, karakterének megismerése és a korábban kutatott örökségi hozzáállásból alkottam meg a koncepcióimat. A műemléki elemekhez illeszkedő jelszerű elemeket, a szakrális szerephez elengedhetetlen keresztény jelképek töltötték meg tartalommal, Krisztus életének és szeméjének bemutatásával. A tervezett elemek és növényalkalmazás is mind azt erősítették, hogy fontos az örökségi elemeink esetében az érzékeny hozzáállás és a helyszínhez illeszkedő többlet bemutatása és megidézése, melyre tájépítészeti eszközökkel tettem kísérletet.

Remélem a diplomadolgozatomban bemutatott és általam felvetett tervezői elvek jó előképként tudnak szolgálni a műemlékeink, meglévő romtemplomaink megújításához.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Szeretném megköszönni a segítséget konzulensemnek Dr. Sárospataki Máténak, az ötleteit és iránymutatását, valamint a bátorítást a koncepciók megfogalmazásakor.

Szeretném megköszönni a Kertművészeti és kertépítészeti tanszék oktatóinak, a félévek során tartott diplomaprezentációkra adott visszajelzésüket, melyek előbbre mozdították munkámat.

És végül, de nem utolsó sorban szeretném megköszönni édesapámnak a segítséget a témaválasztáshoz és a helyszínelések lebonyolításához.

SDG

TERVLAPJEGYZÉK

- K1 Kisfaludi romtemplom kertépítészeti koncepcióterve M 1:200, A3
- K2 Töttöskáli romtemplom kertépítészeti koncepcióterve M 1:200, A3
- K3 Kerekikáli romtemplom kertépítészeti koncepcióterve M 1:250, A2
- K4 Sóstókáli romtemplom kertépítészeti koncepcióterve M 1:250, A2
- K5 Kisörsi romtemplom kertépítészeti koncepcióterve M 1:50, M 1:200, A3
- R1 Információs tábla, Jelző oszlop M 1:20, A3
- R2 Egyedi elemek, Stáció M 1:20, A3
- R3 Padok és ülőfelületek M 1:5, M 1:20, A3
- R4 Egyedi elemek, PAD M 1:20, M 1:500, A3
- T1 Káli-medence látnivalók és turistautak M 1:45000, M 1:20000, A3
- T2 Tervezett Theodóra-Kékkő tanösvény kiegészítés, A3
- F1 Fakivágás M 1:250, M 1:500 A2

ÁBRAJEGYZÉK

1. *ábra: A tatái angolkertben található műrom*
2. *ábra: A királyi Magyarország területén található Árpád-kori templomok*
3. *ábra: A Balaton-felvidék románkori műemlékei*
4. *ábra: A Káli-medence elhelyezkedése*
5. *ábra: A Káli-medence megközelíthetősége különböző közlekedési eszközökkel*
6. *ábra: A Káli-medence templomai és jelenlegi területhasználata*
7. *ábra: Különleges látványkapcsolattal rendelkező templomromok.*
8. *ábra: A Káli-medence országosan védett területei, melyek nem fedik le a medence teljes területét*
9. *ábra: A középkori romok elhelyezkedése a Káli-medencében*
10. *ábra: A Káli-medence története – idővonal*
11. *ábra: A Káli-medence területhasználatának változása 18-20. század*
12. *ábra: A töttöskáli romtemplom környezete*
13. *ábra: A töttöskáli romtemplom környezete 2*
14. *ábra: Töttöskál jelenlegi állapot térbeli helyszínrajza*

15. ábra: *A kerekikáli romtemplom környezete*
16. ábra: *Kerekikál jelenlegi állapot térbeli helyszínrajza*
17. ábra: *A kisleludi romtemplom környezete*
18. ábra: *Kislelud jelenlegi állapot térbeli helyszínrajza*
19. ábra: *A sósókáli romtemplom környezete*
20. ábra: *Sósókál jelenlegi állapot térbeli helyszínrajza*
21. ábra: *A kisleludi romtemplom környezete*
22. ábra: *Kislelud jelenlegi állapot térbeli helyszínrajza*
23. ábra: *Meglévő és tervezett tanösvények*
24. ábra: *A kisdörgicsei helyreállított templom*
25. ábra: *A felsődörgicsei templomrom*
26. ábra: *Az alsődörgicsei templomrom*
27. ábra: *Az aszófői templomrom*
28. ábra: *A taliándörögdi templom előtti fa kapu*
29. ábra: *Tök romtemploma*
30. ábra: *Előképek a koncepcióhoz*
31. ábra: *A kőbány és a cinteremfal kiemelése fasorral*
32. ábra: *Az információs táblák és a rom látképe*
33. ábra: *Kislelud tervezett állapot térbeli helyszínrajza*
34. ábra: *A búzamező az idős diófa körül*
35. ábra: *Töttöskál tervezett állapot térbeli helyszínrajza*
36. ábra: *A romtemplom nyugat felől*
37. ábra: *A keresztút bejárata és az információs oszlop*
38. ábra: *Kerekikál tervezett állapot térbeli helyszínrajza*
39. ábra: *A szentélyben álló kereszt*
40. ábra: *A romtemplom északnyugat felől*
41. ábra: *Sósókál tervezett állapot térbeli helyszínrajza*
42. ábra: *A templom előtti iránytű*
43. ábra: *Kislelud tervezett állapot térbeli helyszínrajza*
44. ábra: *Az információs tábla vázlata és előképe*
45. ábra: *Információs tábla vázlata*
46. ábra: *Előképek a növényekről*

IRODALOMJEGYZÉK

- 100 falu-Köveskál Száz magyar falu – Köveskál <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/SzazMagyarFalu-szaz-magyar-falu-1/>
- BALASSA, 1997 Balassa Iván (főszerk.) (1997): Magyar néprajz, IV. Életmód. Akadémia Kiadó, Budapest.
- BIBLIA Károli Gáspár (fordító) (1908): Szent Biblia, Bibliatársulat, Budapest
- BÖHME Hartmut Böhme: A romok esztétikája https://okorportal.hu/wp-content/uploads/2018/02/2016_4_boehme.pdf
- COOMANS From Romanticism to New Age: the Evolving Preception of a Church Ruin. Téoros Revue de recherche en tourisme Tourisme, religion et patrimoine 24-2/2005 p.47-57
- DEBUYST, 2005 Debuyst, Frédéric (2005): A hely szelleme a keresztény építészetben. Bencés Kiadó, Pannonhalma. 199 p.

DÖVÉNYI, 2011	Dövényi Zoltán (szerk.) (2011): Magyarország Kistájainak Katasztere 1. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet p. 859
ELIADE, 2019	Eliade, Mircea (2019): A szent és a profán. Helikon Kiadó, Budapest
FEKETE	Fekete Albert: A műemléki kerthelyreállítás módszertana Történeti kertek és történeti szabadterek megújítása- egyetemi előadás 2022.03.30. Kertművészet és örökségvédelem (MATE-TÁJK, MSc)
HAJDU NAGY, 2011	Hajdu Nagy Gergely (2011): Rusztikus építmények a magyar kertművészetben romok, grották, remeteségek doktori értekezés tézisei. Corvinus Egyetem, Budapest https://phd.lib.uni-corvinus.hu/565/1/Hajdu_Nagy_Gergely.pdf
HORVÁTH, 2000	Horváth Dániel – DLA értekezés: Mi romszemlélők – a romokhoz való hozzáállás, a romok megfigyelésének háttere https://www.mke.hu/res/hd_mi_romszemlelok_2_4.pdf
JANKÓ, 2002	Jankó Ferenc: A hely szelleme, a településimage és településmarketing. Tér és Társadalom 16. évf. 2002/4. 39-62. p

KEMÉNYFI, 2009	Keményfi Róbert (2006): A magyar nemzeti tér megszerkesztése * Fogalomtár. MTA DE Néprajzi Kutatócsoport, Debrecen
KOPPÁNY, 1963	Koppány Tibor: A Balaton felvidék románkori templomai https://epa.oszk.hu/01600/01610/00001/pdf/vmm_01_1963_06_koppany.pdf
KOPPÁNY, 1967	Koppány Tibor: Középkori templomok és egyházak helyek Veszprém megyében https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_VESZ_Veszprem06/?pg=118&layout=s
KÖVESKÁL-TAK	Köveskál településarculati kézikönyv https://koveskal.hu/wp-content/uploads/2017/12/Koveskal_v2.pdf
KRASNY, 2020	Krasny, Piotr: Ruins of sacred buildings. Protection of cultural heritage 10 (2020) p. 45-59
PAPP-SZURDOKI	Papp Beáta, Szurdoki Erzsébet: A Káli-medence környéki hegyek mohaflorisztikai feltárása. A Bakonyi Természettudományi Múzeum Közleményei, Tirc, 34-2017; p. 15-27
SALLAY-MIKHÁZI, 2008	Sallay Ágnes, Mikházi Zsuzsanna: Zöldfelület=falufejlesztés?. Falu Város Régió 2008/1 szám, p. 63-67

SZIJARTÓ, 2002

Szijártó Zsolt: Turizmus és regionalizmus a Káli-medencében

In: Fejős Zoltán, Szijártó Zsolt (szerk.) (2002): Egy tér alakváltozásai, Esettanulmányok a Káli-medencéről. Néprajzi Múzeum, Budapest

Veress1

Veress D. Csaba: A Kál-
völgy története I. https://epa.oszk.hu/01600/01610/00017/pdf/vmm_17_1984_32_veress.pdf

Veress2

Veress D. Csaba: A Kál-
völgy története II. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_VESZ_Veszprem18/?query=a%20k%C3%A1l%20v%C3%B6lgy%20t%C3%B6rt%C3%A9nete&pg=316&layout=s

Veress3

Veress D. Csaba: A Kál-
völgy története III. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_VESZ_Vesztortar1989_1/?query=a%20k%C3%A1l%20v%C3%B6lgy%20t%C3%B6rt%C3%A9nete&pg=73&layout=s

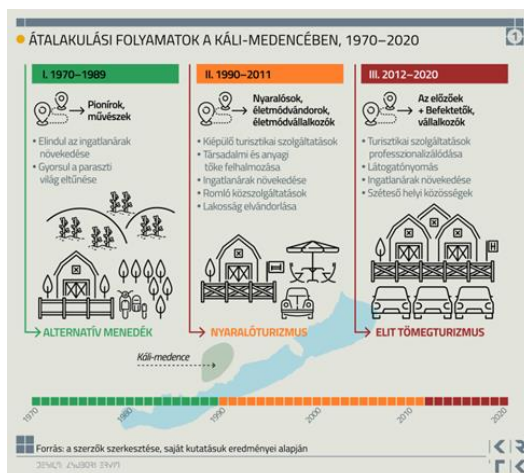
html1	Magyar Katolikus Lexikon		http://lexikon.katolikus.hu/S/szakra%C3%A1lis.html
html10	Szentbékkálla, avagy Szt. Benedek malma? <i>blogbejegyzés</i>		https://kali.blog.hu/2005/03/28/szentbekalla_avagy_szt_benedek_malma_1
html11	Szentbékkálla település honlapja		https://www.szentbekkalla.hu/h/bemutakozas.html
html12	Mindszentkälla település honlapja – Település története		https://www.mindszentkalla.hu/mindszentkalla-tortenete
html13	Fenntarthatósági szempontok a borászatban – Érseki pincészeti főborász a környezettudatosságról		https://www.magyarkurir.hu/hirek/fenntarthatosagi-szempontok-boraszatban-erseki-pinceszeti-foborasz-kornyezettudatossagrol
html14	Kővágóörs település honlapja		https://www.kovagoors.hu/page01.php?menu_id=61
html15	Balaton-felvidéki Nemzeti Park		https://www.bfnp.hu

html16	Kisdörgicsén szép csendben kiépült egy középkori templom		https://epiteszforum.hu/kisdorgicsen-szep-csendben-kiemult-egy-kozepkori-templomrom
html17	Felsődörgicse Szent Péter templomromja		https://kozepkoritemplom.hu/dorgicse-felsodorgicse-szent-peter-templom-romja/
html18	Alsódörgicse Boldogasszony templomromja		https://kozepkoritemplom.hu/dorgicse-alsodorgicse-boldogasszony-templom-romja/
html19	Megújult a kövesdi templomrom a Balaton- felvidéki Aszófőn		https://mult-kor.hu/megujult-a-kovesdi-templomrom-a-balaton-felvideki-aszofon-20230807
html2	Magyarország, templomok	Középkori	https://kozepkoritemplom.hu/kozepkori-templomok/
html20	Hét különleges fainstalláció a Balaton-felvidéken		https://csodalatosbalaton.hu/hirek/balaton/het-kulonleges-fainstallacio-a-meses-balaton-felvideken/
html21	Taliándörögdi honlapja	település	https://taliandorogd.hu/telepulesunk/ertektar/a-taliandorogdi-ertektar-elemei/szent-andras-templomrom-klastrom/

html22	Egészen ritka dolog történt a középkori Tök templomromjával	https://epiteszforum.hu/romvando-r-egesen-ritka-dolog-tortent-a-kozepkori-tok-templomromjaval
html3	A hely szelleme, Hamvas Béla a hely szelleméről bolgbejegyzés	http://ahelyszelleme.blogspot.com/2012/02/hamvas-bela-hely-szellemerol.html
html4	Műemlékvédelem, stratégia, célok	https://epiteszforum.hu/muemlekv-edelem-strategia-celok
html5	Monoszló	http://www.monoszloifazekas.extra.hu/monoszlo.html
html6	Mi lesz veled Káli-medence? - Vidéki turizmus, dzsentrifikáció és meghasadt valóságok a Balaton-felvidéken	https://www.portfolio.hu/krtk/20221016/mi-lesz-veled-kali-medence-vedeki-turizmus-dzsentrifikacio-es-meghasadt-valosagok-a-balaton-felvideken-573043
html7	A Káli-medence látnivalói	https://www.google.com/maps/d/viewer?mid=1Os-ziQ-hdOxHi3HqV0Q3Wq_fluk&hl=hu&ll=46.863112285046576%2C17.589756636987307&z=13
html9	OKIR map	https://web.okir.hu/map/?config=TIR&lang=hu

html23	Church care – az anglikán egyház ajánlása romtemplomok megújítására. Megújítási módok és lehetőségek, példák.	https://www.churchofengland.org/sites/default/files/2018-11/CCB_Ruined-churches.pdf
html24	Streetpark, Twistula pad	https://www.streetpark.eu/en/product/park-benches-twistula/

MELLÉKLETEK

1.melléklet A Káli-medence turisztikájának alakulása (forrás:

<https://www.portfolio.hu/krtk/20221016/mi-lesz-veled-kali-medence-videki-turizmus-dzsentrifikacio-es-meghasadt-valosagok-a-balaton-felvideken-573043>)

2. melléklet A töttöskáli romtemplom gótikus ablaka (forrás: https://www.instagram.com/p/CvNATz7NwrW/?img_index=1)

3.melléklet A kislaludi romtemplom melletti temető körvonala az 1985-ös légifelvételen (forrás: fentrol.hu)

4.melléklet: Ablain-Saint-Nazaire
öreg templom (forrás:
<https://www.atlasobscura.com/places/ruined-church-of-ablain-saint-nazaire>)

5.melléklet: St Peter's Church
(forrás:
<https://www.theparkstrust.com/our-work/heritage-in-our-parks/st-peters-church/>)

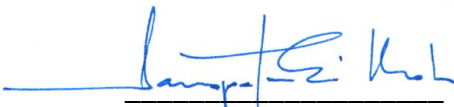
NYILATKOZAT

Koppány Dorottya (hallgató Neptun azonosítója: PZYL62) konzulenseként nyilatkozom arról, hogy a diplomadolgozatot áttekintettem, a hallgatót az irodalmi források korrekt kezelésének követelményeiről, jogi és etikai szabályairól tájékoztattam.

A diplomadolgozatot a záróvizsgán történő védeésre javaslom / nem javaslom¹.

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: igen nem^{*2}

Kelt: 2023 év november hó 13. nap

belső konzulens

¹ A megfelelő aláhúzendó.

² A megfelelő aláhúzendó.

NYILATKOZAT

a diplomadolgozat nyilvános hozzáféréséről és eredetiségéről

A hallgató neve: Koppány Dorottya
A Hallgató Neptun kódja: PZYL62
A dolgozat címe: Romtemplomok bemutatásának lehetőségei a Káli-medencében
A megjelenés éve: 2023
A konzulens intézetének neve: Tájépítészeti, Településtervezési és Díszkertészeti Intézet
A konzulens tanszékének a neve: Kertművészeti és kertépítészeti tanszék

Kijelentem, hogy az általam benyújtott diplomadolgozat egyéni, eredeti jellegű, saját szellemi alkotásom. Azon részeket, melyeket más szerzők munkájából vettem át, egyértelműen megjelöltem, és az irodalomjegyzékben szerepeltettem.

Ha a fenti nyilatkozattal valótlan állítottam, tudomásul veszem, hogy a záróvizsga-bizottság a záróvizsgából kizár és a záróvizsgát csak új dolgozat készítése után tehetek.

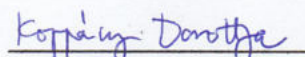
A leadott dolgozat, mely PDF dokumentum, szerkesztését nem, megtekintését és nyomtatását engedélyezem.

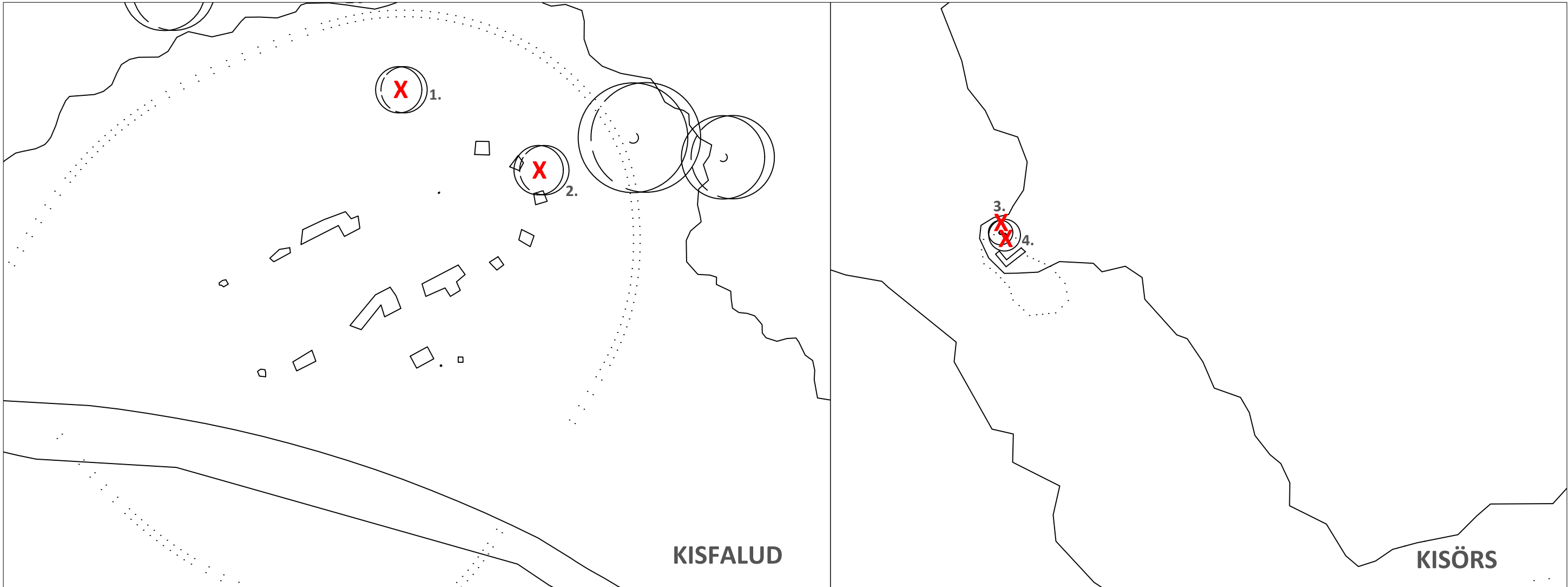
Tudomásul veszem, hogy az általam készített dolgozatra, mint szellemi alkotás felhasználására, hasznosítására a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem mindenkori szellemitulajdon-kezelési szabályzatában megfogalmazottak érvényesek.

Tudomásul veszem, hogy dolgozatom elektronikus változata feltöltésre kerül a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem könyvtári repozitori rendszerébe. Tudomásul veszem, hogy a megvédett és

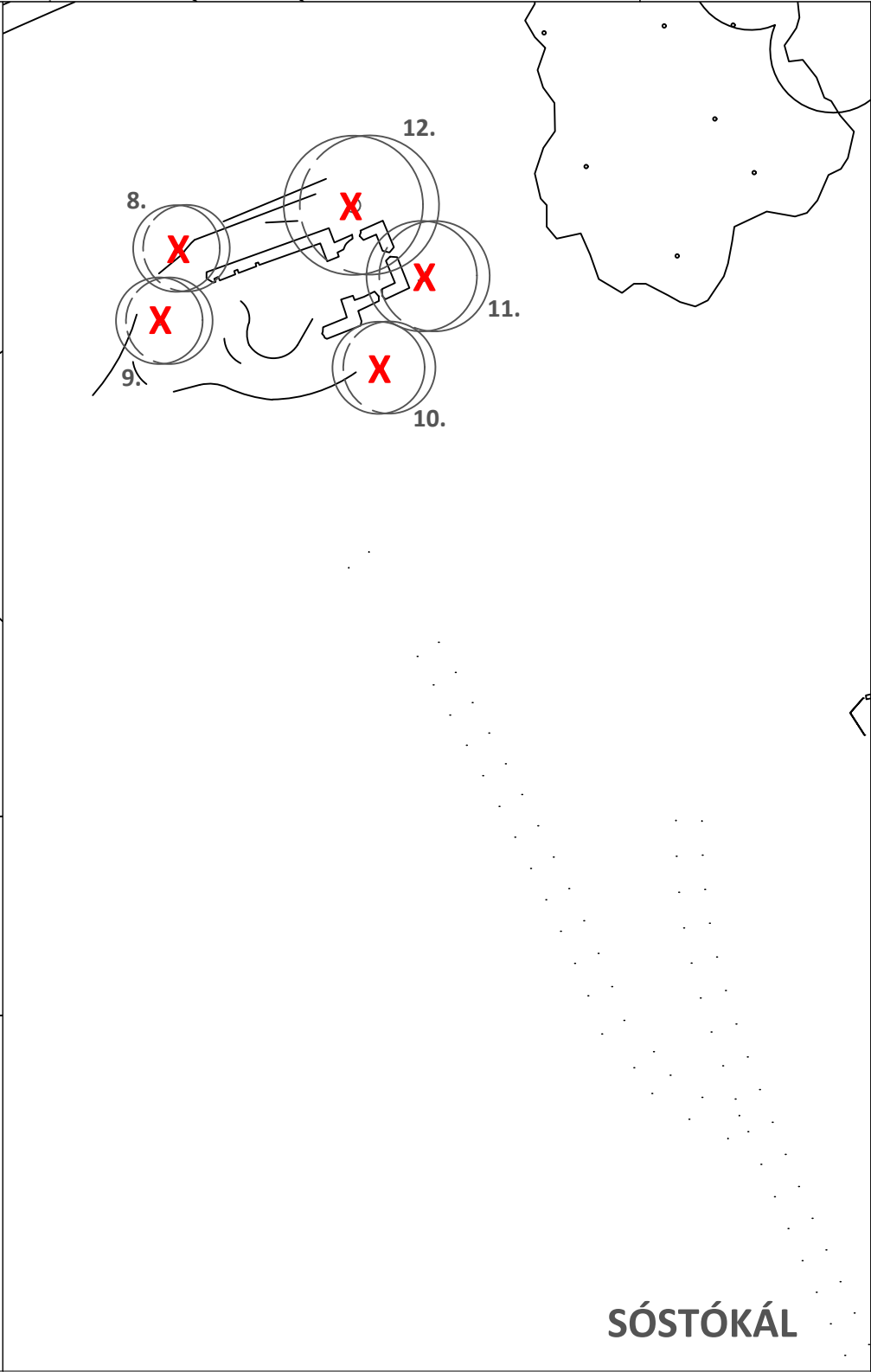
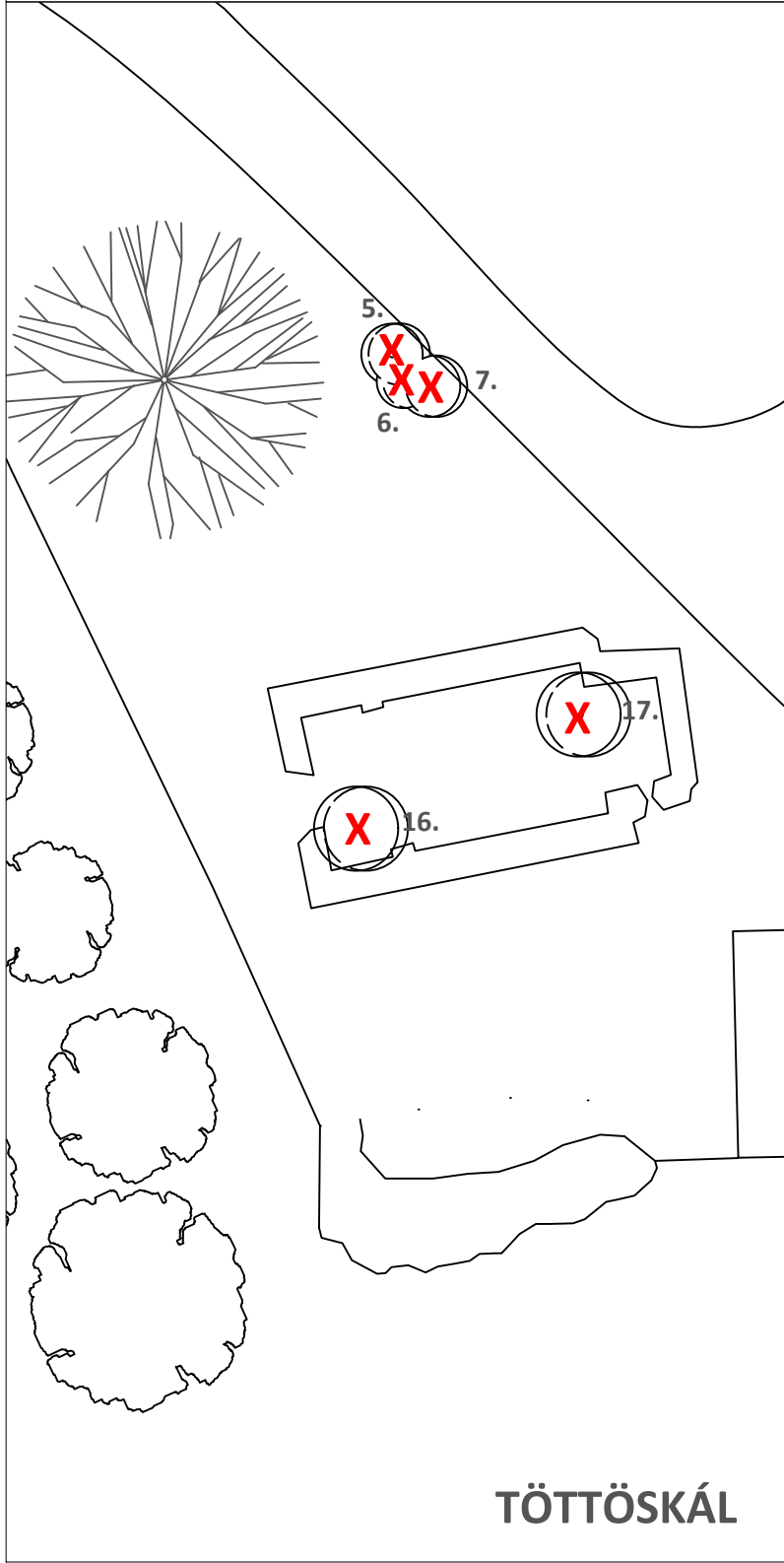
- nem titkosított dolgozat a védést követően
- titkosításra engedélyezett dolgozat a benyújtásától számított 5 év eltelte után nyilvánosan elérhető és kereshető lesz az Egyetem könyvtári repozitori rendszerében.

Kelt: 2023 év november hó 13 nap

Hallgató aláírása

- Fakivágási lista**
1. Acer campestre
 2. Acer campestre
 3. Acer campestre
 4. Acer campestre
 5. Sambucus nigra
 6. Sambucus nigra
 7. Sambucus nigra
 8. Acer campestre
 9. Acer campestre
 10. Acer campestre
 11. Acer campestre
 12. Acer campestre
 13. Amorpha fruticosa sarjtelep
 14. Prunus spinosa
 15. Amorpha fruticosa, Sambucus nigra, Morus alba, Rosa canina
 16. Syringa vulgaris
 17. Juglans regia

MAGYAR AGRÁR-ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM
TÁJÉPÍTÉSZETI, TELEPÜLÉSTERVEZÉSI ÉS
DÍSZKERTÉSZETI INTÉZET
KERTMŰVÉSZETI ÉS KERTÉPÍTÉSZETI TANSZÉK

TÁJÉPÍTÉSZMÉRNÖK MESTERKÉPZÉS (MSC)

ROMTEPLOMOK BEMUTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A KÁLI-MEDENCÉBEN

hallgató:

Koppány Dorottya

konzulens:

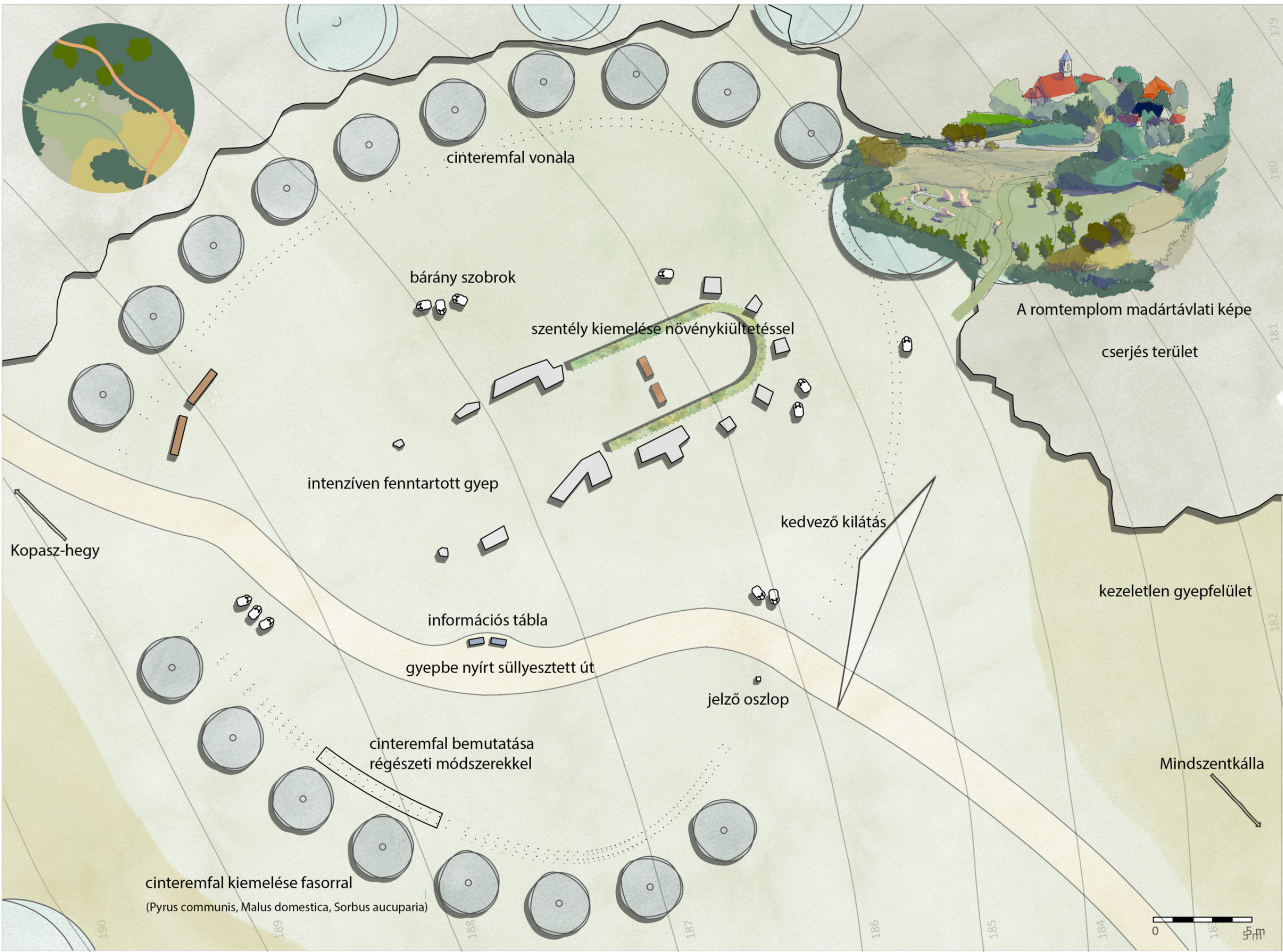
DR. SÁROSPATAKI MÁTÉ

FA KIVÁGÁS

M 1:250
M 1:500

dátum:

2023.11.13.

JELMAGYARÁZAT

bárány szobor	pad	információs tábla	jelző oszlop
újonnan telepített fa	meglévő fa	romtemplom	cserjével sűrűn benőtt terület

MAGYAR AGRÁR-ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM
TÁJÉPÍTÉSZETI, TELEPÜLÉSTERVEZÉSI ÉS
DÍSZKERTÉSZETI INTÉZET
KERTMŰVÉSZETI ÉS KERTÉPÍTÉSZETI TANSZÉK

TÁJÉPÍTÉSZMÉRNÖK MESTERKÉPZÉS (MSC)

ROMTEPLOMOK BEMUTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A KÁLI-MEDENCÉBEN

hallgató:

Koppány Dorottya

konzulens:

DR. SÁROSPATAKI MÁTÉ

KISFALUDI ROMTEPLOM KERTÉPÍTÉSZETI KONCEPCIÓTERV

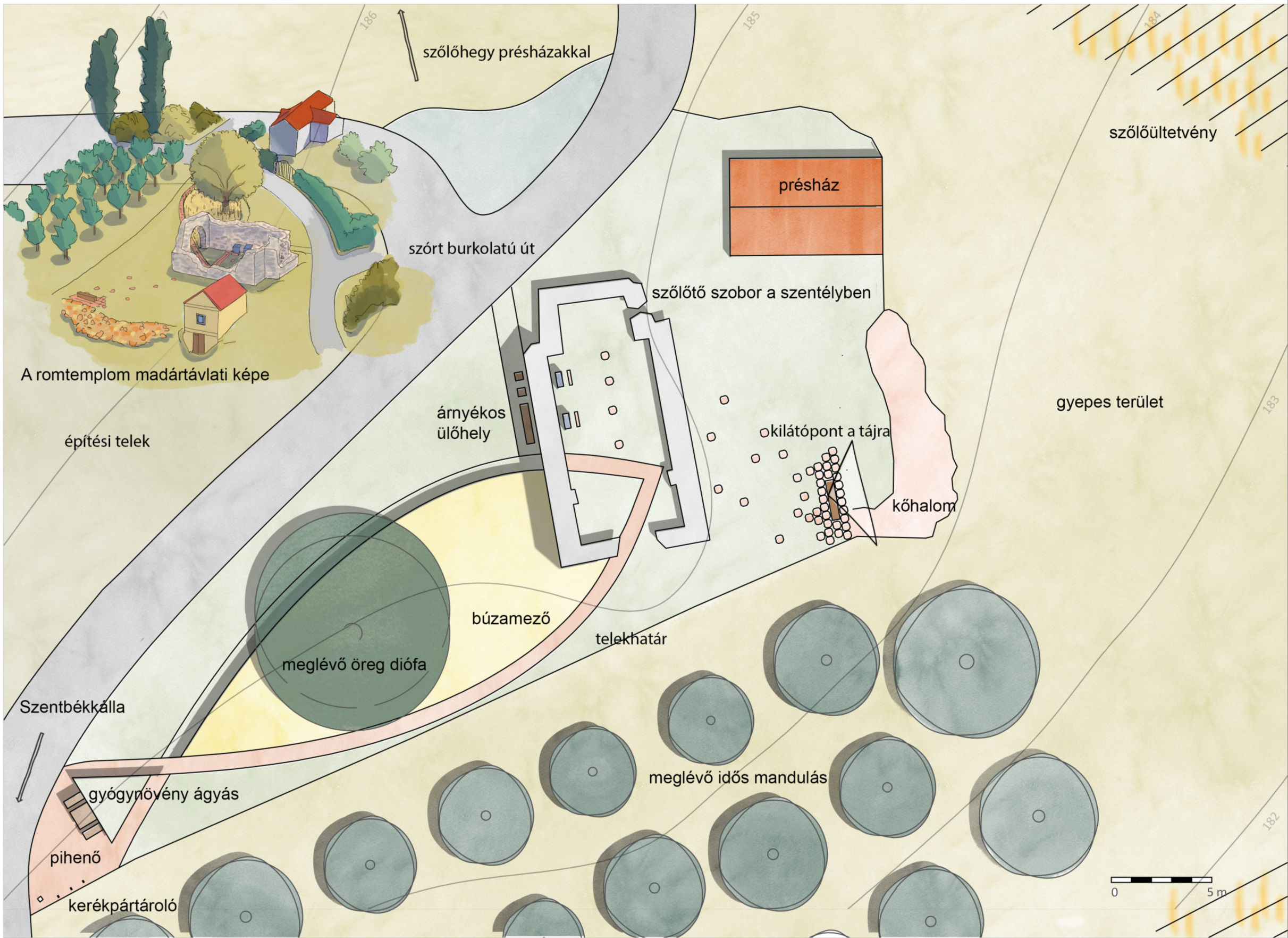
M 1:200

dátum:

2023.11.13.

K1

JELMAGYARÁZAT

kerékpár tároló

pad

információs tábla

jelző oszlop

mandula (Prunus dulcis)

terméskő burkolat

romtemplom

asztal

MAGYAR AGRÁR-ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM
TÁJÉPÍTÉSZETI, TELEPÜLÉSTERVEZÉSI ÉS
DÍSKERTÉSZETI INTÉZET
KERTMŰVÉSZETI ÉS KERTÉPÍTÉSZETI TANSZÉK

TÁJÉPÍTÉSZMÉRNÖK MESTERKÉPZÉS (MSC)

ROMTEPLOMOK BEMUTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A KÁLI-MEDENCÉBEN

hallgató:

Koppány Dorottya

konzulens:

DR. SÁROSPATAKI MÁTÉ

TÖTTÖSKÁLI ROMTEPLOM KERTÉPÍTÉSZETI KONCEPCIÓTERV

M 1:200

dátum:

2023.11.13.

K2

MAGYAR AGRÁR-ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM
TÁJÉPÍTÉSZETI, TELEPÜLÉSTERVEZÉSI ÉS
DÍSKERTÉSZETI INTÉZET
KERTMŰVÉSZETI ÉS KERTÉPÍTÉSZETI TANSZÉK

TÁJÉPÍTÉSZMÉRNÖK MESTERKÉPZÉS (MSC)

ROMTEPLOMOK BEMUTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A KÁLI-MEDENCÉBEN

hallgató:

Koppány Dorottya

konzulens:

DR. SÁROSPATAKI MÁTÉ

KEREKIKÁLI ROMTEPLOM KERTÉPÍTÉSZETI KONCEPCIÓTERV

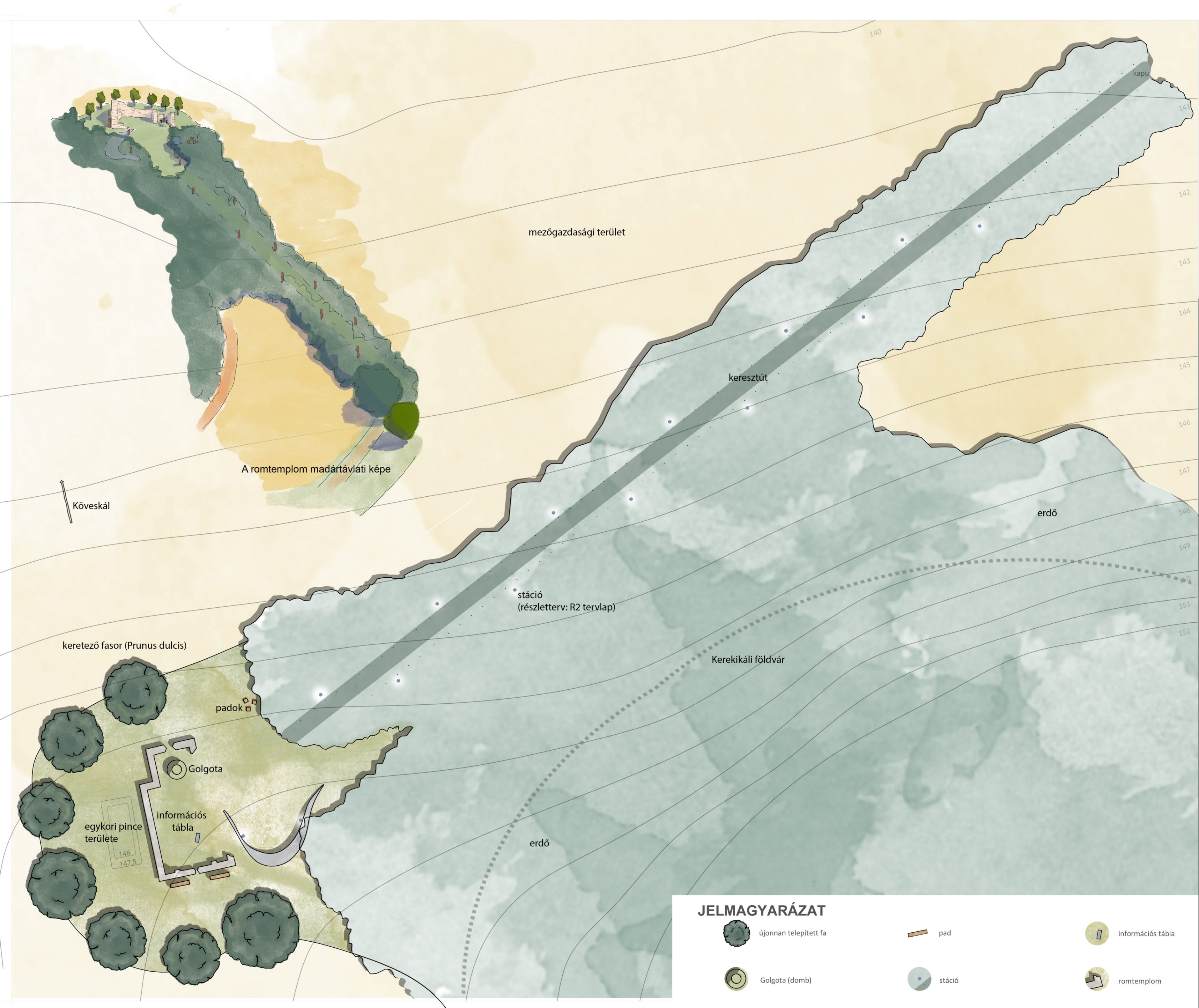
M 1:250

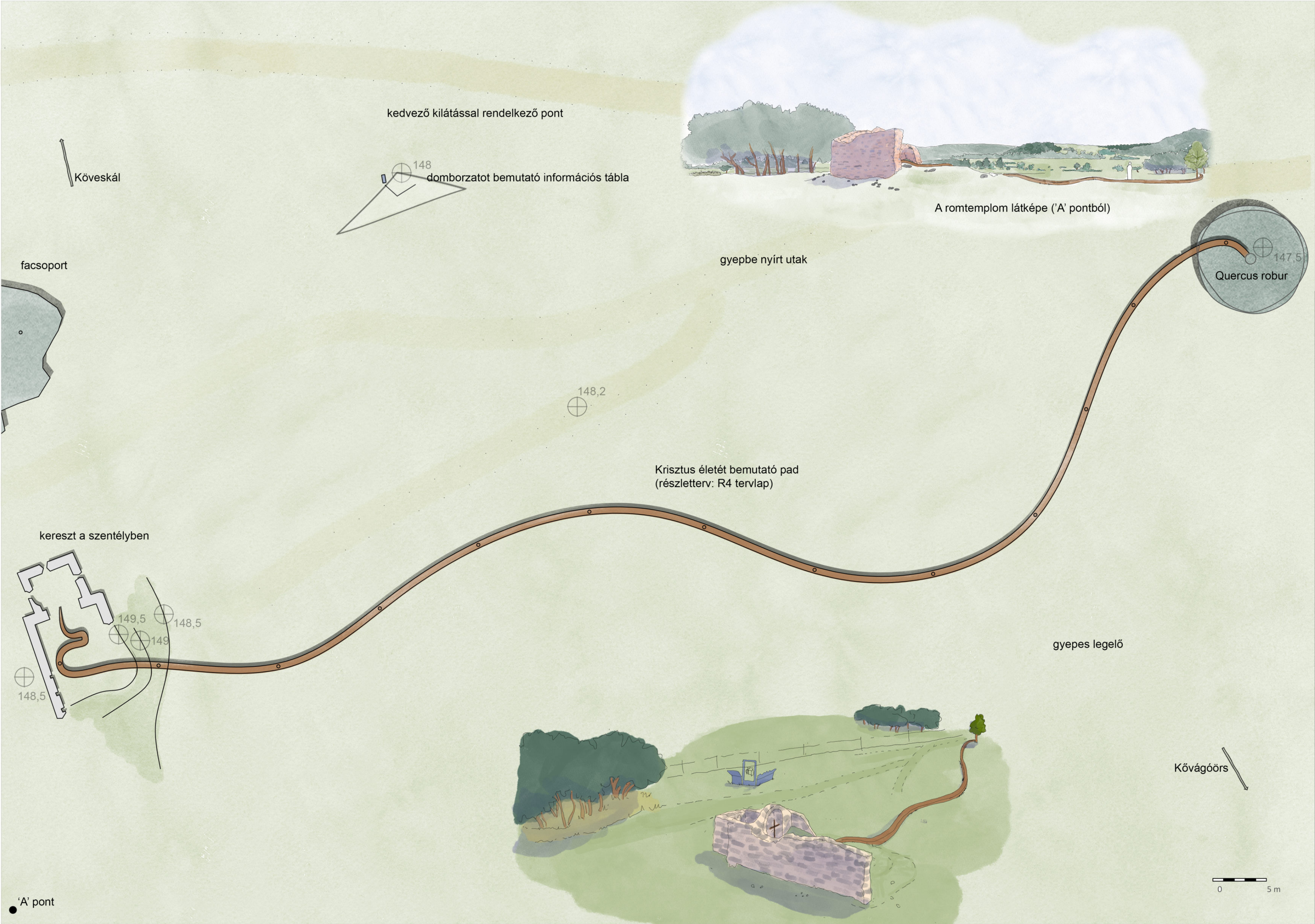
dátum:

2023.11.13.

K3

JELMAGYARÁZAT

- facsoport
- romtemplom
- látványt bemutató tábla
- újonnan telepített fa
- információs tábla
- pad

MAGYAR AGRÁR-ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM
TÁJÉPÍTÉSZETI, TELEPÜLÉSTERVEZÉSI ÉS
DÍSZKERTÉSZETI INTÉZET
KERTMŰVÉSZETI ÉS KERTÉPÍTÉSZETI TANSZÉK

TÁJÉPÍTÉSZMÉRNÖK MESTERKÉPZÉS (MSC)

ROMTEPLOMOK
BEMUTATÁSÁNAK
LEHETŐSÉGEI A
KÁLI-MEDENCÉBEN

hallgató:

Koppány Dorottya

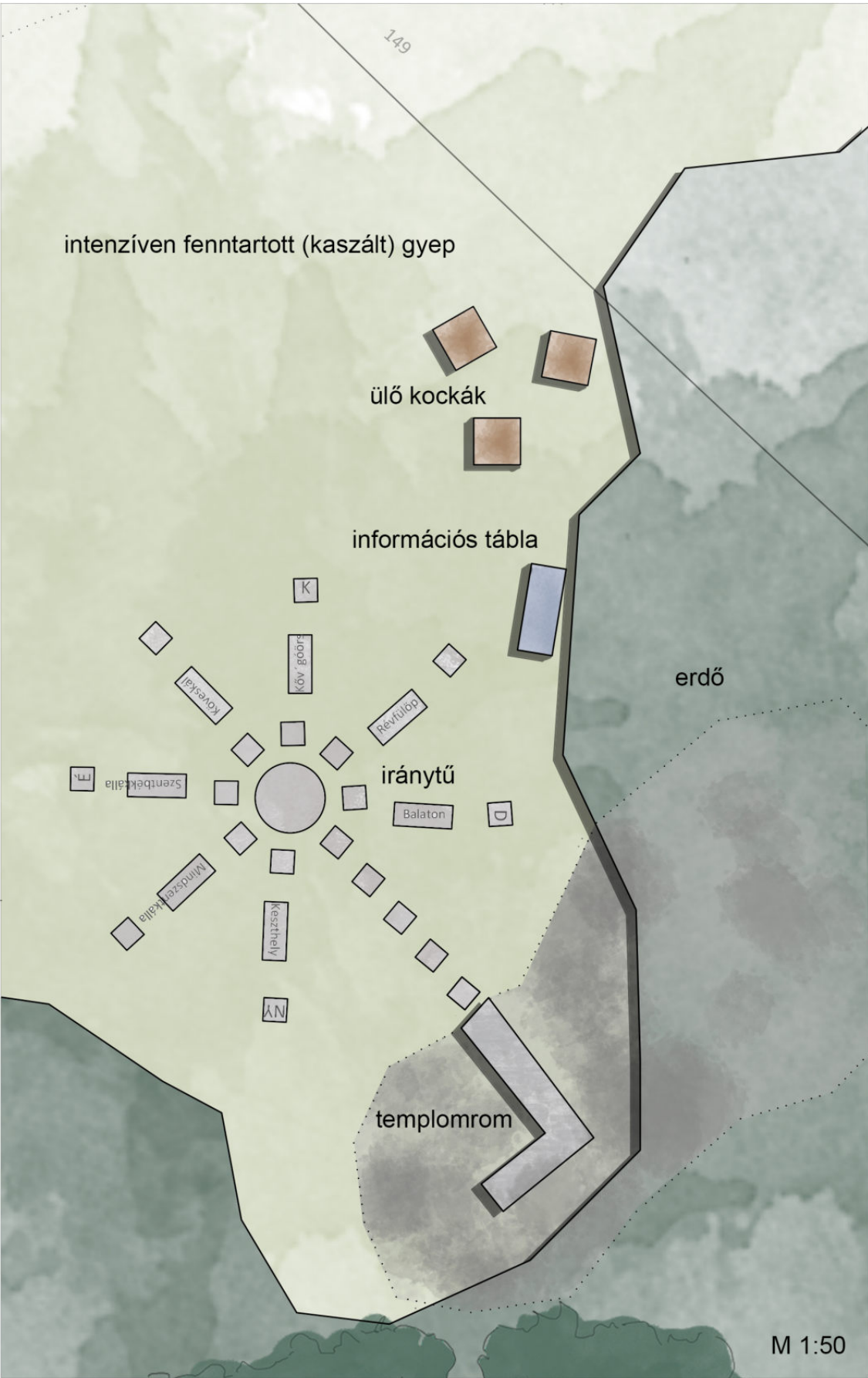
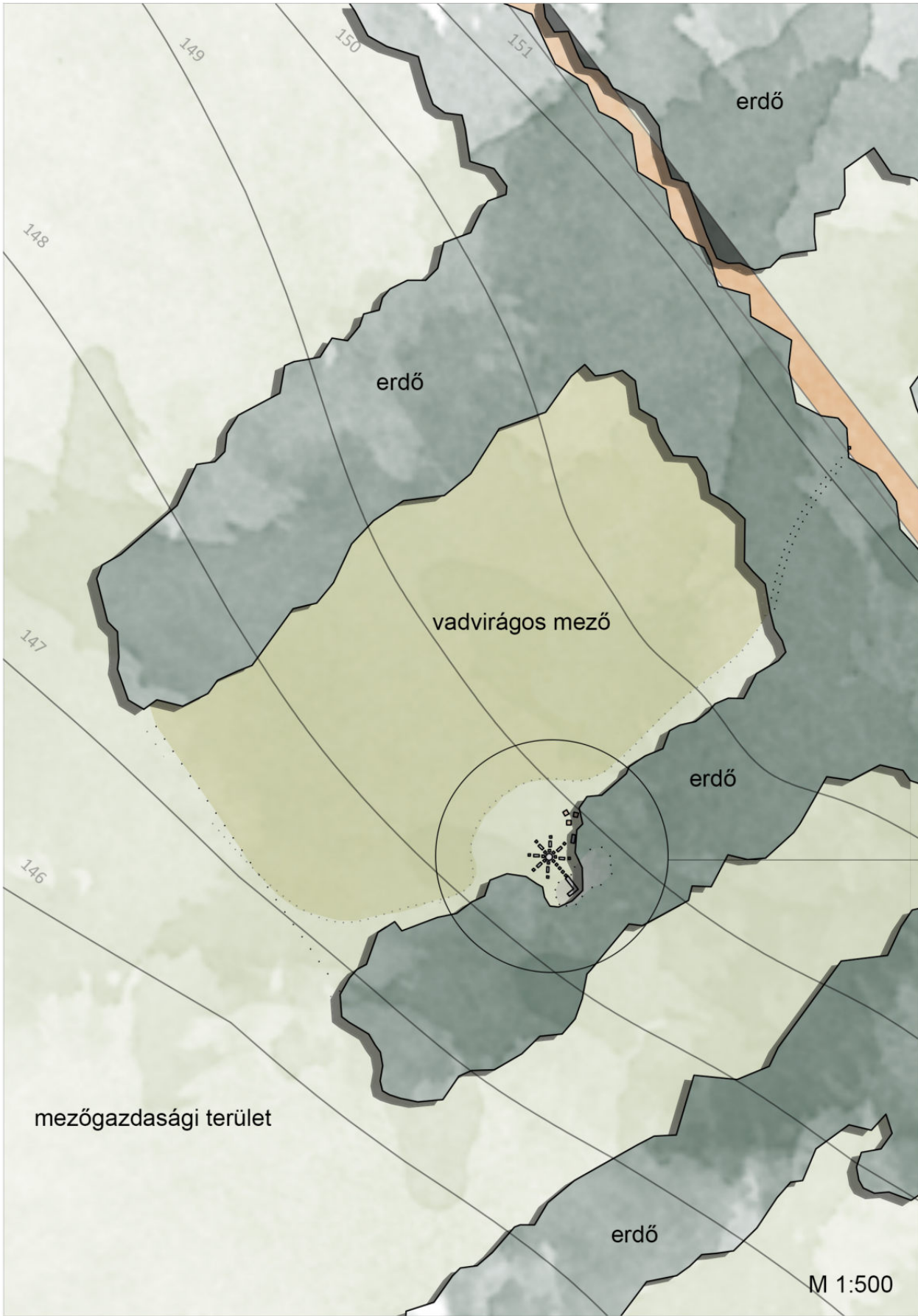
konzulens: DR. SÁROSPATAKI MÁTÉ

SÓSTÓKÁLI ROMTEPLOM
KERTÉPÍTÉSZETI
KONCEPCIÓTERV

M 1:250

dátum: 2023.11.13.

JELMAGYARÁZAT

pad

információs tábla

interaktív iránytű

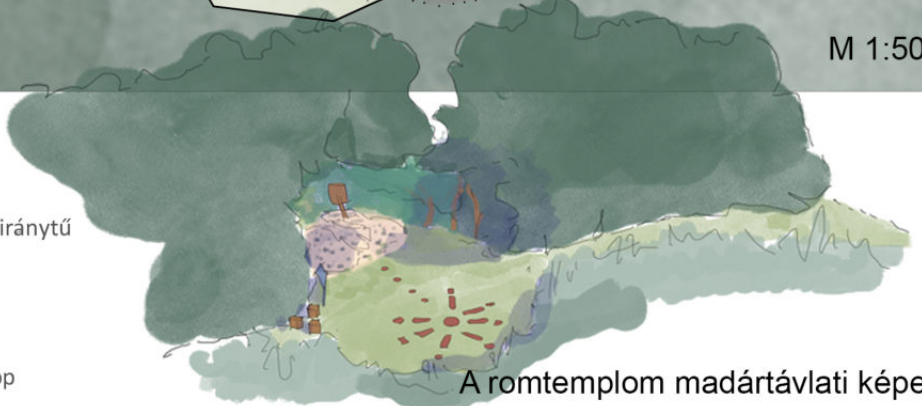
terméskő burkolat

templomrom

jelző oszlop

MAGYAR AGRÁR-ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM
TÁJÉPÍTÉSZETI, TELEPÜLÉSTERVEZÉSI ÉS
DÍSZKERTÉSZETI INTÉZET
KERTMŰVÉSZETI ÉS KERTÉPÍTÉSZETI TANSZÉK

TÁJÉPÍTÉSZMÉRNÖK MESTERKÉPZÉS (MSC)

ROMTEPLOMOK
BEMUTATÁSÁNAK
LEHETŐSÉGEI A
KÁLI-MEDENCÉBEN

hallgató:

Koppány Dorottya

konzulens:

DR. SÁROSPATAKI MÁTÉ

KISÖRSI ROMTEPLOM
KERTÉPÍTÉSZETI
KONCEPCIÓTERV

M 1:50
M 1:200

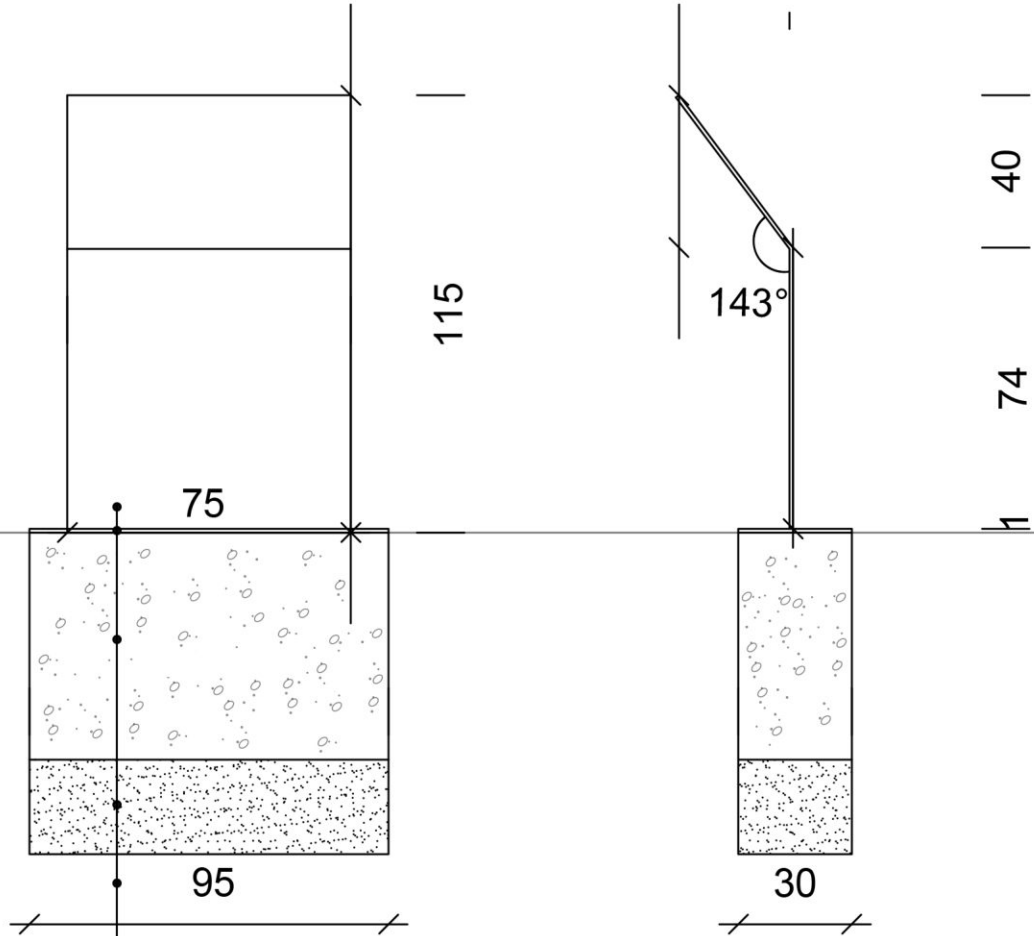
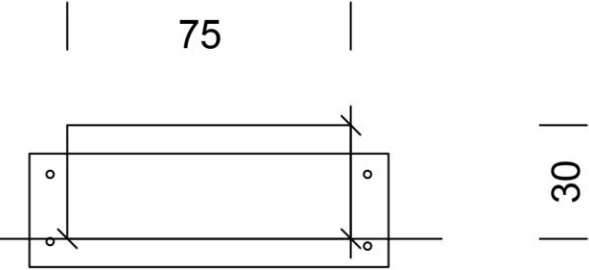
dátum:

2023.11.13.

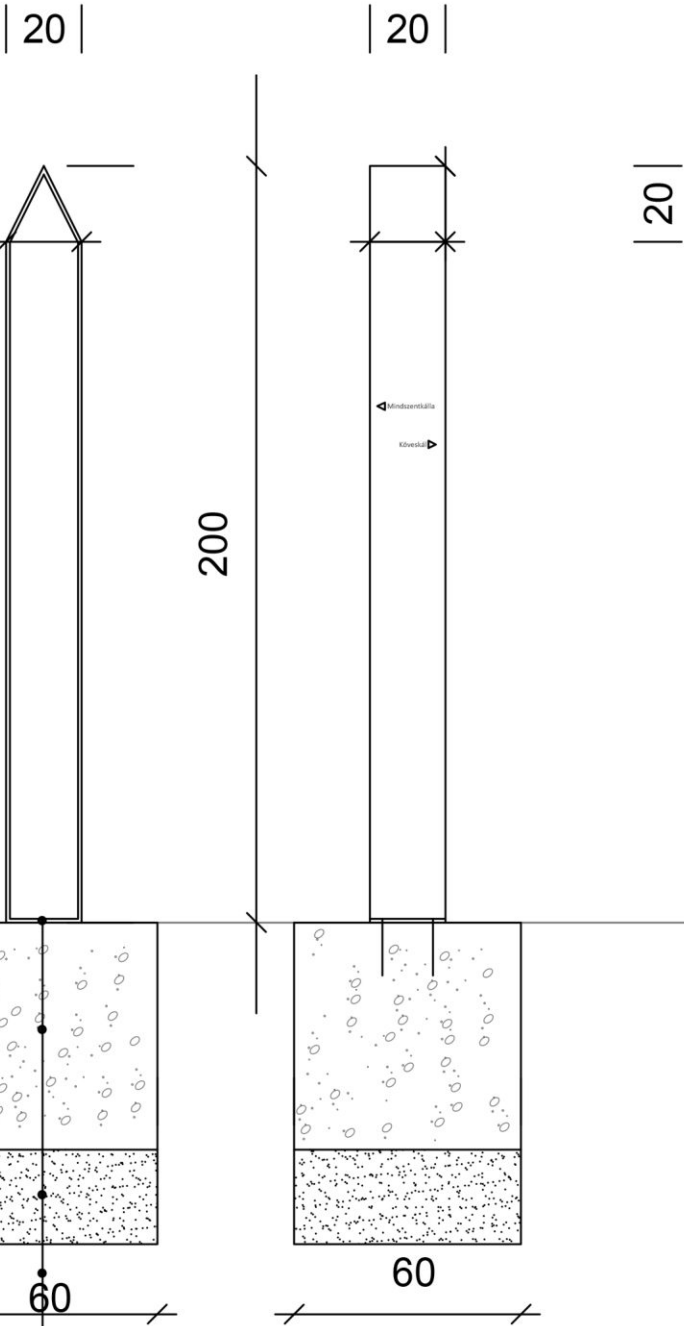
K5

Információs tábla

- hajlított szinterezett fémlemez, lemezre nyomtatott szöveggel
- fémlemez testhez hegesztett szinterezett fémalapzat
- M12 x 135 mm acél betoncsavar és dübel
- 95x30x60 cm C12 / 15 beton pontalap
- 25 cm víztelenítő zúzottkő réteg
- tömörített altalaj

Jelző oszlop

- hajlított szinterezett fémlemez
- M12 x 135 mm acél betoncsavar és dübel
- 30x30x60 cm C12 / 15 beton pontalap
- 25 cm víztelenítő zúzottkő réteg
- tömörített altalaj

MAGYAR AGRÁR-ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM
TÁJÉPÍTÉSZETI, TELEPÜLÉSTERVEZÉSI ÉS
DÍSZKERTÉSZETI INTÉZET
KERTMŰVÉSZETI ÉS KERTÉPÍTÉSZETI TANSZÉK

TÁJÉPÍTÉSZMÉRNÖK MESTERKÉPZÉS (MSC)

ROMTEPLOMOK
BEMUTATÁSÁNAK
LEHETŐSÉGEI A
KÁLI-MEDENCÉBEN

hallgató:

Koppány Dorottya

konzulens:

DR. SÁROSPATAKI MÁTÉ

INFORMÁCIÓS TÁBLA
JELZŐ OSZLOP

M 1:20

dátum:

2023.11.13.

R1

I.
Jézust Pilátus halálra ítéli

II.
Jézus vállára veszi
a keresztet

III.
Jézus először esik el

IV.
Jézus találkozik anyjával

V.
Cirenei Simon átveszi
a keresztet

VI.
Veronika kendője

VII.
Jézus másodszor esik el

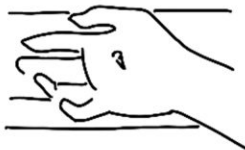
VIII.
Jézus szól a síró
asszonyokhoz

IX.
Jézus harmadszor esik el

X.
Jézust megfosztják ruháitól

XI.
Jézust keresztre feszítik

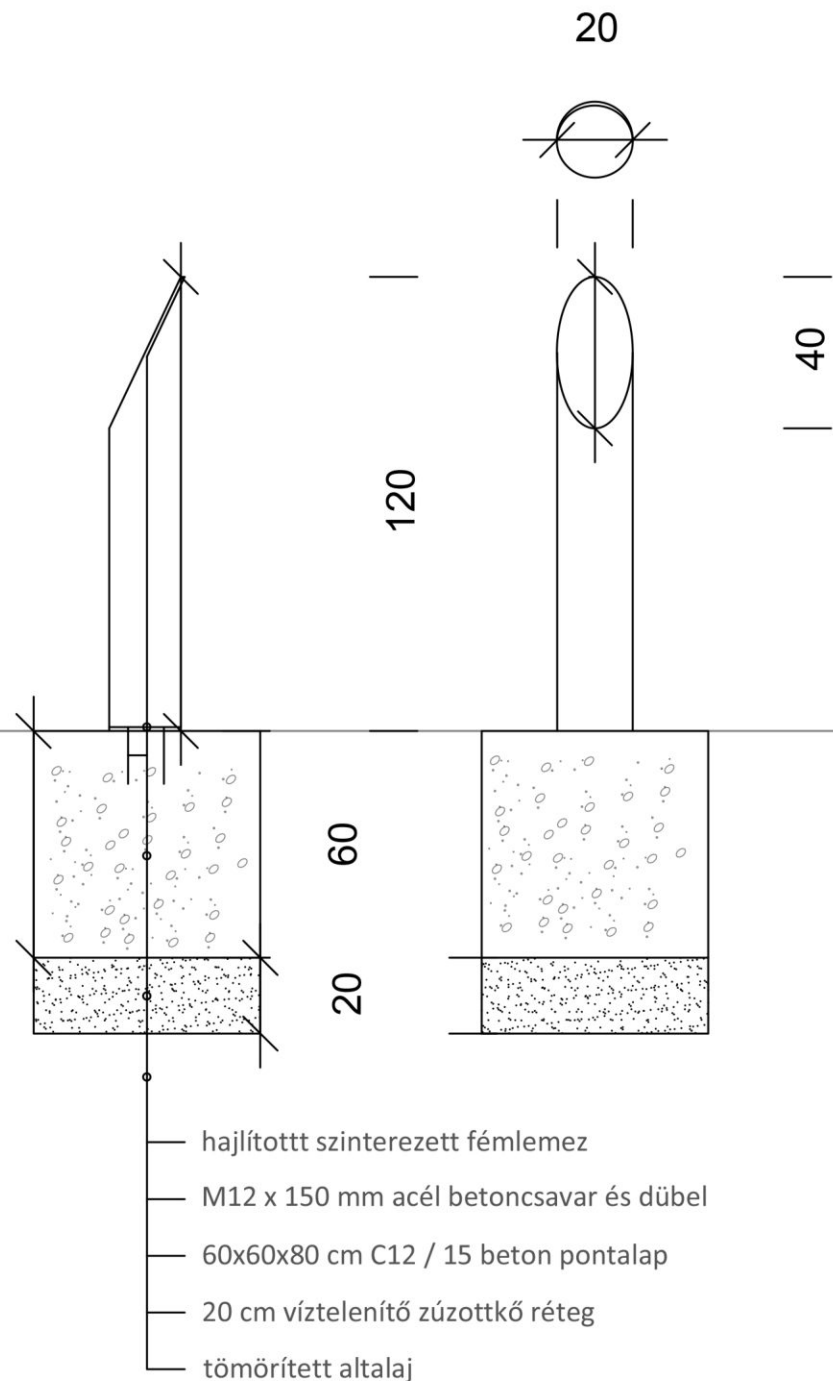
XII.
Jézus meghal a kereszten

XIII.
Jézust leveszik a keresztről

XIV.
Jézust sírba teszik

ROMTEMPLOMOK BEMUTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A KÁLI-MEDENCÉBEN

hallgató:

Koppány Dorottya

konzulens:

DR. SÁROSPATAKI MÁTÉ

EGYEDI ELEMEEK STÁCIÓ

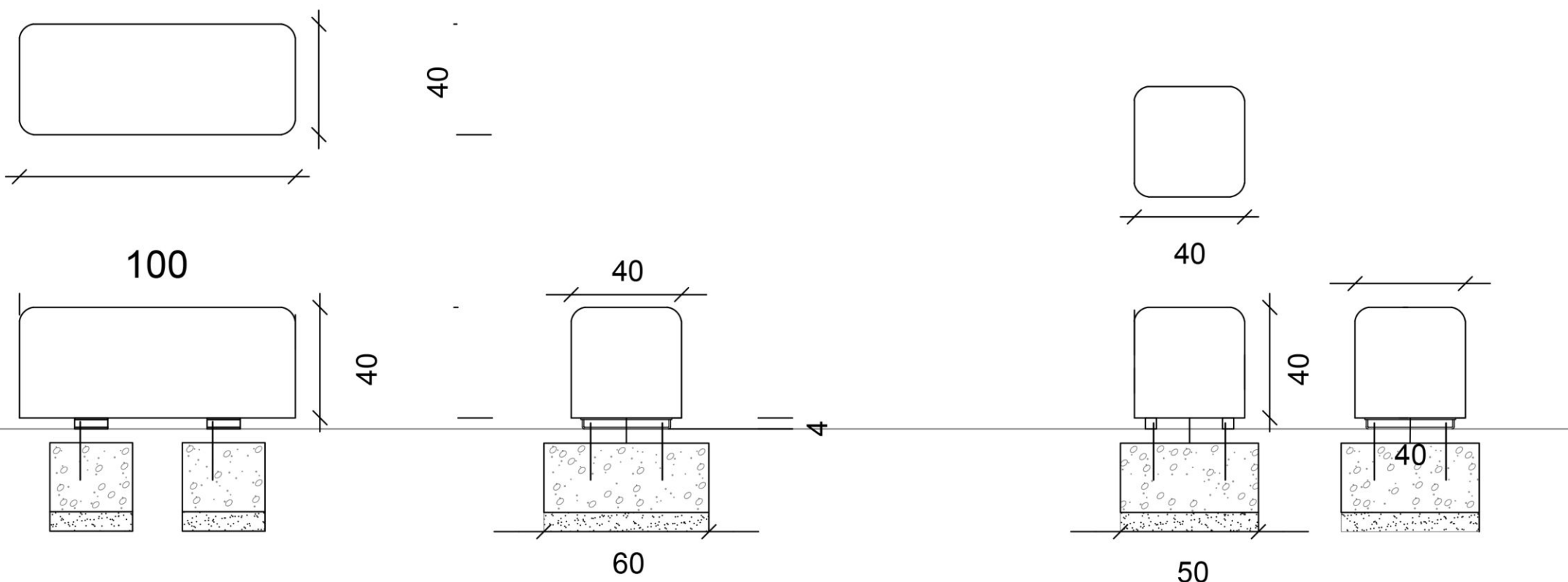
M 1:20

dátum:

2023.11.13.

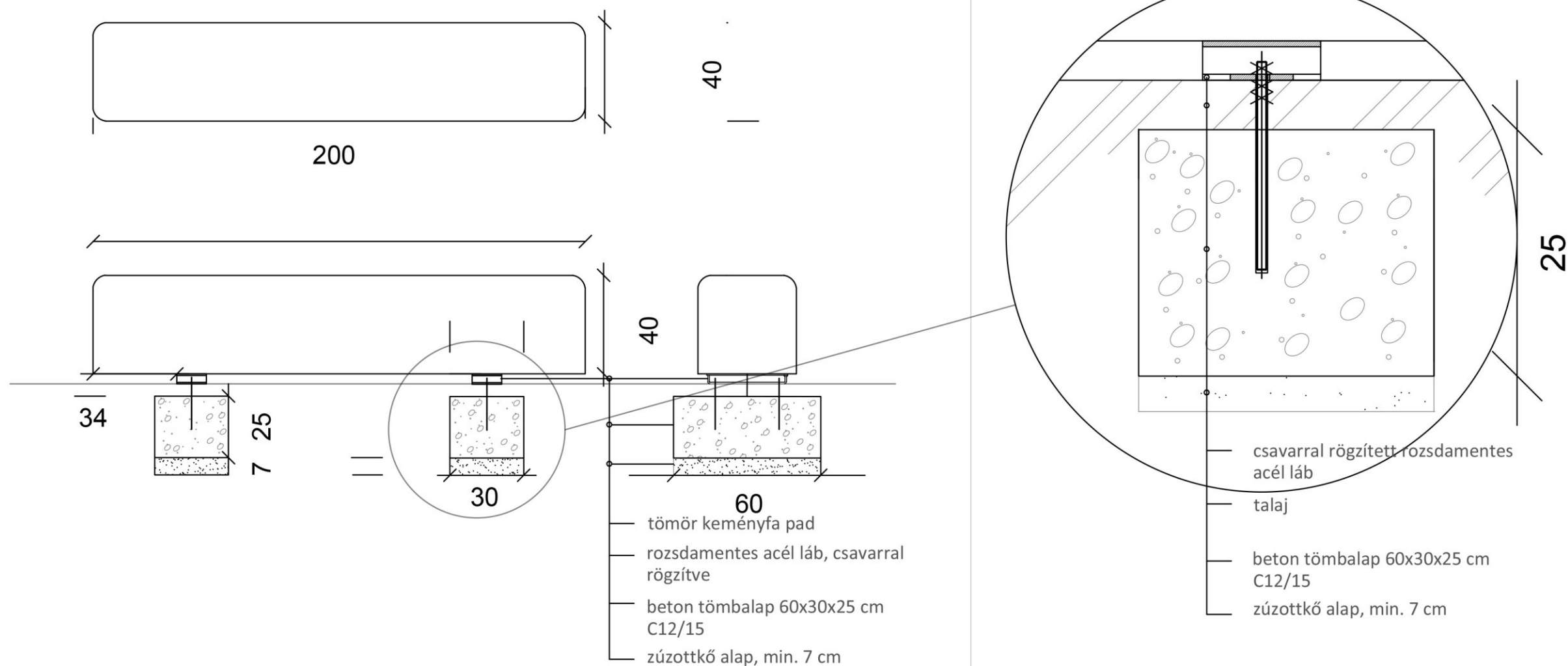
1 m hosszú pad

40x40 cm ülőkocka

2 m hosszú pad

Alapozás részlet

MAGYAR AGRÁR-ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM
TÁJÉPÍTÉSZETI, TELEPÜLÉSTERVEZÉSI ÉS
DÍSZKERTÉSZETI INTÉZET
KERTMŰVÉSZETI ÉS KERTÉPÍTÉSZETI TANSZÉK

TÁJÉPÍTÉSZMÉRNÖK MESTERKÉPZÉS (MSC)

ROMTEMPLOMOK BEMUTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A KÁLI-MEDENCÉBEN

hallgató:

Koppány Dorottya

konzulens:

DR. SÁROSPATAKI MÁTÉ

PADOK ÉS ÜLŐFELÜLETEK

M 1:20

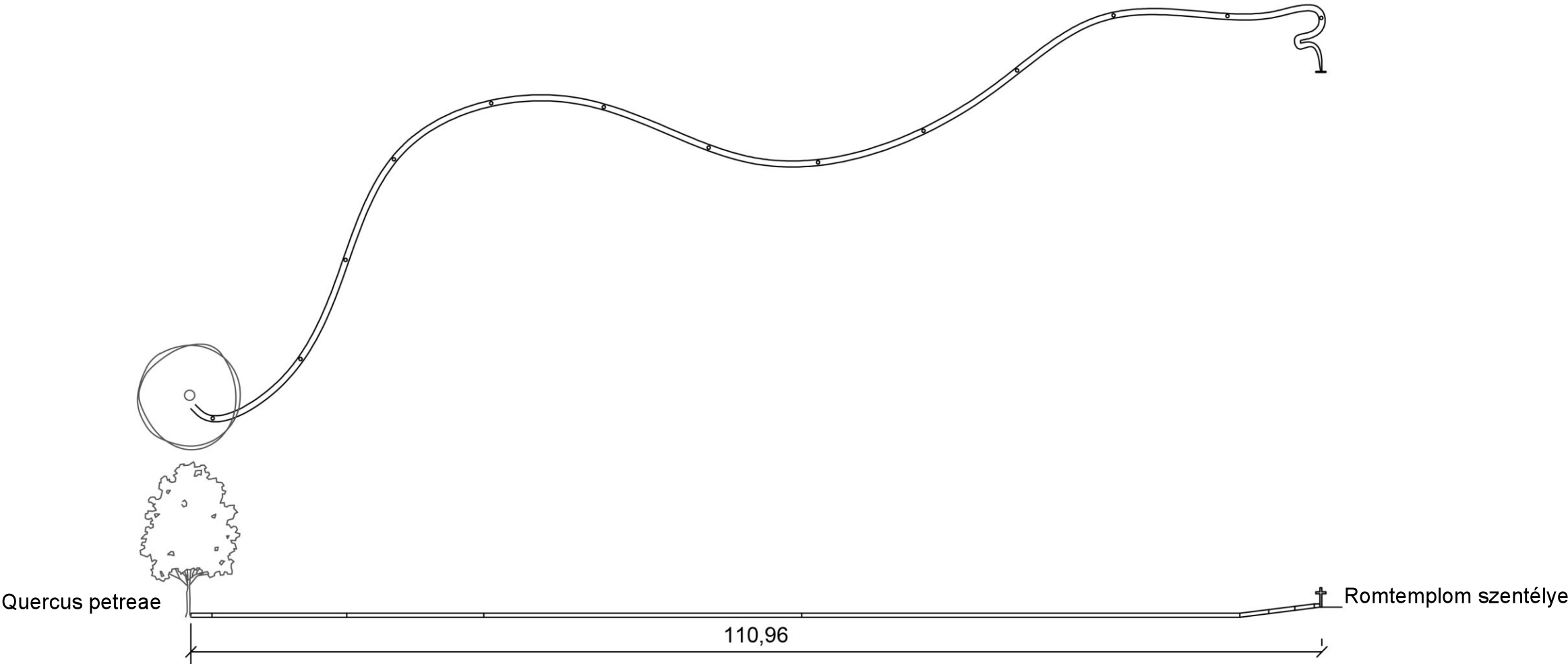
M 1:5

dátum:

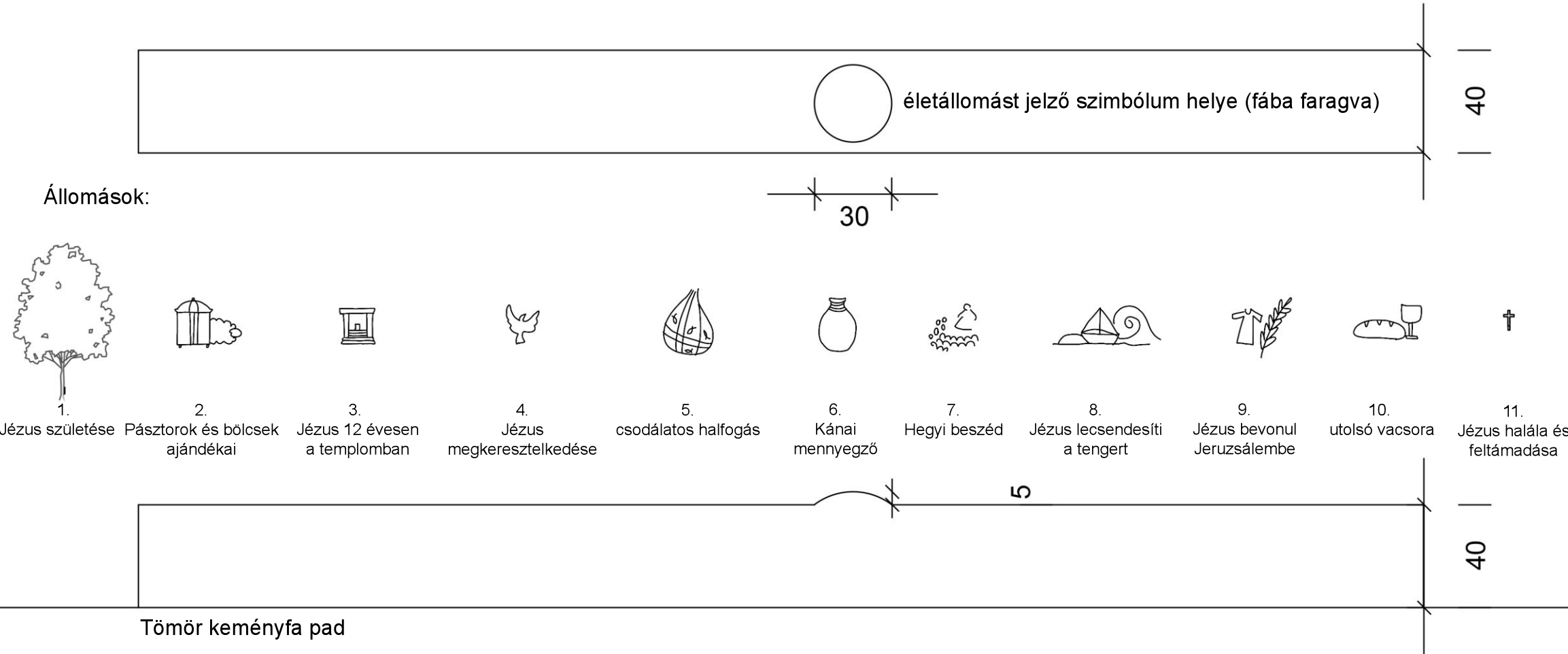
2023.11.13.

R3

Felül és oldalnézet

Állomások részletterve

MAGYAR AGRÁR-ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM
TÁJÉPÍTÉSZETI, TELEPÜLÉSTERVEZÉSI ÉS
DÍSZKERTÉSZETI INTÉZET
KERTMŰVÉSZETI ÉS KERTÉPÍTÉSZETI TANSZÉK

TÁJÉPÍTÉSZMÉRNÖK MESTERKÉPZÉS (MSC)

ROMTEMPLOMOK
BEMUTATÁSÁNAK
LEHETŐSÉGEI A
KÁLI-MEDENCÉBEN

hallgató:

Koppány Dorottya

konzulens:

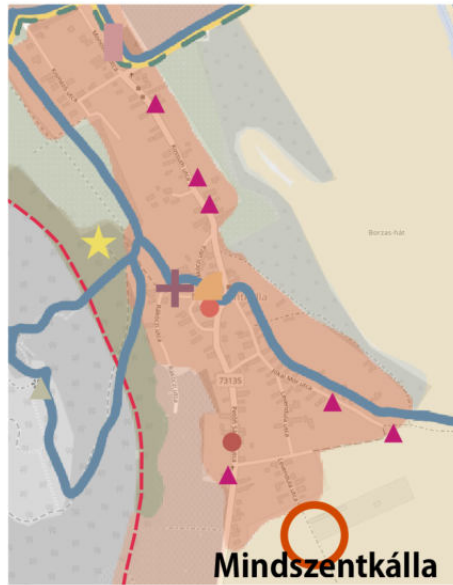
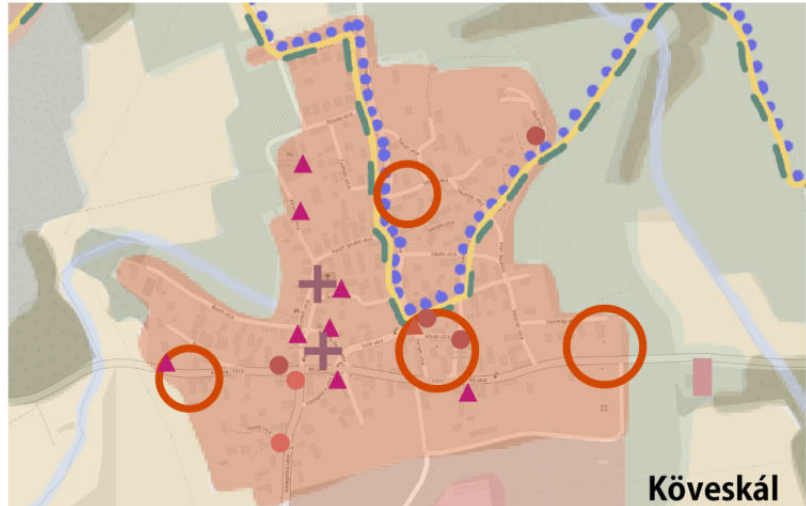
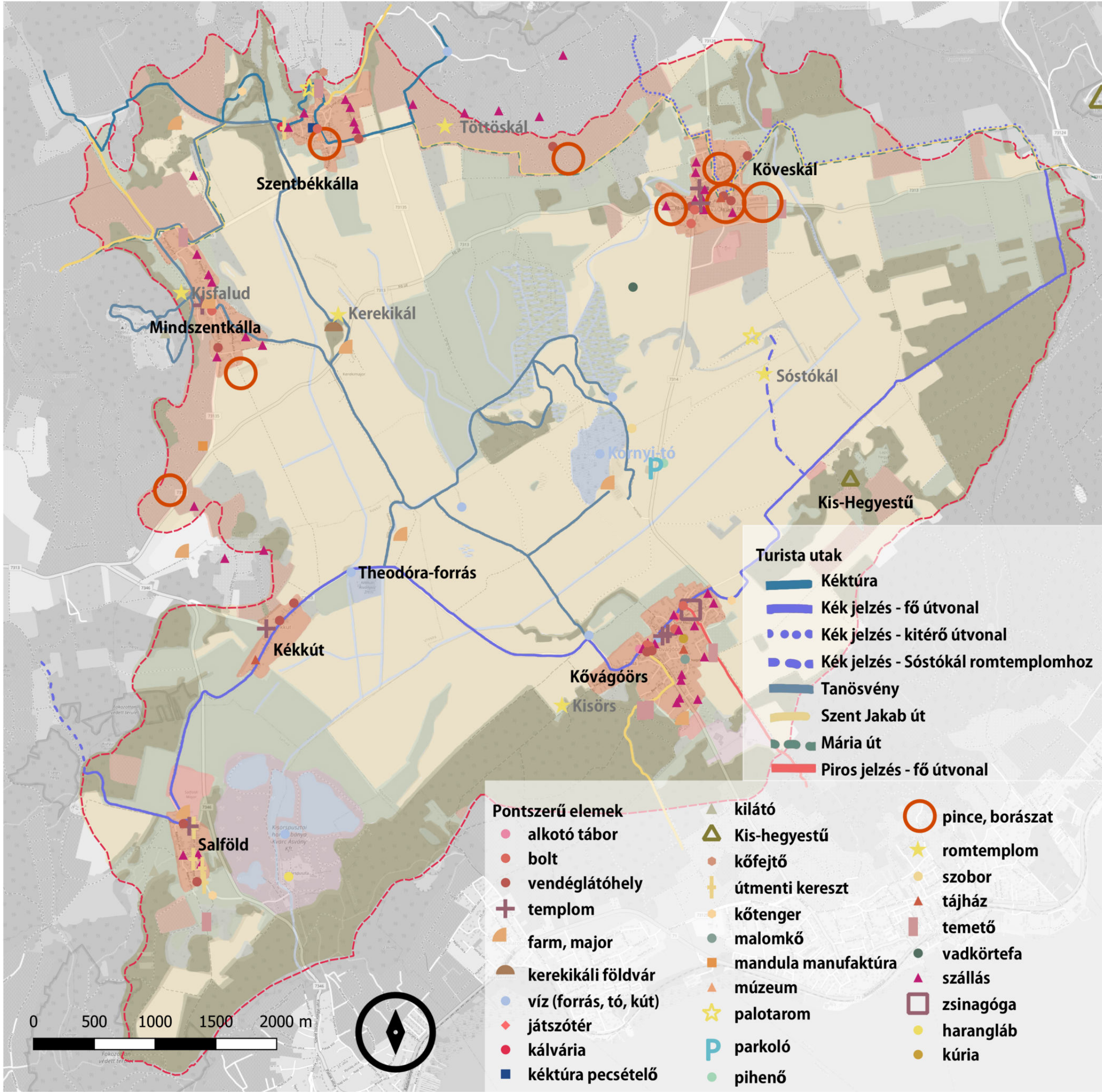
DR. SÁROSPATAKI MÁTÉ

EGYEDI ELEMOK
PAD

M 1:500
M 1:20

dátum:

2023.11.13.

ROMTEPLOMOK BEMUTATÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI A KÁLI-MEDENCÉBEN

hallgató: **Koppány Dorottya**

konzulens: **DR. SÁROSPATAKI MÁTÉ**

KÁLI-MEDENCE MEGLÉVŐ TURISTAUTAK ÉS LÁTNIVALÓK

M 1:45000
M 1:20000

dátum: 2023.11.13.

ROMTEMPLOMOK
BEMUTATÁSÁNAK
LEHETŐSÉGEI A
KÁLI-MEDENCÉBEN

hallgató:

Koppány Dorottya

konzulens:

DR. SÁROSPATAKI MÁTÉ

TERVEZETT
THEODÓRA-KÉKKŐ
TANÖSVÉNY KIEGÉSZÍTÉS

M 1:30000

dátum:

2023.11.13.

JELMAGYARÁZAT

- tervezetten érintett romtemplom
- korábban is érintett romtemplom
- tervezett tanösvény útvonala
- meglévő tanösvények útvonala
- szántó
- szőlő
- gyepterület (legelő)
- cserjés terület
- gyepterület
- lakóterület
- vízfelület
- Theodóra forrás és palackozó
- major
- ipari terület
- erdő

0 500 1000 1500 2000 m

